

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ**

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Навчальний посібник

**Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2017**

УДК 330.101.541(075.034)

M16

Авторський колектив: канд. екон. наук, доцент М. С. Бріль – теми 2 і 3; канд. екон. наук, доцент О. М. Кліменко – вступ, теми 1, 7 і 9; канд. екон. наук, доцент М. А. Мащенко – теми 5 і 10; канд. екон. наук, доцент І. В. Пивавар – тема 4; канд. екон. наук, доцент Н. І. Шифріна – теми 6 і 8.

Рецензенти: заступник директора Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку НАН України, д-р екон. наук, професор *Ю. Б. Іванов*; д-р екон. наук, професор кафедри економічної теорії Чернігівського національного технологічного університету *В. Ф. Савченко*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 7 від 24.04.2017 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Макроекономічний аналіз : навчальний посібник [Електрон-
M16 ний ресурс] / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, М. А. Мащенко та ін. –
Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 275 с.

ISBN 978-966-676-708-3

Подано курс макроекономічного аналізу, в якому розглядаються дослідження взаємозв'язків основних індикаторів національної економіки та прогнозування розвитку країни в майбутньому.

Рекомендовано для студентів спеціальності 051 "Економіка" спеціалізації "Економічна теорія".

УДК 330.101.541(075.034)

© М. С. Бріль, О. М. Кліменко,
М. А. Мащенко, І. В. Пивавар,
Н. І. Шифріна, 2017

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2017

ISBN 978-966-676-708-3

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Методологічні основи макроекономічного аналізу	9
1. Основні структурні співвідношення національної економіки	9
1.1. Методологія аналізу національної економіки	9
1.2. Сутність національної економіки, класифікація за критеріями..	15
1.3. Передумови формування структури національної економіки..	21
Висновки.....	26
Глосарій.....	28
Завдання для самодіагностики	29
2. Методика аналізу розвитку народного господарства.....	33
2.1. Основні напрями аналізу структури національної економіки...	33
2.2. Основні індикатори розвитку промисловості та методи його аналізу	43
2.3. Методи аналізу розвитку сільського господарства	49
Висновки.....	55
Глосарій.....	56
Завдання для самодіагностики	58
3. Аналіз функціонування товарного ринку.....	63
3.1. Визначення динаміки індикаторів стану товарного ринку	63
3.2. Аналіз формування рівноваги на товарному ринку.....	75
3.3. Методика визначення конкурентності товарного ринку	84
Висновки.....	89
Глосарій.....	89
Завдання для самодіагностики	90
4. Методологічні основи аналізу фінансового ринку	95
4.1. Аналіз показників стану грошово-кредитного ринку	95
4.2. Методологія та методика аналізу фондового ринку.....	107
4.3. Методика аналізу валютного ринку.....	113
Висновки.....	117
Глосарій.....	118
Завдання для самодіагностики	119
5. Аналіз ринку праці.....	123
5.1. Методика аналізу стану ринку праці	123
5.2. Якість життя та його основні соціально-економічні індикатори..	135
Висновки.....	141
Глосарій.....	143
Завдання для самодіагностики	143
Розділ 2. Методологічні основи аналізу закритої та відкритої економіки	147
6. Аналіз циклічної поведінки економічних суб'єктів	147

6.1. Коливання ділової активності.....	147
6.2. Моделі бізнес-циклів.....	156
6.3. Динаміка змінення ключових макроекономічних показників...	161
Висновки.....	167
Глосарій.....	169
Завдання для самодіагностики.....	170
7. Моделювання макроекономічної рівноваги національної економіки.....	173
7.1. Макроекономічна система ринків праці, активів і товарного ринку.....	173
7.2. Загальна рівновага в повній моделі IS – LM.....	180
7.3. Рівновага в моделі AD – AS.....	185
Висновки.....	187
Глосарій.....	188
Завдання для самодіагностики.....	189
8. Макроекономічна політика у відкритій економіці.....	193
8.1. Макроекономічна проблема безробіття та інфляції.....	193
8.2. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності.....	201
8.3. Особливості макроекономічної політики у відкритій економіці...	205
Висновки.....	211
Глосарій.....	214
Завдання для самодіагностики.....	215
9. Аналіз фінансування державних витрат.....	219
9.1. Державний бюджет.....	219
9.2. Аналіз державної інвестиційної політики та державних інвестиційних програм.....	224
9.3. Стабілізаційна політика держави.....	231
Висновки.....	237
Глосарій.....	239
Завдання для самодіагностики.....	241
10. Механізм забезпечення економічної безпеки держави та підприємства.....	245
10.1. Поняття, принципи, об'єкти та суб'єкти економічної безпеки ...	245
10.2. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці держави.....	248
10.3. Економічна безпека підприємства.....	255
Висновки.....	263
Глосарій.....	263
Завдання для самодіагностики.....	264
Рекомендована література.....	269

Вступ

У сучасних економічних умовах є необхідним визначення основних закономірностей розвитку країни, знаходження можливих резервів економічного зростання національної економіки, виявлення можливих диспропорцій в економіці та своєчасного їх усунення. Аналіз стану основних макроекономічних ринків і встановлення на цій основі перспектив подальшого розвитку країни здійснюється на основі проведення макроекономічного аналізу. Також немаловажне значення для кращого майбутнього України, поліпшення якості життя населення має дослідження взаємозв'язків основних індикаторів національної економіки та прогнозування розвитку країни у майбутньому.

Вирішення економічних проблем потребує ретельного аналізу ситуацій, що складаються в реальній економіці. Економіка країни як система господарювання має свою структуру, принципи функціонування, межі державного регулювання та традиції. Структура, стан основних макроекономічних ринків національної економіки (товарного, грошового, ринку праці), методи їх якісного та кількісного аналізу, виявлення динаміки макроекономічних показників країни, стан зовнішньоекономічної діяльності й економічної безпеки країни, визначення перспектив розвитку країни – це основні проблеми, що розглядаються в дисципліні "Макроекономічний аналіз". Активне використання на практиці теорії макроекономічного аналізу обумовлює актуальність навчального посібника з макроекономічного аналізу.

Посібник написаний відповідно до робочої програми навчальної дисципліни "Макроекономічний аналіз", затвердженої в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця. Вивчення даної навчальної дисципліни формує у студентів комплекс знань, умінь, навичок і професійних компетентностей, що є невід'ємною складовою успішної практичної діяльності майбутніх фахівців.

Метою навчального посібника є формування у студентів цілісного світогляду, отримання знань і навичок системного мислення щодо методологічних та методичних основ проведення макроекономічного аналізу, теоретичних знань з функціонування національної економіки та практичних навичок з аналізу стану основних макроринків країни на основі індикаторів національної економіки, дослідження їх взаємозв'язків і прогнозування розвитку країни у майбутньому.

"Макроекономічний аналіз" – навчальна дисципліна, що вивчає інструментарій економічного обґрунтування та прийняття господарських рішень у сфері державного управління з урахуванням мінливості національної економіки.

Теоретичний матеріал поданий відповідно до тематичного плану навчальної дисципліни "Макроекономічний аналіз" в запланованому обсязі та за умови того, що студентами отримані знання з таких навчальних дисциплін, як: "Політична економія", "Мікроекономіка", "Макроекономіка", "Соціальна економіка", "Державне регулювання", "Економіка підприємства", "Економічний аналіз", "Оптимізаційні методи та моделі", "Міжнародна економіка", "Статистика".

Бажано паралельне вивчення дисциплін "Фінансова економіка", "Інвентурна економіка", "Економічна компаративістика".

У посібнику послідовно розглядаються:

проблематика навчальної дисципліни "Макроекономічний аналіз", особливості предмета та методу макроекономічного аналізу, основні структурні співвідношення національної економіки;

основні напрями аналізу структури національної економіки, індикатори розвитку промисловості та сільського господарства та методи аналізу їх розвитку;

визначення динаміки індикаторів стану товарного ринку, аналіз його конкурентоспроможності та формування рівноваги;

методологія та методика аналізу фондового, грошово-кредитного, валютного ринків;

аналіз основних соціально-економічних індикаторів якості життя та загальна методика визначення стану ринку праці;

визначення динаміки змінення ключових макроекономічних показників, коливання ділової активності та загальних моделей бізнес-циклів;

моделювання макроекономічної рівноваги національної економіки в макроекономічній системі ринків праці, активів і товарного ринку;

проблеми та особливості макроекономічної політики у відкритій економіці, аналіз зовнішньоекономічної діяльності та пов'язані з ними безробіття та інфляція;

політика держави та стабілізаційна політика бюджетних витрат, аналіз державної інвестиційної політики та державних інвестиційних програм;

механізм забезпечення економічної безпеки держави.

Кожен з десяти розділів навчального посібника має передумову щодо професійних та особистісних компетентностей, які студенти отримують після вивчення теми.

Ступінь опанування компетентностями визначається за допомогою Національної рамки кваліфікації України.

Опис кваліфікаційного рівня студентів щодо вивчення навчальної дисципліни:

знання:

сутності, цілей та методів макроекономічного аналізу;

структури національної економіки, її характеристик за різними ознаками;

основних структурних зв'язків і співвідношень національної економіки;

механізму економічної рівноваги в національній економіці;

індикаторів стану товарного, грошово-кредитного, фондового, валютного ринків і ринку праці та їх взаємозв'язків;

макроекономічних показників динаміки та виробничих можливостей;

макроаспектів економічної безпеки країни;

макроекономічних залежностей та диспропорції;

уміння:

аналізувати структуру національної економіки за різними критеріями;

досліджувати тенденції розвитку економіки за допомогою інструментарію макроекономічного аналізу;

розраховувати показники, що всебічно характеризують стан національного товарного ринку: співвідношення та стан основних секторів економіки, динаміку обсягів товарного виробництва, рівень конкурентності та монополізації товарного ринку;

аналізувати розвиток промисловості та сільського господарства;

досліджувати моделі рівноваги на товарному ринку;

ураховувати фактор часу в оцінюванні грошових потоків;

досліджувати моделі рівноваги на фінансовому ринку;

оцінювати вплив зміни валютного курсу на макроекономічні показники країни.

Даний навчальний посібник сформовано у чіткому проходженні з опануванням таких комплексних професійних **компетентностей**:

здійснювати аналіз основних макроекономічних показників (МК 1);

здійснювати оцінювання ключових проблем функціонування основних ринків національної економіки (МК 2);

здійснювати аналіз ролі основних суб'єктів господарювання в сучасному економічному кругообігу (МК 3);

здійснювати оцінювання ролі держави в формуванні основних інструментів ефективного функціонування національної економіки (МК 4).

У кожному розділі подано ретельно підібраний текстовий матеріал, який супроводжується обґрунтуванням, поясненнями, а також алгебраїчним та графічним викладенням, що забезпечує більш глибоке розуміння та високий рівень засвоєння матеріалу.

Викладення теоретичного матеріалу за темами закінчується глосарієм, який допомагає студенту визначити сутність поданих в розділі понять.

Кожний розділ закінчується переліком питань для самоперевірки, комплексом ретельно підібраних тестових завдань з відповідями й евристичними завданнями, що потребують глибокого знання та розуміння поданої інформації і дає можливість студенту переконатись у засвоєнні теоретичного матеріалу.

Наприкінці викладу теоретичного матеріалу наведений перелік літератури, рекомендованої авторами для більш детального розгляду наведеного матеріалу та продовження самостійного навчання.

Розділ 1. Методологічні основи макроекономічного аналізу

1. Основні структурні співвідношення національної економіки

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати сутність, роль, значення, цілі та результати національної економіки, а також уміння використовувати методологію аналізу національній економіки.

Загальна компетентність

Здатність визначати сутність основних проблем і показників національної економіки, їх взаємозв'язок.

Питання для вивчення

- 1.1. Методологія аналізу національної економіки.
- 1.2. Сутність національної економіки, класифікація за критеріями.
- 1.3. Передумови формування структури національної економіки.

Ключові слова: національна економіка, об'єкт національній економіки, предмет національній економіки, інструменти національній економіки, методологія аналізу національній економіки, структура національній економіки.

1.1. Методологія аналізу національної економіки

Національна економіка будь-якої країни – це складна господарська, соціальна, організаційна, науково-технологічна система. Вона має сукупний економічний ефект, що складається з окремих її потенціалів, накопичених у процесі свого функціонування: природно-ресурсний, виробничий, трудовий, науковий, технологічний ефект та інші. У національній економіці будь-якої країни відбуваються постійні структурні, організаційні й інші зміни, обумовлені особливостями її господарської системи та закономірностями розвитку.

Структуру та функціонування національних економік вивчає **макроекономіка**. Макроекономіка намагається відповісти на ті запитання,

які мають велике практичне значення для кожної країни, її уряду та населення, а саме:

- основні фактори економічного зростання в довгостроковому періоді;
- причини циклічності розвитку національних економік;
- причини та наслідки безробіття;
- причини та наслідки інфляції;
- вплив світової економіки на національні економіки;
- яка державна політика здатна покращити стан національної економіки тощо.

Одним з прикладних додатків макроекономіки, поряд з макроекономічним прогнозуванням, макроекономічними базовими дослідженнями, підготовкою даних для урядів, є макроекономічний аналіз.

Макроекономічний аналіз включає відстеження явищ, що відбуваються в економіці, визначення їх можливих наслідків і впливу на розвиток національної економіки.

Розвиток національної господарської системи країни приводить до створення й удосконалювання її **національного ринку**.

У межах національного ринку формуються та діють його окремі сегменти: ринок товарів і послуг; ринок капіталу; ринки праці, фондів, засобів виробництва, нерухомості, технологій, інтелектуальній власності та багато інших.

У національній господарській системі країни виділяють доволі багато **рівнів**:

міжнародний – тобто рівень взаємин національної економіки даної країни із країнами ближнього та далекого зарубіжжя, зі світовою господарською системою в цілому та господарськими системами країн, об'єднаних у регіональні співтовариства;

загальнонаціональний – макроекономічний рівень, масштаб внутрішньогосподарських відносин національної економіки країни в цілому;

регіональний – рівень економічних взаємозв'язків кожного з регіонів країни;

комплекс галузей національної економіки – агропромисловий (АПК), військово-промисловий (ВПК), паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) та інші;

окремих галузей національної господарської системи – промисловість, сільське господарство, будівництво та інші;

внутрішньогалузевий – рівень взаємозв'язків усередині галузі (наприклад, тваринництва та рослинництва в сільському господарстві, цивільного, промислового та житлового будівництва в будівництві);

взаємозв'язки об'єднань, підприємств, організацій, всіх видів промислово-фінансових груп;

внутрішньовиробничий – взаємодія цехів і служб підприємств, компаній, фірм, організацій, об'єднань тощо;

особистісний – окремі громадяни та родини.

Усі рівні функціонування національної економіки країни об'єднані організаційно-правовими, економічними, соціальними, технологічними та іншими взаємозв'язками. Ці взаємозв'язки визначені:

формами власності;

рухом матеріальних потоків різних видів ресурсів, що залучені у господарський оборот у формі витрат праці, сировини, енергії, капіталів тощо; потоками грошової маси, а також рухом цінних паперів тощо.

Усі взаємовідносини регулюються державними законодавчими та нормативними актами.

Соціально-економічні процеси, що протікають у національній господарській системі країни, охоплюють матеріальні, трудові, фінансові, природні та інші ресурси, що в сукупній взаємодії складають єдиний процес відтворення, який можна звести до *чотирьох основних типів діяльності: виробництво; розподіл; обмін; споживання.*

Незважаючи на наявність багатьох рівнів господарювання в національній економічній системі будь-якої країни найбільшу значущість має макроекономічний рівень. Саме цей рівень функціонування економіки, аналізу й оцінювання найважливіших показників розвитку дозволяє характеризувати національну економіку та перспективи її удосконалення.

Особливий інтерес становлять макроекономічні показники, що порівнюються з аналогічними даними в інших країнах, в тому числі з показниками найбільш розвинутих економік благополучних країн з високим рівнем якості життя населення.

В ефективному управлінні розвитком економіки з урахуванням інтересів держави та суспільства велику роль відіграє економічна наука, яку можна розглядати як галузь національної економіки, тому що *економічна наука вирішує ряд найважливіших завдань:*

на основі вивчення об'єктивних економічних законів досліджує специфічні форми прояву цих законів у вигляді закономірностей, обсягів, темпів і пропорцій розвитку соціально-економічних процесів у економіці даної країни;

на основі глибокого й обґрунтованого аналізу світової та вітчизняної практики досліджує тип національної господарської системи, формує модель соціально-економічного розвитку економіки країни;

відображає макроекономічний агрегований підхід до відтворювального процесу, розглядає національну економіку в найбільш загальному вигляді й у такому аспекті характеризує економічне життя країни, оцінює її потенціали, ринки, стан, досягнення, недоліки, проблеми та перспективи розвитку;

досліджує соціально-економічні процеси минулого, сьогодення та прогнозує майбутні, оскільки лише знання минулого дозволяє уникнути помилок у сьогоденні й майбутньому;

вивчає фактори, що визначають стан, закономірності та тенденції розвитку національної господарської системи країни для внесення відповідних коректив у господарські рішення щодо стабілізації, відновлення, розвитку й удосконалювання економіки країни, в утримування та характер соціальної, демографічної, економічної, структурної, техніко-технологічної, інвестиційної, інноваційної, грошово-кредитної, валютної, митної та інших видів політики держави.

У цілому **національна економіка** як наука та сфера господарської практики зводиться до того, щоб на основі об'єктивного наукового аналізу обґрунтовувати стратегію та тактику соціально-економічної політики держави, створити сприятливі умови для соціального розвитку, зростання доходів і споживання населення, забезпечити високий рівень якості життя громадян.

Об'єктом національної економіки є господарська система країни та всі її рівні.

Предметом національної економіки виступають соціально-економічні процеси, що проявляються в закономірностях обсягів, темпів і пропорцій розвитку.

Інструментарій національної економіки – це теоретико-методологічні підходи до аналізу стану, факторів, проблем, закономірностей, тенденцій, параметрів розвитку системи та розроблені на цій основі заходи та засоби реалізації макроекономічних господарських рішень, що слугують інтересам країни та її населення.

Суб'єкт національної економіки – це органи управління національною господарською системою країни, її галузей і регіонів, що реалізують ті функції, цілі та завдання, які поставлені перед національною економікою як наукою та галуззю національної практики господарювання.

Діючим інструментом аналізу та прогнозування структурних взаємозв'язків в економіці є *теорія міжгалузевого балансу*, яка була розроблена

в США В. В. Леонтьєвим. Вона виходить із можливості досягнення загальної макроекономічної рівноваги, для чого розроблена модель рівноваги, що включає структурний взаємозв'язок усіх стадій виробничого процесу – виробництва, розподілу або обміну та кінцевого споживання. Сутність цього методу полягає у двоякому визначенні галузі економіки – як споживача і як виробника. Для визначення ступеня та характеру взаємозв'язку попиту та пропозиції на благо застосовується система технологічних коефіцієнтів – показник, що відображає обсяг середніх витрат продукції певної галузі, необхідний для виробництва одиниці блага.

У цій моделі для аналізу застосовується схема міжгалузевого балансу, яка складається із чотирьох основних квадрантів, що відображають певні стадії виробничого процесу:

перший квадрант – обсяги споживання на потреби виробництва;

другий квадрант – групування продукту залежно від того, як він використовується;

третій квадрант – включення доданої вартості товару, наприклад оплати праці співробітників, податків та іншого;

четвертий квадрант – структура розподілу національного доходу.

Теорія міжгалузевого балансу дозволяє:

здійснити аналіз і прогнозування розвитку основних галузей національної економіки на різних рівнях – регіональному, внутрішньогалузевому тощо;

провести об'єктивне й актуальне прогнозування темпів і характеру розвитку національної економіки;

визначити характеристики основних макроекономічних показників, за яких настане стан рівноваги національної економіки;

розрахувати повні та прямі витрати на виробництво певної одиниці блага;

визначити ресурсоємність усієї національної економіки й окремих її галузей;

визначити напрями підвищення ефективності та раціоналізації міжнародного та регіонального розподілу праці.

Підстави для віднесення одиниць національної економіки до певної галузі можуть бути різними – схожість технологічного та виробничого процесу, однорідність необхідної сировини, характер виробленої продукції.

Основним показником соціально-економічного розвитку країн є *індекс людського розвитку* (ІЛР).

В 1990 році Програма розвитку ООН (ПРООН) опублікувала першу доповідь із оцінкою економічного та соціального прогресу країн миру, в якій було сформульоване поняття людського розвитку: "Розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Важливіші елементи вибору – можливість людини жити довгим і здоровим життям, отримати освіту та мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору містять політичну волю, гарантовані права людини та самоповагу".

Концепція розвитку людини вплинула на те, як державні та політичні діячі, засоби масової інформації, фахівці в галузі розвитку, економісти та представники інших суспільних наук оцінюють соціальний прогрес. Разом з тим визначення розвитку людини як розширення можливостей людського вибору було хоча й основним, але недостатнім, тому що людський розвиток припускає збереження позитивних результатів протягом тривалого часу та протидіє процесам, які ведуть догноблення людей і підсилюють структурну несправедливість.

Виходячи із цього в 2010 році ПРООН запропонувала нове, уточнене визначення, що відповідає сучасній практиці: "Розвиток людини – це процес розширення волі людей жити довгим, здоровим і творчим життям, здійснювати цілі, які, на їх думку, мають цінність; брати активну участь у забезпеченні справедливості та стабільності розвитку на планеті".

Індекс людського розвитку – це сукупний показник рівня розвитку людини в країні; його можна приймати за кількісну оцінку якості життя. Він створений як альтернативний показник суспільного прогресу на противагу суто економічним оцінкам.

До ІЛР входять такі показники, як:

здоров'я та довголіття, що вимірюються показником очікуваної тривалості життя за народження;

доступність освіти, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення та сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою;

гідний рівень життя, що вимірюється обсягом ВВП на душу населення згідно з паритетом купівельної спроможності.

Значення ІЛР змінюється від 0 до 1.

За індексом розвитку людського потенціалу всі країни підрозділяють на чотири групи. У першу групу входять країни з дуже високим

рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,8 до 1,0). Другу групу утворюють країни із високим рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,7 до 0,8). У третю групу входять країни з середнім рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,55 до 0,7). У четверту групу входять найбідніші держави миру (ІЛР змінюється від 0 до 0,49).

Цікаво знати

У 2015 році країн з дуже високим ІЛР налічувалось 49, у першу десятку вийшли Норвегія, Австралія, Швейцарія, Данія, Нідерланди, Німеччина, Ірландія, Сполучені Штати Америки, Канада і Нова Зеландія. Україна зайняла 81 місце з індексом 0,747 та ввійшла у другу групу – країни з високим ІЛР.

Країн четвертої групи у 2015 році виявилось 46. Усі країни останньої п'ятірки розташовані в Африці на південь від Сахари: Бурунді, Чад, Еритрея, ЦАР і Нігер (останнє місце з ІЛР 0,348). У цих державах надзвичайно низька тривалість життя – від 40 до 50 років, несприятливе соціально-економічне середовище, низька грамотність населення (уміють читати та писати не більше 30 % жителів), а дохід на душу населення – менше \$ 1 000 на людину в рік.

1.2. Сутність національної економіки, класифікація за критеріями

Як відомо, в національній економіці механізм господарювання розглядається на трьох рівнях. Закономірності поведінки фірми вивчає мікроекономіка, мезоекономіка розглядає економіку на рівне регіону, а макроекономіка – економіку країни як цілісну систему. Отже, основою економічної політики країни є макроекономіка.

Макроекономіка – це галузь економічної науки, що досліджує закономірності функціонування та тенденції розвитку національної економіки в цілому, а також інструменти та методи її регулювання. Це наука про агреговану поведінку суб'єктів у економіці. Саме сукупні економічні тенденції є об'єктом дослідження макроекономіки [25].

Макроекономічний підхід дослідження економічних процесів та явищ має ряд особливостей [23].

По-перше, він спрямований на вивчення принципів формування агрегованих показників, що характеризують рівень або тенденції розвитку економіки в цілому: національний дохід, загальний рівень цін, загальні обсяги зайнятості й обсяги інвестицій, темпи економічного зростання. Основні суб'єкти ринкової економіки (виробники та споживачі) також

розглядаються як агреговані сукупності. Це означає, що мотиви поведінки та дії економічних агентів інтерпретуються таким чином, ніби всі взаємозалежні виробники об'єднані в особі одного, що випускає національний продукт, а всі споживачі представлені на ринку як сукупний споживач, який висуває попит на цей продукт в обмін на дохід, отриманий від продажу факторів виробництва.

По-друге, на відміну від мікроекономічного аналізу, за якого рішення виробників і споживачів та їх дії на окремих ринках розглядались як незалежні, вивчення економіки в цілому припускає необхідність розгляду взаємодії між економічними суб'єктами через систему взаємозалежних ринків.

По-третє, за макроекономічного підходу розширюється кількість економічних суб'єктів, що визначають стан і розвиток економіки. До складу цих суб'єктів, вплив яких на економіку стає об'єктом вивчення, крім виробників і споживачів входить і держава. У відкритих же моделях функціонування національної економіки до складу суб'єктів макроекономічного аналізу включаються також і уряди інших країн.

Цілі макроекономіки:

1. *Економічне зростання.* Чим більше товарів і послуг буде вироблено в економіці, тим вище рівень життя населення. Зростаюча економіка характеризується приростом річного національного обсягу виробництва, який може використовуватись не тільки для ефективного задоволення потреб, але й для розроблення соціальних або науково-технічних програм.

2. *Економічна ефективність.* Ефективне виробництво розвивається з мінімальними витратами, зусиллями та втратами. Зростання економічної ефективності проявляється в скороченні витрат на одиницю продукту або в збільшенні продукту на минулу величину видатків. Головним і узагальнювальним показником зростання економічної ефективності виробництва в національній економіці є приріст національного доходу на душу населення.

3. *Економічна свобода.* Її визначають три основних питання: що, як і для кого провадити. Це свобода підприємницької діяльності та професії, свобода перетікання капіталу й економічної інформації, технологічних способів ведення виробництва, переміщення трудових ресурсів з однієї галузі в іншу. Свобода кожного споживача вибирати та купувати матеріальні блага та послуги відповідно до своїх смаків і переваг.

4. *Справедливий розподіл доходів.* Люди від природи наділені неоднаковими здатностями, ростуть у різних обставинах і соціальному оточенні, мають різну кількість капіталу та ресурсів. Ці вихідні умови породжують розходження в доходах. Залежно від ефективності бізнесу, придбаної професії, оплати праці й інших обставин диференціювання доходів посилюється.

5. *Економічна забезпеченість.* Для підтримки цієї категорії особливу роль відіграє соціальне страхування та державна допомога.

6. *Стабільний рівень цін,* що означає відсутність різких стрибків у їх динаміці. *Загальний рівень цін* – нова категорія, відмінна від цін на мікрорівні. Цей показник відображає вартість широкого ряду різноманітних товарів і послуг (ринкового споживчого кошика) у різні моменти часу.

7. *Забезпечення високого рівня зайнятості.* Робота необхідна кожному, хто цього бажає та здатний працювати. Праця повинна оплачуватися відповідно до виробленого продукту.

8. *Збільшення вільного часу для гармонійного розвитку особистості.* Вільний час – це один з узагальнювальних показників рівня життя країни.

9. *Підтримка рівноваги взаємодії з навколишнім середовищем.* Виробництво повинне здійснюватися на основі ресурсозбереження, природно-захисних, безвідхідних систем. Це важливо не тільки для національної економіки, але й світового співробітництва.

10. *Підтримка рівноважного зовнішньоторговельного балансу.* Для рівноваги в макроекономіці необхідний баланс між експортом та імпортом. Така рівновага забезпечує стабільний курс обміну національної валюти.

Цілі макроекономіки визначають державну економічну політику, що базується на чіткому виявленні оптимальних пріоритетів розвитку.

Державне регулювання економіки – цілеспрямована діяльність держави на правових, економічних і соціальних передумовах, необхідних для ефективного функціонування ринкового механізму та мінімізації його негативних наслідків.

Держава здійснює ряд *функцій* регулювання економіки [23]:

розроблення політики соціально-економічного розвитку країни, що визначає основні цілі та кошти розвитку економіки. Державна економічна політика реалізується через економічні прогнози, плани та програми, які в умовах ринкових відносин мають рекомендаційний характер;

формування правових основ функціонування економіки. Держава визначає правовий статус форм власності, регулює відносини між окремими суб'єктами ринку;

захист конкуренції. Із цією метою держава здійснює антимонопольну політику;

перерозподіл доходів і ресурсів. Для зменшення нерівності в доходах держава здійснює перерозподіл у формі трансферних платежів, регулює індивідуальні доходи шляхом установлення мінімальної заробітної плати, застосування прогресивної форми оподаткування доходів;

стабілізація економіки. Держава впливає на економічний цикл, реалізуючи фіскальну та грошово-кредитну політику.

Основні інструменти державного регулювання:

податково-бюджетна (фіскальна) політика, що визначає маніпулювання податками та державними видатками з метою впливу на економіку;

грошово-кредитна (монетарна) політика, здійснювана за допомогою грошової, кредитної та банківської систем країни;

політика доходів – це прагнення держави стримати інфляцію або прямим контролем над заробітною платою та цінами, або добровільним плануванням підвищення заробітної плати та цін;

зовнішньоекономічна та торговельна політики, спрямовані на підвищення ефективності зовнішньої торгівлі;

соціальна політика здійснюється державою у вигляді діяльності із забезпечення соціальних умов життя населення.

У макроекономіці широко використовуються макроекономічні моделі, які є формалізованим (логічно, графічно й алгебраїчно) описом різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними. Будь-яка модель є спрощеним, абстрактним відбиттям реальності, тому що все різноманіття конкретних деталей не може бути одночасно прийняте на увагу під час проведення дослідження. Використання макроекономічних моделей дає можливість оптимізувати сполучення макроекономічних інструментів, координувати заходи уряду та Національного банку щодо управління циклічними коливаннями економіки.

В основу макроекономічного аналізу закладена модель кругових потоків, або модель кругообігу ВВП, доходів і видатків (рис. 1.1).

Як видно з рис. 1.1, реальний і грошовий потоки здійснюються безперешкодно за умови дорівненості *сукупних видатків* домашніх господарств, фірм, держави та зовнішнього миру *сукупному обсягу виробництва*. Сукупні видатки дають поштовх до зростання зайнятості, випуску й доходів; із цих доходів фінансуються видатки економічних агентів; ці видатки повертаються у вигляді доходу до власників факторів виробництва тощо.

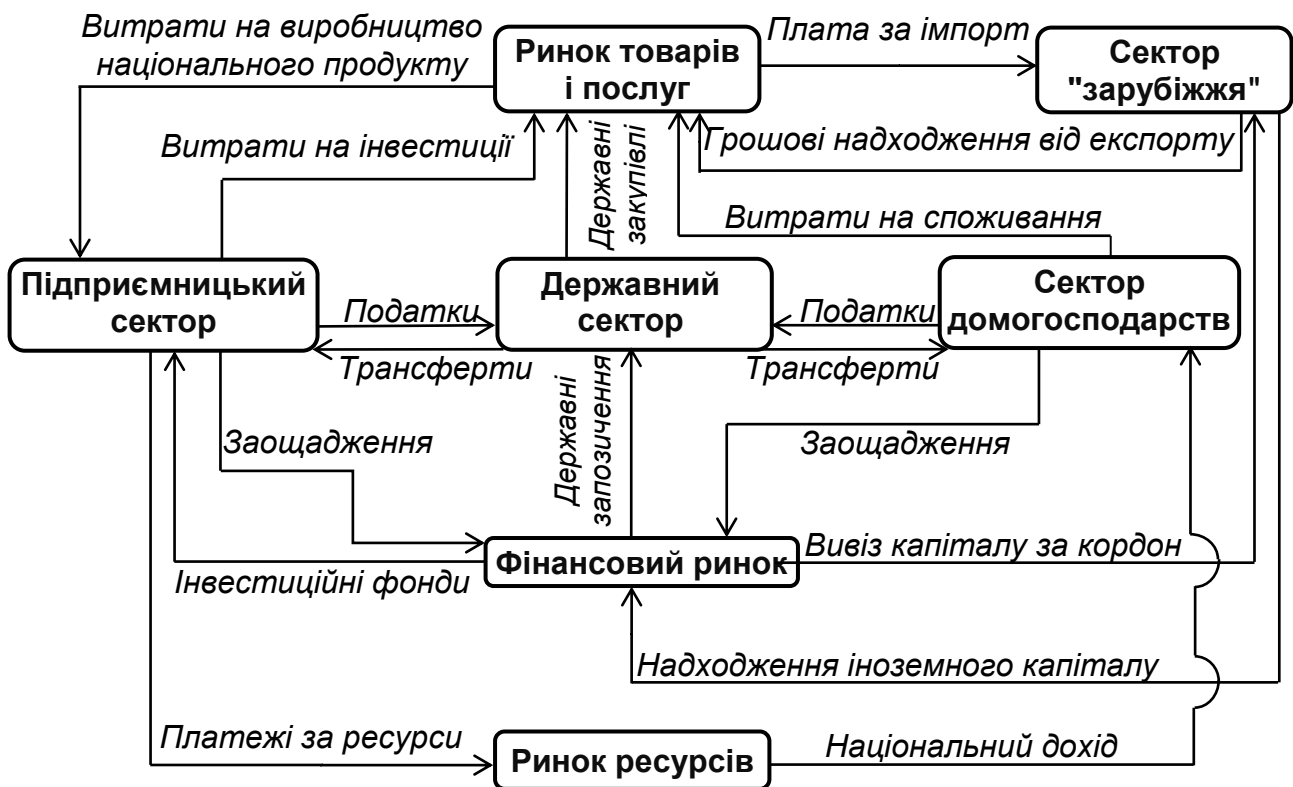

Рис. 1.1. Модель кругообігу ВВП, доходів і видатків

Господарська система національної економіки складається з таких основних елементів [6]:

- 1) соціально-економічні відносини між суб'єктами господарювання із приводу власності, порядку володіння та розподілу основних економічних ресурсів і результатів економічної діяльності;
- 2) форми організації діяльності господарюючих суб'єктів;
- 3) форми і методології державного регулювання;
- 4) економічні зв'язки між суб'єктами господарської діяльності.

У світовій економіці існують різні господарські системи національних економік. Їхнє формування та функціонування визначаються конкретними політичними, історичними, культурними, кліматичними, природними умовами країн тощо.

Основними **моделями** господарських систем національної економіки є:

- 1) *американська*, що базується на заохоченні до підприємницької активності та її розвитку. У структурі американської моделі існує чітка диспропорція між найбільш багатою та бідною частинами населення. Зближення рівня доходів не ставиться головною метою держави, головне – особиста економічна активність суб'єктів господарювання;

2) *японська*, що заснована на великому розходженні між зростанням продуктивності праці та рівнем її оплати. Це дозволяє зробити товари, вироблені в національній економіці, конкурентоспроможними на світовому ринку за рахунок низької ціни. Ця модель можлива тільки за специфічних культурних, релігійних і психологічних особливостей населення, які властиві Східним країнам і найбільш проявлені у Японії;

3) *шведська*, основою якої є активна соціальна політика, що проводиться державою, та метою якої є зниження різниці в рівні життя населення. Для цього використовується податкова система, що дозволяє ефективно перерозподіляти ресурси всередині економіки;

4) *німецька, або соціально-економічна*, що базується на досягненні стійкого економічного розвитку за рахунок сполучення всіх форм господарської діяльності. Держава проводить активну соціальну політику, акцент робиться на розвитку дрібного підприємництва.

Цікаво знати

Структура ВВП України
(розраховано за методом кінцевого використання)
за 2005 – 2015 роки [6]

Роки	Споживчі витрати		Валове нагромадження		Експорт товарів і послуг		Імпорт товарів і послуг		Номінальний ВВП
	Млн грн	% ВВП	Млн грн	% ВВП	Млн грн	% ВВП	Млн грн	% ВВП	
2005	337879	+76.5 %	99876	+22.6 %	227252	+51.5 %	-223555	-50.6 %	441452
2006	424060	+77.9 %	134740	+24.8 %	253707	+46.6 %	-269200	-49.5 %	544153
2007	558581	+77.5 %	203318	+28.2 %	323205	+44.8 %	-364373	-50.6 %	720731
2008	758902	+80.0 %	264883	+27.9 %	444859	+46.9 %	-520588	-54.9 %	948056
2009	772826	+84.6 %	155815	+17.1 %	423564	+46.4 %	-438860	-48.0 %	913345
2010	914230	+84.5 %	199918	+18.5 %	549365	+50.7 %	-580944	-53.7 %	1082569
2011	1105201	+83.9 %	282474	+21.5 %	707953	+53.8 %	-779028	-59.2 %	1316600
2012	1269601	+90.1 %	257335	+18.3 %	717347	+50.9 %	-835394	-59.3 %	1408889
2013	1350220	+92.8 %	228474	+15.7 %	681899	+46.9 %	-805662	-55.4 %	1454931
2014	1409772	+90.0 %	220968	+14.1 %	770121	+49.2 %	-834133	-53.2 %	1566728
2015	1715636	+86.7 %	303297	+15.3 %	1044541	+52.8 %	-1084016	-54.8 %	1979458

Україна в даний період перебуває в проміжному стані, що не дозволяє віднести її до жодного типу господарської системи. Сполучення елементів усіх типів моделей робить її економіку перехідною, що перебуває в стадії становлення.

1.3. Передумови формування структури національної економіки

Структура національної економіки – це сукупність історично сформованих стійких, здатних до відтворення функціональних взаємозв'язків між різними одиницями національної економіки.

Виділяють такі види структури національної економіки [3]:

1) *домашнє господарство* – розгляд структури національної економіки як взаємозв'язку між домашніми господарствами. Виділення цього виду структур пов'язане з тим, що домашні господарства є потужним економічним суб'єктом, який виробляє значну частину національного багатства. Домашні господарства значно впливають на всі функціональні зв'язки;

2) *соціальна структура*, що виходить із розподілу національної економіки на певні сектори, які перебувають між собою в органічному взаємозв'язку. Розподіл проводиться за різними критеріями: групами населення, підприємствами, видами праці тощо. Найчастіше виділяють державний і приватний сектори економіки;

3) *галузева структура* – виділення галузей економіки та визначення характеру та сутності взаємозв'язку між ними. Галузь національної економіки – це одиниці національної економіки, які у процесі суспільного виробництва виконують подібні функціональні завдання. Цей вид структурування національної економіки має велике значення, тому що дозволяє реалізувати якісне прогнозування економічного розвитку;

4) *територіальна структура* – розподіл національної економіки на різні економічні райони;

5) *інфраструктура національної економіки*, що засновується на взаємодії сфер економіки;

6) *структура зовнішньої торгівлі* – співвідношення різних товарних груп, їх імпорту й експорту.

Структура кожної національної економіки постійно змінюється та трансформується під впливом науково-технічного прогресу, що змінює характер виробництва, сприяє виникненню нових галузей і сфер економіки.

Зміна характеру суспільного виробництва, виникнення нових галузей національного господарства впливає на характер взаємозв'язків у національній економіці. Тому структура національної економіки постійно змінюється, що змушує регулярно проводити структурний моніторинг, порівнювати реальну структуру з майбутнім її розвитком.

Структура конкретної національної економіки формується під впливом географічних, культурних, соціальних, психологічних, політичних і багатьох інших факторів. Вона специфічна стосовно до кожної певної країни, тому не може бути штучно впроваджена. З боку держави може бути здійснений тільки опосередкований вплив на неї.

Система обслуговування національній економіки називається її **інфраструктурою**.

Основне завдання економічної інфраструктури – забезпечення роботи виробництва та надання різних послуг населенню; сукупність одиниць, діяльність яких спрямована на забезпечення нормального функціонування національної економіки.

У національній економіці виділяють такі *основні види* інфраструктури [3].

1. *Виробнича інфраструктура* – це сукупність одиниць національної економіки, основною метою функціонування яких є забезпечення нормального функціонування виробничого процесу (наприклад, вантажоперевезення). Сутність виробничої інфраструктури полягає в тому, що вона, по-перше, спрямована на обслуговування нормального функціонування процесу матеріального виробництва і, по-друге, забезпечує нормальну життєдіяльність населення і відтворення трудових ресурсів у національній економіці.

2. *Соціальна інфраструктура* – це сукупність одиниць національної економіки, функціонування яких пов'язане із забезпеченням нормальної життєдіяльності населення. Її роль у сучасній національній економіці постійно підвищується, а основне завдання полягає в забезпеченні все більш якісного життя населення. Соціальна інфраструктура впливає на національну економіку тим, що вона дозволяє забезпечити відтворення трудових ресурсів – основного ресурсу економіки.

3. *Ринкова інфраструктура* – це сукупність одиниць національної економіки, функціонування яких спрямоване на забезпечення нормальної діяльності ринку і його розвиток. Вона представлена сукупністю різних організацій і установ, що забезпечують діяльність різних галузей економіки.

Ринкова інфраструктура складається з таких елементів: торговельних організацій; біржової торгівлі; банківської системи; небанківських установ; транспортної системи.

4. *Галузева інфраструктура* – це угруповання господарюючих суб'єктів в однорідні за своїм складом групи, зв'язані однорідними функціональними характеристиками, – галузі національної економіки.

На характер галузевої інфраструктури національної економіки впливає науково-технічний прогрес. Він приводить до того, що деякі галузі зникають, а інші активно розвиваються. Відмінною рисою є виникнення суміжних галузей економіки, наприклад, нафтохімічної, ракетно-космічної та інших.

Зміна галузевої інфраструктури відбувається за такими напрямками:

- 1) принципова зміна технологій виробництва;
- 2) домінування обробної галузі порівняно з видобувною;
- 3) розвиток наукомістких галузей національної економіки;
- 4) зсув центра ваги вбік невиробничих галузей.

Цікаво знати		
Галузева структура України [3]		
Види виробництва	млн грн	%
Загальний ВВП	1 979 458	100
Сільське, лісове та рибне господарство	236 003	11,92
Видобувна промисловість та розробка кар'єрів	94 824	4,79
Переробна промисловість	239 066	12,08
Постачання електроенергії, газу, пару та кондиціонованого повітря	54 155	2,74
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	9 523	0,48
Будівництво	44 671	2,26
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	288 096	14,55
Транспорт, складське господарство, поштова діяльність	131 209	6,63
Організація харчування	11 531	0,58
Інформація та телекомунікації	67 822	3,43
Фінансова та страхова діяльність	61 334	3,1
Операції з нерухомістю	110 434	5,78
Професійна, наукова та технічна діяльність	53 847	2,72
Адміністративне обслуговування	20 786	1,05
Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	94 294	4,76
Освіта	83 285	4,21
Охорона здоров'я та соціальна допомога	55 628	2,81
Мистецтво, спорт, розваги, відпочинок	12 258	0,62
Інші послуги	12 606	0,64
Чисті податки	298 086	15,06

Сукупний економічний потенціал національної економіки – це сукупна здатність галузей національної економіки виробляти економічні блага, що відрізняються якісними та кількісними характеристиками, на конкретному тимчасовому проміжку.

Основним елементами сукупного економічного потенціалу є:

- 1) людські ресурси, а саме їх кількість і якість;
- 2) обсяг і структура виробничого потенціалу промисловості;
- 3) обсяг і структура потенціалу сільського господарства;
- 4) довжина, якість і структура транспортної системи країни;
- 5) науково-технічний потенціал країни;
- 6) ступінь розвитку невиробничої сфери економіки;
- 7) кількість, якість і ступінь раціональності використання корисних копалин.

Сукупний економічний потенціал безпосередньо залежить від сукупних продуктивних факторів і обсягів багатства національної економіки. Він безпосередньо відображає позицію національної економіки в системі світової економіки.

Економічний потенціал залежить від сукупних виробничих можливостей всіх галузей національної економіки. Повнота його використання визначає ступінь розвитку національної економіки. Сукупний економічний потенціал визначають шляхом співвіднесення обсягів і структури фактичного виробництва благ і міри використання виробничих потужностей – виробничого потенціалу.

Обсяг економічного потенціалу свідчить про рівень економічної незалежності національної економіки, її позицію у світовому господарстві та якості життя населення. Основним елементом сукупного економічного потенціалу є людські ресурси, а саме їх професійна та кваліфікаційна структура. Здебільшого визначальне значення для нього має рівень розвитку промисловості. Сукупний економічний потенціал варто аналізувати з таких позицій:

- 1) з позиції наявних у національній економіці ресурсів, які можуть бути використані;
- 2) з позиції здатності за допомогою наявних у національній економіці ресурсів здійснювати конкретну господарську діяльність з виробництва благ.

Економічні ресурси не можуть бути прирівняні до економічного потенціалу, тому що для цілей економічного зростання необхідне сполучення економічних ресурсів і їх ефективне використання. Це пов'язане з тим, що реальний обсяг виробництва економічних благ безпосередньо залежить від використання сукупності ресурсів – природних, інвестиційних, науково-технічних і людських.

Сукупний економічний потенціал є основою національної економіки. Від нього безпосередньо залежать її нормальне функціонування, а також темпи й масштаби економічного росту. По своїй характеристиці він неоднорідний і існує в декількох основних видах.

Основними видами сукупного економічного потенціалу національної економіки є ресурсний потенціал, людський потенціал та виробничий потенціал.

Ресурсний природний потенціал – це загальна сукупність природних ресурсів, які використовуються в даний час або можуть бути використані для господарської діяльності.

Ресурсний природний потенціал складається з таких видів економічних ресурсів, як: сільськогосподарські; невиробничі; промислові.

У складі економічних ресурсів виділяють *цільові й нецільові* ресурси. Цільові ресурси – це ресурси, які можуть бути використані тільки для господарської діяльності. До них належать, наприклад, мінеральні ресурси. Нецільові ресурси – це ресурси, які можуть бути використані як для господарської діяльності, так і для блага населення – забезпечення високого рівня життя. Це, наприклад, водні та лісові ресурси, які можуть бути використані як для господарської діяльності, так і для відпочинку населення.

Людський потенціал є одним з основних видів сукупного економічного потенціалу. Він визначається кількісними і якісними характеристиками. Необхідна чисельність населення відрізняється певними якісними показниками (за кваліфікаційною та професійною структурами) і є необхідним ресурсом, без якого неможливий не тільки розвиток національної економіки, але і її нормальне функціонування. Відповідно, чим вищий ступінь забезпеченості людським потенціалом, тим вища потенційна здатність національної економіки до зростання.

Виробничий потенціал – це реальна здатність суб'єктів господарювання виробляти суспільні блага на зростаючому кількісному і якісному рівні.

Кризовий стан національної економіки позначається різким зниженням виробничого потенціалу. Разом з тим на нього впливають ті ж фактори, які характерні для виробничого потенціалу світової економіки, а саме – науково-технічний прогрес. Спостерігаються високі темпи автоматизації та механізації виробничого процесу, що істотно змінює структуру виробничого потенціалу. Відмітною його особливістю є створення принципово нових галузей економіки як результат інноваційних наукових і технологічних розробок. Усе це сприяє виходу з кризи національної економіки й економічному зростанню за умови ефективного державного регулювання.

Висновки

Національна економіка будь-якої країни – це складна господарська, соціальна, організаційна, науково-технологічна система. Вона має сукупний економічний ефект, що складається з окремих її потенціалів, накопичених у процесі функціонування. У національній економіці будь-якої країни відбуваються постійні структурні, організаційні й інші зміни, обумовлені особливостями її господарської системи та закономірностями розвитку.

У національній господарській системі країни виділяють доволі багато рівнів, а саме:

- міжнародний;
- загальнонаціональний;
- регіональний;
- комплекс галузей національної економіки;
- окремі галузі національної господарської системи;
- внутрішньогалузевий;
- взаємозв'язки об'єднань;
- внутрівиробничий;
- особистісний.

Усі соціально-економічні процеси, що протікають у національній господарській системі країни, охоплюють матеріальні, трудові, фінансові, природні й інші ресурси, що в сукупній взаємодії є єдиним

процесом відтворення, який можна звести до чотирьох основних типів діяльності:

- виробництво;
- розподіл;
- обмін;
- споживання.

В ефективному управлінні розвитком економіки з урахуванням інтересів держави та суспільства велику роль відіграє економічна наука, яку можна розглядати як галузь національної економіки, тому що економічна наука вирішує ряд найважливіших завдань.

Об'єктом національної економіки є господарська система країни на всіх її рівнях.

Предметом національної економіки виступають соціально-економічні процеси, що проявляються в закономірностях обсягів, темпів і пропорцій розвитку.

Інструментарій національної економіки – це теоретико-методологічні підходи до аналізу стану, факторів, проблем, закономірностей, тенденцій, параметрів розвитку системи та розроблені на цій основі заходи та засоби реалізації макроекономічних господарських рішень, що слугують інтересам країни та її населення.

Суб'єкт національної економіки – органи управління національною господарською системою країни, її галузей і регіонів.

Державне регулювання економіки – цілеспрямована діяльність держави на правових, економічних і соціальних передумовах, необхідних для ефективного функціонування ринкового механізму та мінімізації його негативних наслідків.

Структура певної національної економіки постійно змінюється й трансформується під впливом науково-технічного прогресу, що змінює характер виробництва, сприяє виникненню нових галузей і сфер економіки. Структура конкретної національної економіки специфічна стосовно до кожної певної країни, тому не може бути штучно впроваджена. Держава може здійснювати тільки опосередкований вплив на національну економіку країни.

Сукупну здатність галузей національної економіки виробляти економічні блага називають сукупним економічним потенціалом національної економіки.

Сукупний економічний потенціал безпосередньо залежить від сукупних продуктивних факторів і обсягів багатства національної економіки. Він безпосередньо відображає позицію національної економіки в системі світової економіки.

Глосарій

Державне регулювання економіки – цілеспрямована діяльність держави на правових, економічних і соціальних передумовах, необхідних для ефективного функціонування ринкового механізму та мінімізації його негативних наслідків.

Індекс людського розвитку (ІЛР) – сукупний показник рівня розвитку людини в країні, який можна приймати за кількісну оцінку якості життя.

Інструменти національної економіки – теоретико-методологічні підходи до аналізу стану, факторів, проблем, закономірностей, тенденцій, параметрів розвитку системи та розроблені на цій основі заходи та засоби реалізації макроекономічних господарських рішень, що слугують інтересам країни та її населення.

Макроекономіка – галузь економічної науки, що досліджує закономірності функціонування та тенденції розвитку національної економіки в цілому, а також інструменти та методи її регулювання.

Макроекономічний аналіз – відстеження явищ, що відбуваються в економіці, визначення їх можливих наслідків і впливу на розвиток національної економіки.

Національна економіка – складна господарська, соціальна, організаційна, науково-технологічна система, яка має сукупний економічний ефект, що складається з окремих її потенціалів, накопичених у процесі свого функціонування.

Об'єкт національної економіки – господарська система країни на всіх її рівнях.

Предмет національної економіки – соціально-економічні процеси, що проявляються в закономірностях обсягів, темпів і пропорцій розвитку.

Структура національної економіки – сукупність історично сформованих стійких, здатних до відтворення функціональних взаємозв'язків між різними одиницями національної економіки.

Суб'єкт національної економіки – органи управління національною господарською системою країни, її галузей і регіонів, що реалізують ті функції, цілі та завдання, які поставлені перед національною економікою як наукою і областю національної практики господарювання.

Сукупний економічний потенціал національної економіки – сукупна здатність галузей національної економіки виробляти економічні блага за конкретний час.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Визначте поняття "національна економіка".
2. Виділіть рівні національної господарської системи країни.
3. Визначте об'єкт, предмет, суб'єкт національної економіки. Поясніть дане визначення.
4. Проаналізуйте поняття індексу людського розвитку. Чим він відрізняється від індексу розвитку людського потенціалу?
5. Визначте роль економічної науки в ефективному управлінні розвитком економіки.
6. Покажіть методологічну значущість теорії міжгалузевого балансу.
7. Визначте поняття "виробничий потенціал національної економіки".
8. Визначте поняття "людський потенціал національної економіки". У чому полягає його особливість?
9. Що має зробити держава для зростання якості життя в країні? Відповідь обґрунтуйте.
10. Визначте поняття "ресурсний потенціал національної економіки". У чому полягає його особливість?

Тестові завдання

1. *Національна економіка будь-якої країни:*
 - а) має сукупний економічний ефект, що складається з окремих її потенціалів, накопичених у процесі функціонування;

б) має природно-ресурсний, виробничий, трудовий, науковий, технологічний та інші потенціали;

в) перетерплює постійні структурні, організаційні й інші зміни, обумовлені особливостями її господарської системи і закономірностями розвитку;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

2. У національній економічній системі будь-якої країни найбільшу значущість має:

а) макроекономічний рівень;

б) мікроекономічний рівень;

в) мезоекономічний рівень;

г) усі рівні мають однакову значущість.

Правильна відповідь: а).

3. Теоретико-методологічні підходи до аналізу стану, факторів, проблем, закономірностей, тенденцій, параметрів розвитку системи та розроблені на цій основі заходи та засоби реалізації макроекономічних господарських рішень, що слугують інтересам країни та її населення – це:

а) предмет національної економіки;

б) інструментарій національної економіки;

в) суб'єкт національної економіки;

г) об'єкт національній економіки.

Правильна відповідь: б).

4. Теорія міжгалузевого балансу є:

а) моделлю макроекономічної рівноваги;

б) теорією будування галузевої структури економіки;

в) інструментом для зведення балансового звіту окремої галузі;

г) не має відношення до національної економіки.

Правильна відповідь: а).

5. Індекс людського розвитку складається з таких показників, як:

а) здоров'я та довголіття, що вимірюються показником очікуваної тривалості життя за народження;

б) доступність освіти, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення та сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою;

- в) гідний рівень життя, що вимірюється обсягом ВВП на душу населення згідно паритету купівельної спроможності;
- г) з показників а), б), в).

Правильна відповідь: г).

6. Державну економічну політику визначають:

- а) соціальні проблеми суспільства;
- б) безробіття та інфляція;
- в) цілі макроекономіки;
- г) ВВП на душу населення.

Правильна відповідь: в).

7. Структура кожної національної економіки:

- а) є постійною та незмінною, що дозволяє державі прогнозувати соціально-економічні й екологічні дії;
- б) постійно змінюється та трансформується під впливом науково-технічного прогресу, що сприяє виникненню нових галузей і сфер економіки;
- в) корегується державою за необхідністю;
- г) підтримується державою у постійному стані для збереження галузей, що виробляють товари та послуги для експорту.

Правильна відповідь: б).

8. За якою моделлю економічного розвитку функціонує національна економіка України:

- а) германською, тому що вона найбільш доцільна для європейських країн;
- б) шведська, тому що її основою є соціальна політика;
- в) комплексна, шведсько-германська;
- г) своя модель, яка ще формується?

Правильна відповідь: г).

9. Серед яких країн за ІЛР знаходиться Україна:

- а) з дуже високим рівнем, тому що в Україні високий відсоток населення має вищу освіту;
- б) з високим рівнем;
- в) з середнім рівнем, тому що в Україні не вирішені всі питання соціальної безпеки;
- г) Україна не бере участі в даному статистичному аналізі?

Правильна відповідь: б).

10. В Україні основним видом економічної інфраструктури є:

- а) ринкова;
- б) соціальна;
- в) галузева;
- г) немає правильної відповіді

Правильна відповідь: г).

Евристичні завдання

1. Індекс споживчих цін відображає зміну вартості фіксованого споживчого набору товарів і послуг за рік, його виражено у відсотках відносно попереднього року. Споживчий набір товарів і послуг – це набір найбільш важливих для споживання домогосподарствами товарів і послуг, встановлюваний централізовано. Є єдиним для всіх регіонів України. Цей набір ще називають "споживчим кошиком".

У табл. 1.1 подано дані індексу споживчих цін в Україні за сім років. На основі даних табл. 1.1 проаналізуйте падіння або зростання рівня життя населення України.

Таблиця 1.1

Таблиця індексів споживчих цін в Україні за 2010 – 2016 рр.

Роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
%	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	111,4

2. Порівняйте та проаналізуйте стан економік Польщі й України за ВВП на душу населення згідно з паритетом купівельної спроможності в динаміці за 1990 – 2014 роки. Дайте розширену аргументацію та наведіть можливі причини відставання України. Дані для аналізу знайдіть за посиланням: <http://index.minfin.com.ua/> Фінансовий портал.

2. Методика аналізу розвитку народного господарства

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати основні напрями аналізу структури національної економіки, а також уміння використовувати методологію аналізу промисловості та сільського господарства країни.

Загальна компетентність

Здатність аналізувати сутність основних проблем та індикаторів розвитку промисловості та сільського господарства національної економіки, їх взаємозв'язок.

Питання для вивчення

- 2.1. Основні напрями аналізу структури національної економіки.
- 2.2. Основні індикатори розвитку промисловості.
- 2.3. Методи аналізу розвитку сільського господарства.

Ключові слова: міжгалузевий баланс, галузева структура промисловості, галузева структура сільського господарства, індекс централізації економіки, індекс реальних кінцевих витрат, методологія аналізу промисловості, методологія аналізу розвитку сільського господарства.

2.1. Основні напрями аналізу структури національної економіки

Національна економіка з точки зору стандарту Системи Національних Рахунків (СНР) – це сукупність усіх інституціональних резидентів, які функціонують на даній території протягом тривалого періоду часу (більше одного року), а також територіальні анклавів (посольства, регіональні представництва різних організацій, військові бази в інших країнах) крім екстериторіальних анклавів (посольства та консульства інших країн і міжнародних організацій) [3].

Національні економіки різняться між собою територіальним розміщенням, кількісними показниками (площею території, кількістю населення, ресурсним потенціалом) та якісними характеристиками.

Для всебічного аналізу здійснюється їх класифікація за такими критеріями: географічний, економічний, організаційний, соціально-економічний [3].

За географічними ознаками виділяють такі групи країн: Європейські; Північно-Американські; Латиноамериканські; Африканські; країни Близького Сходу; країни Східної Азії; країни Південно-Східної Азії; країни Південної Азії.

Класифікація **за економічними критеріями** може бути різною – залежно від того, які економічні показники досліджуються.

Якщо розглядаються особливості галузевої структури, то вирізняють країни: розвинуті промислові; аграрні; промислово-аграрні.

Якщо до уваги береться позиція країни в системі міжнародної торгівлі, яка характеризується за допомогою платіжного балансу, то виділяють: бездефіцитні економіки; економіки з низьким рівнем дефіциту платіжного балансу; економіки із середнім рівнем дефіциту; країни з високим рівнем дефіциту.

Виходячи з аналізу механізму координації господарчої діяльності розрізняють країни: з розвинутою ринковою економікою; з ринковою економікою; з централізовано-економікою; з перехідною економікою.

За організаційними ознаками країни класифікують залежно від їх участі у певних міжнародних організаціях, союзах або угодах і блоках: країни ЄС; ОПЕК; СОТ.

В основі класифікації за **соціально-економічним критерієм** лежить декілька суттєвих ознак: форма власності, питома вага державного сектору та рівень життя.

Виявлення проблем сучасного розвитку національної економіки здійснюється шляхом макроекономічного аналізу, який проводиться на основі системи національних рахунків (СНР). Цей розрахунково-статистичний стандарт використовується багатьма країнами (Україною також) як послідовний запис операцій у вигляді рахунків.

Основними напрямками аналізу національної економіки є:

- структура економіки країни;
- виробничі можливості економіки;
- механізм економічної рівноваги;
- закономірності розвитку товарного ринку;
- стан ринку праці, рівня життя та економічної нерівності у країні;
- розвиток фінансового ринку та його складових (фондового, валютного, грошово-кредитного ринків);
- закономірності розвитку зовнішньоекономічної діяльності;

економічна безпека країни;
макроекономічні диспропорції в економіці.

Методологічною особливістю аналізу національної економіки є використання агрегованих економічних показників, що спрощує виявлення сутності складних макроекономічних явищ завдяки високому ступеню абстрагування.

Основними завданнями аналізу національної економіки є: визначення основних закономірностей розвитку економіки країни; встановлення макроекономічних диспропорцій та резервів економічного зростання; вивчення передового світового досвіду для подальшого його запровадження в країні.

Вирішення цих завдань дозволить об'єктивно оцінити стан кожного з макроринків, порівняти макроекономічні показники країни з аналогічними показниками розвинутих країн, виявити резерви розвитку та намітити напрями їх використання

Оцінювання стану національної економіки здійснюють на основі аналізу *ex post* та *ex ante*.

Аналіз економіки **ex post** базується на системі національного рахунку (СНР). Для цього визначають основні макроекономічні параметри з метою виявлення динаміки економічних процесів дотепер і визначається поточний стан економіки.

Аналіз **ex ante** дозволяє виявити закономірності формування макроекономічних процесів, на цій основі розробити нові макроекономічні концепції і запропонувати напрями подальшого розвитку країни.

Стан національної економіки можна оцінити, використовуючи такі **види аналізу**: статичний, порівняльній статичний та динамічний, в яких порізному враховується фактор часу в економічних розрахунках [37]:

статичний аналіз передбачає визначення фіксованих на певний час макроекономічних параметрів;

порівняльна статика передбачає визначення показників розвитку економіки в різні моменти часу, але її перехід від одного стану рівноваги до іншого не розглядається.

динамічний аналіз дає більш точну інформацію про стан економіки. Усі параметри національної економіки розглядаються як функції часу, виявляються причини можливої нерівноваги економіки й особливості її переходу від одного стану рівноваги до іншого.

Суб'єктами господарської діяльності на всіх макроринках виступають домашні господарства, підприємства, держава, зарубіжжя, що впливає з вивчення дисципліни "Макроекономіка".

Основні макроекономічні зв'язки між суб'єктами та ринками подано в моделі кругообігу ресурсів, продуктів і доходу.

Великого значення для об'єктивного аналізу національної економіки набуває інформаційне забезпечення. Характеристику макроринків і суб'єктів національної економіки дають офіційні статистичні дані, бухгалтерська звітність підприємств, результати опитувань та обстежень, які проводяться соціологічними та іншими організаціями.

Завдання структурного аналізу стосовно економіки полягає в дослідженні кількісних відносин і визначенні на цій основі взаємозв'язків економічних елементів між собою, а також із загальною економічною сукупністю. Структурні зміни в економіці виступають формою перерозподілу економічних ресурсів, тому створення прогресивної структури економіки сприяє їх зосередженню у найбільш перспективних галузях та регіонах і забезпечує економічне зростання в країні. Чим дефіцитнішими є економічні ресурси, тим сильніша за них конкуренція, тим більший вплив здійснюють структурні зміни на економічне зростання. В умовах обмеженості інвестиційних ресурсів оптимізація структури економіки дозволяє навіть з мінімальними інвестиціями досягнути збільшення обсягів виробництва.

Цікаво знати

Китай є найбільш конкурентоспроможною країною у секторі промислового виробництва... Відповідно до результатів попередніх досліджень світового індексу промислової конкурентоспроможності за 2010 і 2013 роки Китай знову було визнано найбільш конкурентоспроможною державою в 2016 році. Однак, згідно з прогнозами керівників світових компаній на подальші п'ять років, Китай переміститься на другу сходинку. Очікується, що протягом десяти років США вийде в лідери, випередивши Китай, а Німеччина замикатиме трійку лідерів промислової конкурентоспроможності: США продовжує працювати над покращенням рейтингових позицій, перемістившись із четвертого місця в 2010 році на третє місце в 2013, і на друге місце в 2016 році. Крім того, керівники компаній очікують, що США посяде перше місце швидше, ніж за десять років. Щодо Німеччини, вона і надалі посідатиме третє місце протягом наступних десяти років.

Аналіз структури національної економіки доцільно здійснювати за такими напрямками [32, 33].

I. Стан і залучення у виробництво природних ресурсів: мінеральних, водних, земельних, фауністичних, рекреаційних; енергоносіїв (вугілля, природний газ, нафта, атомні); земель (сільськогосподарські, промислові).

II. Співвідношення основних секторів економіки: сільського господарства, промисловості та сфери послуг.

Таке співвідношення оцінюється за показником питомої ваги кожного сектора в загальному обсязі виробництва або в загальній чисельності зайнятих.

З розвитком економіки країни спостерігається така закономірність: зі зростанням рівня доходів населення відбувається зменшення частки сільського господарства на користь промисловості, а потім сектора послуг. Ці структурні зрушення називають індустріалізація і постіндустріалізація, відповідно [16].

III. Дослідження галузевої структури економіки, яка характеризує співвідношення валових випусків окремих галузей і визначається питомою вагою кожної галузі в загальному валовому випуску.

Зміни в галузевій структурі є результатом довготривалих стійких тенденцій реального виробництва, які залежать від його зростання чи спаду. Галузеві структурні зрушення проявляються у перерозподілі ресурсів між галузями економіки: вилученні частини виробничих ресурсів із стагнующих збиткових галузей на користь високоефективних і прогресивних галузей.

IV. Аналіз структури інвестицій та їх джерел. Структурні зрушення в економіці тісно пов'язані зі структурою споживання, тобто попитом. Зміни попиту на інвестиційні чи споживчі товари викликають необхідність адекватних зрушень у виробництві, примушують підприємців змінювати структуру інвестицій.

Величина валових інвестицій розраховуються так:

$$I_g = I_n + A, \quad (2.1)$$

де I_n – чисті інвестиції; A – амортизація.

Аналіз співвідношення між цими показниками характеризує стан розвитку національної економіки.

Якщо $I_g > A$, $I_n > 0$, – відбувається розширене відтворення за рахунок чистих інвестицій.

З $I_g = A$, $I_n = 0$ – спостерігається просте відтворення, економіка знаходиться у статичному стані через відсутність інвестицій.

Співвідношення $I_g < A$, $I_n < 0$ характеризує звужене відтворення з абсолютним скороченням інвестицій, відбувається стагнація економіки.

Джерелами інвестицій можуть бути власні кошти підприємства (прибутки, амортизаційні відрахування, грошові заощадження) і залучені засоби (кредити, пайові внески, доходи від цінних паперів, державні асигнування та інше). Структура джерел формування інвестицій відображує стан економіки країни, таким чином:

якщо основними джерелами валових інвестицій були прибутки, залучені засоби та інші доходи, а інвестиції за рахунок амортизації відносно малі, то економіка може характеризуватися як стрімко зростаюча;

якщо амортизаційні фонди виступають єдиним джерелом інвестування в економіці, то їх обсягу вистачить лише для відновлення наявного капіталу; відбувається просте відтворення.

Співвідношення інвестицій за їх використання характеризує відтворювальна структура інвестицій. У розвинених країнах близько 80 % інвестицій спрямовується на модернізацію, заміну, перепрофілювання наявних потужностей і близько 20 % на створення нових потужностей, що відображує інтенсивний тип зростання економіки.

V. Аналіз відтворювальної структури, яка відображує співвідношення фондів заміщення, споживання та нагромадження, а також співвідношення засобів виробництва та предметів споживання.

Фонд заміщення включає матеріальні витрати й амортизацію. Фонд споживання охоплює споживчі витрати населення та інших суб'єктів ринку. Валове нагромадження включає чисте нагромадження та амортизацію, тобто частину фонду заміщення.

У системі національних рахунків валове нагромадження аналогічне валовим інвестиціям, а чисте нагромадження – чистим інвестиціям.

Важливим кількісним показником розвитку національної економіки є норма нагромадження, що розраховується у такий спосіб:

$$n = \frac{ЧН_n}{НД} \text{ або } n = \frac{ВН}{ВВП}, \quad (2.2)$$

де n – норма нагромадження;

$ЧН_n$ – чисте нагромадження;

$ВН$ – валове нагромадження.

Як правило, чим більша питома вага валових нагромаджень, тим вищі темпи економічного зростання в країні.

Статистичні дані

Пропорції споживання та нагромадження у європейських країнах досить різні та нестабільні, коливаються від 15 до 25 %. В Україні рівень нагромадження становить близько 10 % та знаходиться на рівні значно нижчому середньоєвропейського.

Іншим показником відтворювальної структури є ефективність нагромадження, яку відображує показник капіталовіддачі – приріст національного доходу або ВВП, що припадає на кожну гривню чистого або валового нагромадження:

$$E_n = \frac{\Delta \text{НД}}{\text{ЧН}_n} \text{ або } E_n = \frac{\Delta \text{ВВП}}{\text{ВН}}, \quad (2.3)$$

де E_n – ефективність нагромадження.

Чим вищий показник капіталовіддачі, тим менший фонд нагромадження потрібен для створення одиниці приросту національного доходу або ВВП. Потреба в нагромадженні залежить також від рівня фондівіддачі й амортизації.

Статистичні дані

За останні роки (2014 – 2017) середній рівень доходів населення України постійно зменшувався, він досі залишається надзвичайно низьким (у перерахунку у долари США більше 20 % населення країни отримують подушовий дохід до 100 дол. США, причому більше 50 % населення отримують менше цього рівня, і лише 25 % – вище).

В структурі споживання все більш збільшується частка продуктів харчування та виплати комунальних послуг, що характеризує негативні зрушення в економіці.

Також оптимізацію структури доходів населення гальмує тіньова економіка. Її вплив наочно показує розрив між наявними доходами населення та фактичними витратами.

За матеріально-речовим складом у структурі економіки розрізняють засоби виробництва та предмети споживання, які аналізуються за показниками динаміки обсягів їхнього виробництва у вартісному та натуральному вираженні та за окремими групами товарів.

VI. Аналіз структури доходів населення здійснюється шляхом порівняння рівнів зарплати, витрат населення на різні групи споживчих товарів (продукти харчування та промислові товари) та неспоживчих витрат (утворення заощаджень, інвестування у нерухомість і таке інше) із аналогічними доходами та витратами у минулому або з відповідними показниками в інших країнах.

VII. Дослідження регіональної структури економіки, яка характеризує співвідношення економічних показників в окремих адміністративно-економічних районах. Аналіз здійснюється на основі відповідних показників і включає: виявлення стану та використання природних ресурсів; оцінювання промислового розвитку регіону та визначення його виробничої спеціалізації, дослідження соціальних факторів розвитку, визначення фінансового стану регіону.

Узагальнювальну оцінку структури національної економіки дає аналіз структури ВВП, який передбачає дослідження секторної структури економіки. Відповідно до СНР в національній економіці виділяють такі сектори:

нефінансових корпорацій (НФК), до якого належать підприємства, що виробляють товари та нефінансові послуги, незалежно від форми власності;

фінансових корпорацій (ФК) – організації, які здійснюють фінансово-посередницьку діяльність;

загальнодержавного управління (ЗДУ) – органи державного управління всіх рівнів;

домогосподарств (ДГ);

некомерційних організацій (НКО), до яких належать організації, які створено за рахунок власних внесків учасників для забезпечення своїх політичних, релігійних, професійних інтересів;

зарубіжжя (З) охоплює суб'єктів господарювання, які розташовані за кордоном і здійснюють з даною країною економічні операції.

Для кожного сектора окремо аналізують:

1. ВВП на стадії виробництва – обчислюється як різниця між вартісним обсягом ВВП і проміжним споживанням секторів.

2. ВВП за витратами – розраховується як сума кінцевих споживчих витрат (С), валового нагромадження(ВН) і чистого експорту (NX):

$$\text{ВВП} = \text{С} + \text{ВН} + \text{NX}. \quad (2.4)$$

При цьому величина кінцевих споживчих витрат (С) складається із суми споживчих витрат домогосподарств, органів державного управління та некомерційних організацій.

Сумарні витрати секторів ЗДУ та НКО називають невиробничими витратами. Їх зростання відображує негативні тенденції у розвитку економіки, призводить до скорочення споживання домогосподарств і можливого зростання дефіциту держбюджету. У розвинутих країнах питома вага споживання домогосподарств у ВВП складає більше половини.

Відношення індексів реальних кінцевих невиробничих витрат секторів ЗДУ ($I_{зду(p)}$) та НКО ($I_{нко(p)}$) до індекса реальних кінцевих споживчих витрат сектора ДГ ($I_{дг(p)}$) характеризує індекс централізації економіки ($I_{ц.ек}$):

$$I_{ц.ек} = \frac{I_{зду(p)} + I_{нко(p)}}{I_{дг(p)}} . \quad (2.5)$$

Індекси реальних кінцевих споживчих витрат секторів ЗДУ, НКО і ДГ розраховуються як відношення індексів номінальних кінцевих споживчих витрат відповідних секторів до дефлятора.

Валове нагромадження (ВН) для всієї економіки розраховується у такий спосіб:

$$ВН = ВНОК + З_{об} + Ц_{дг}, \quad (2.6)$$

де $ВНОК$ – сума валового нагромадження основного капіталу;

$З_{об}$ – зміна запасів матеріальних обігових коштів;

$Ц_{дг}$ – сальдо придбання цінностей лише для сектора домашніх господарств:

до цінностей належать предмети, вартість яких зростає з часом (це коштовні метали та каміння, антикваріат, колекції, ювелірні вироби);

валове нагромадження основного капіталу ($ВНОК$) складається з валового нагромадження основного капіталу всіх секторів економіки, крім зарубіжжя;

запаси матеріальних обігових коштів розраховуються для всіх секторів, крім фінансових корпорацій і зарубіжжя;

чистий експорт (NX) обчислюється тільки для сектору зарубіжжя як різниця між експортом та імпортом.

3. ВВП за доходами обчислюється як сума усіх первинних доходів за секторами економіки

$$\text{ВВП} = W + A + D_C + D_p + T, \quad (2.7)$$

де W – заробітна плата із відрахуваннями на соціальне страхування;

A – амортизація;

D_C – прибуток підприємств;

D_p – змішаний дохід (некорпоративний прибуток);

T – чисті податки (податки мінус субсидії).

Для визначення пропорцій в національній економіці із урахуванням взаємозв'язку галузей складається міжгалузевий баланс, розроблений у 40-ві роки ХХ ст. В. Леонтьєвим на основі методу "витрати – випуск".

Міжгалузевий баланс має вигляд таблиці, яка складається з чотирьох квадрантів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Міжгалузевий баланс

I КВАДРАНТ	II КВАДРАНТ
Представлені міжгалузеві потоки, які характеризують, скільки продукції, виробленої в певній галузі, використовується як проміжна продукція в іншій галузі. Як правило, важливішими є базові галузі промисловості. Зміна в динаміці розвитку таких галузей суттєво впливає на розвиток усієї національної економіки	Характеризує структуру ВВП за елементами сукупних витрат. Кожний рядок відображує кінцеве використання продукції певної галузі, а разом із даними I квадранта – валовий випуск галузі
III КВАДРАНТ	IV КВАДРАНТ
Відображується структура ВВП за доходами, тобто структура валової доданої вартості	Підтверджує тотожність між змістом II і III квадрантів: кінцевий продукт суспільства дорівнює валовій доданій вартості

Як видно з табл. 2.1, у кожному квадранті відображуються дані про витрати на виробництво визначеного виду продукції, її розподіл і споживання.

2.2. Основні індикатори розвитку промисловості та методи його аналізу

Світовий сектор промислового виробництва демонструє стрімкий розвиток. Обсяг доходів від реалізації та експорту промислових і споживчих товарів стимулює економічне процвітання, вимагаючи від країн світу приділяти більше уваги розвитку сучасних виробничих потужностей, інвестуючи у розвиток високотехнологічної інфраструктури. Використання інноваційних технологій набуває важливого значення для підвищення конкурентоспроможності як на рівні підприємств і галузей так і держав у цілому.

Отже, промисловість – найважливіша галузь народного господарства, що визначає вирішальний вплив на рівень розвитку продуктивних сил суспільства. Промислова продукція – це прямий корисний результат промислово-виробничої діяльності, виражений у формі продуктів або у формі виробничих послуг.

Важливою умовою підвищення ефективності суспільного виробництва є вдосконалення та аналіз галузевої структури промисловості. Галузева структура промисловості визначається складом галузей або комплексів, що входять у промисловість, та їх частки в загальному обсязі промислового виробництва.

Для ефективного оцінювання результативності та динаміки промислового комплексу на основі тих чи інших статистичних показників необхідна наявність механізму збирання та зберігання достовірної інформації та комплексна методика процедури самого оцінювання. Сучасний стан розвитку галузей промисловості можна охарактеризувати шляхом вивчення статистичних матеріалів, аналізу негативних явищ у розвитку і розміщенні промислових виробництв, оцінювання технічного рівня і економічної ефективності.

Цікаво знати

Машинобудування є головною галуззю світової промисловості, на його частку припадає близько 35 % вартості світової промислової продукції, у розвинених країнах на продукцію цієї галузі припадає до 32 – 38 % вартості промислового виробництва, в країнах з перехідною економікою – 20 – 25 %, в новоіндустріальних країнах – 15 – 25 %.

Розвиток промисловості характеризують показники питомої ваги обсягів промислового виробництва у загальному ВВП країни. У цьому аспекті об'єктивнішу інформацію дають показники, розраховані на основі валової доданої вартості (ВДВ). Виділяють такі показники динаміки промислового виробництва й індикатори розвитку промисловості.

1. **Індекс реального (фізичного) обсягу промислового виробництва** ($k_{р. пр.}$) – відносний показник, що розраховується на основі даних про обсяги натуральних показників випуску найважливіших видів продукції; може охоплювати сотні та навіть десятки тисяч найменувань. До них належить переважно продукція провідних галузей промисловості, що визначають науково-технічний прогрес.

$$k_{р. пр.} = \frac{\sum_{j=1}^n O_{JT} \times P_{JT}}{\sum_{j=1}^n O_{J(T-1)} \times P_{JT}}, \quad (2.8)$$

де O_{JT} , $O_{J(T-1)}$ – обсяг виробництва j -го виду промислової продукції в натуральному вимірюванні в роки t і $(t - 1)$;

n – кількість найменувань (видів) промислової продукції;

P_{JT} – ціна j -го виду промислової продукції в рік t .

Індекси промислової продукції за вибірковими галузями України показані в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Індекси промислової продукції, %

Галузі	Грудень 2016 р. до		2016 р. до 2015 р.
	листопада 2016 р.	грудня 2015 р.	
Промисловість	101,9	104,5	102,4
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	102,8	100,6	99,7
Переробна промисловість	99,0	104,6	103,5
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	112,9	110,4	102,6

2. Динаміка випуску продукції промисловості – показник, що відображує тенденцію певної галузі виробництва до зростання чи спаду; розраховується в темповому вигляді:

$$k_{\text{м. п.р.}} = \frac{O_{\text{прт}} \times P_{\text{прт}}}{O_{\text{пр}(t-1)} \times P_{\text{прт}}}, \quad (2.9)$$

де $k_{\text{м. п.р.}}$ – темпи зростання випуску продукції промисловості;

$O_{\text{прт}}, O_{\text{пр}(t-1)}$ – обсяги продукції в натуральному вимірюванні в роки t і $(t - 1)$;

$P_{\text{прт}}$ – ціна промислової продукції в рік t .

Обсяг промислової продукції аналізується за роками у вартісному вимірюванні з урахуванням поточних цін або порівнянних цін, а також у натуральному вираженні за найважливішими видами номенклатури.

3. Темпи оновлення промислової продукції розраховують за показником питомої ваги нових видів промислової продукції (ПП) у загальному обсязі виробництва (в натуральному чи вартісному вимірюванні) та темпів оновлення [37].

$$PV_{\text{в. нат.}} = \frac{N_{\text{нат}}}{N_{\text{нат_заг}}}, \quad (2.10)$$

де $PV_{\text{в. нат}}$ – питома вага (частка) нових видів ПП в загальному обсязі в натуральному вимірюванні;

$N_{\text{нат}}$ – кількість найменувань нових видів ПП в натуральному вимірюванні;

$N_{\text{нат_заг}}$ – загальна кількість найменувань ПП в натуральному вимірюванні;

$$PV_{\text{в. варт.}} = \frac{Q_{\text{варт}}}{Q_{\text{варт_заг}}}, \quad (2.11)$$

де $PV_{\text{в. варт}}$ – питома вага (частка) нових видів ПП в загальному обсязі в вартісному вимірюванні;

$Q_{\text{варт}}$ – обсяг виробництва нової ПП у вартісному вимірюванні;

$Q_{\text{варт_заг}}$ – загальний обсяг виробництва ПП у вартісному вимірюванні;

Темп оновлення промислової продукції розраховується як для показників у вартісному так і в натуральному вимірюванні як відношення значень поточного року до попереднього:

$$T_{\text{оновл ПП}} = \frac{N_{\text{нат_t}}}{N_{\text{нат_t-1}}}, \quad T_{\text{оновл ПП}} = \frac{Q_{\text{варт_t}}}{Q_{\text{варт_t-1}}}. \quad (2.12)$$

Для більш досконалого аналізу розвитку промисловості в динамічному та порівняльному розрізі, формування однорідних класів підприємств і галузей можуть застосовуватися такі показники:

частка промислових підприємств приватного сектора (за обсягом виробництва та чисельності зайнятих) і похідні показники;

структура експорту й імпорту (частка кожної галузі промисловості, відповідно, в експорті й імпорті промислової продукції);

показники ефективності роботи промислових підприємств (фондовіддача, матеріаловіддача, фондоозброєність, енергомісткість, продуктивність праці та інші).

Використання комплексної системи показників дозволяє провести всебічний аналіз розвитку промисловості, виявити тенденції структурних зрушень, визначити резерви та напрями подальшого розвитку.

Не менш прикладне значення для дослідження розвитку промисловості та виявлення вагомості факторів, які сприяють трансформації результативних показників, є визначення факторних змін під впливом певних відхилень методом ланцюжкових підстановок.

1. Зміна обсягів продукції промисловості за рахунок зміни продуктивності праці:

$$\Delta ВП_{пр.п} = Ч_б \times ПрП_t - Ч_б \times ПрП_б = Ч_б \times \Delta ПрП_t, \quad (2.13)$$

де $\Delta ВП_{пр.п}$ – зміна ("+" збільшення, "-" зменшення) валової продукції промисловості за рахунок зміни продуктивності праці;

$Ч_б$ – чисельність працівників в промисловості в базовому році;

$ПрП_б, ПрП_t$ – продуктивність праці у промисловості в базовому та розрахунковому періодах t .

2. Зміна обсягів продукції промисловості за рахунок зміни чисельності працівників:

$$\Delta ВП_{пр.ч} = Ч_t \times ПрП_t - Ч_б \times ПрП_t = \Delta Ч_t \times ПрП_t, \quad (2.14)$$

де $Ч_t$ – чисельність працівників промисловості в період t .

Історична довідка

В Україні станом на 2016 рік було більше 1 млн об'єктів держмайна, що належать 24,6 тисячам юридичних осіб. Крім того, держава володіє корпоративними правами 548 підприємств, 24,6 тисяч юридичних осіб перебували виключно у державній власності. За всі роки незалежності Україна продала менше 3 % об'єктів державної власності. В Україні перехід до ринкових відносин і приватизація державного майна розтягнулись більше ніж на 25 років, а про її доцільність і шляхи реалізації тривають дискусії.

Для дослідження розвитку промисловості невід'ємною складовою є аналіз товарної структури експорту й імпорту промислової продукції та їх балансу.

Загальна величина експорту й імпорту окремої країни утворює зовнішньоторговельний оборот. Обсяг усієї світової торгівлі підраховується шляхом підсумовування тільки обсягів експорту кожної країни. Структурні показники розвитку міжнародної торгівлі характеризують експортні та імпорتنі товарні потоки за такими ознаками, як товарний склад і регіональна спрямованість.

Статистичні дані

ТОП-5 країн, які є найбільшими світовими експортерами товарів і послуг:

1 – Китай (країна, яка забезпечує 12,5 % усього світового експорту; головні статті: текстиль, медичні прилади та техніка, сталь, електронне обладнання, одяг та інше);

2 – США (на сьогодні близько 30 % усіх вироблених у США матеріальних цінностей реалізуються на зовнішніх ринках); США – країна з найбільшою економікою в світі, незважаючи на те, що борг самої країни вже наближається до 20 трлн доларів і є найбільшим у світі);

3 – Німеччина (країна, що має 30 % від загального валового продукту Європи. Визначальним фактором у досягненні високої конкурентоспроможності продукції є забезпечення її високої якості; практично 40 % усієї продукції, виробленої в Німеччині, спрямовується на експорт);

4 – Японія (японська торгівля відноситься до типу торгівлі доданої вартості, що полягає в імпорті сировини й експорті промислових товарів. Незважаючи на те, що в країні практично немає власних ресурсів, за останні 50 років фізичний обсяг експорту збільшився більше ніж в 70 разів);

5 – Нідерланди (незважаючи на те, що в країні проживає всього 0,3 % світового населення, частка світового зовнішньоторговельного обороту становить понад 4 %; близько 60 % усього обсягу ВВП Нідерландів формується за рахунок експорту, більше 80 % усіх промислових підприємств країни виробляють експортну продукцію; головна стаття експорту – сільськогосподарська продукція).

Товарна структура світового імпорту окремо не виділяється і не розраховується, оскільки в світовій економіці як у замкненій системі все, що екпортується, є одночасно і предметом імпорту. А тому товарна структура світового експорту характеризує водночас і структуру імпорту.

Товарна структура експорту країни – структурований за певними ознаками обсяг товарного експорту країни за певний період (як правило, рік). Показує експортну спеціалізацію країни і питому вагу кожної товарної позиції в експорті.

Товарна структура імпорту країни – структурований за певними ознаками обсяг товарного імпорту країни за певний період (як правило, рік). Показує імпорту залежність країни від окремих товарів і товарних груп, а також питому вагу кожної товарної позиції в імпорті. У більшості країн світу товарна структура імпорту також складається за основними його статтями.

Статистичні дані

ТОП-10 країн – імпортерів в Україні: 1 – країни ЄС; 2 – Росія; 3 – Китай; 4 – Німеччина; 5 – Білорусь; 6 – Польща; 7 – США; 8 – Італія; 9 – Угорщина; 10 – Туреччина.

Товарна структура експорту характеризує експортну спеціалізацію країни та використовується в міжнародних зіставленнях. Міжнародні економічні організації в міжнародних зіставленнях розподіляють товарний експорт та імпорт за такими позиціями:

продовольчі та сировинні товари, паливо, в тому числі: продовольство; промислова сировина; паливо;

готові вироби та напівфабрикати, в тому числі: хімічні продукти; машини, обладнання та транспортні засоби; інші готові вироби; інші товари.

Інформаційною основою для розрахунку товарної структури є дані митної статистики, що в більшості країн обліковує експорт та імпорт за Гармонізованою системою опису та кодування товарів (ГС). З метою забезпечення уніфікації в міжнародних зіставленнях країнами також застосовується товарна структура експорту й імпорту, що розраховується за ГС.

Цікаво знати

Паралельний імпорт, відомий також як "тіньова продукція", – це імпорт справжніх (тобто непідробних товарів), що випускаються на ринок однієї країни з подальшим їх імпортом в іншу країну без згоди власника прав інтелектуальної власності на даний продукт в іншій країні. Отже, оскільки ввезти на територію країни товар певної марки зараз може тільки сам правовласник або офіційно авторизований постачальник, то імпорт, що йде "паралельно" (тобто без згоди власника авторських прав), фактично заборонений і вважається порушенням виняткових прав, на товарний знак. Отже, ввезена таким чином продукція вважається контрафактною.

У процесі розроблення цінової міжнародної політики необхідно звернути також увагу на **тіньовий або паралельний (неофіційний) експорт**, який не можна включити з факторів маркетингового середовища, а отже, і чинників ціноутворення.

Паралельний експорт – неофіційна діяльність посередників експорту товарів, що є для них більш вигідним, ніж продаж на внутрішньому ринку. Завдяки курсовим різницям і підтримці роздрібною ціною ці експортери (оптовики та роздрібні торговці) отримують значно більший дохід, ніж від продажу товару на внутрішньому ринку.

Це не протизаконна, але неофіційна діяльність без згоди виробника товару. Експортери занижують ціни виробника на певному зарубіжному ринку, впливаючи тим самим на доходи та на існуючу систему каналів збуту, підриваючи репутацію марки виробника. Оскільки в Україні немає законодавства, на підставі якого можна боротись з цим явищем, йому намагаються протистояти самі виробники та торгові компанії, не зацікавлені в тіньовій діяльності.

Удосконалення методів оцінювання й аналізу розвитку промисловості необхідне для виявлення сильних і слабких сторін діяльності, а також для прогнозування перспективних варіантів розвитку, які б забезпечували загальну економічну ефективність з оптимальним використанням наявного промислового та трудового потенціалу.

Під *ефективністю промислового виробництва* розуміють економічну та соціальну результативність його функціонування, або вплив на суспільство, співвідношення ефекту (результату) з затратами живої та суспільної праці. Рівень ефективності визначається порівнянням двох величин – економічного ефекту та виробничих витрат і ресурсів. Показники економічної ефективності дають уявлення про те, ціною яких витрат і ресурсів досягається економічний ефект.

Найбільш розповсюдженими показниками ефективності промислового виробництва виступають: фондівіддача; фондомісткість; фондоозброєність; продуктивність праці; матеріаломісткість; енергомісткість; конкурентоспроможність продукції.

2.3. Методи аналізу розвитку сільського господарства

Сільське господарство – одна із провідних галузей виробничої сфери, яка займається вирощуванням сільськогосподарських культур і розведенням тварин. Основним завданням сільського господарства є забезпечення населення продуктами харчування та постачання сировини для промисловості. Галузь є однією з найважливіших, будучи представлена практично у всіх країнах.

Сільське господарство – провідна галузь АПК. Агропромисловий комплекс України включає групу технологічно й економічно взаємопов'язаних

галузей: власне сільське господарство; промисловість, яка забезпечує сільське господарство устаткуванням і засобами виробництва, хімічними добривами тощо; інфраструктура сільського господарства, до якої належать заготівля, зберігання, переробка та транспортування сільськогосподарської продукції. Основні галузі сільського господарства – рослинництво та тваринництво, що охоплюють групи дрібніших галузей та диференціюються за групами культур, видами тварин тощо [21].

Структуру сільського господарства можна розглядати, як і у промисловості, за багатьма напрямками залежно від: форми організації виробництва, форми власності, участі у міжнародній торгівлі, територіального розміщення. Визначення питомої ваги кожного з них у загальному обсязі сільського господарства дозволяє зробити висновок стосовно спеціалізації країни на виробництві певних видів продукції рослинництва та тваринництва.

Як галузь сільське господарство має такі основні особливості [23]:

економічний процес відтворення є досить залежним від природних процесів зростання та розвитку живих організмів, що базуються на основі законів природи;

циклічний (календарний) процес природного зростання та розвитку рослин і тварин зумовив сезонність сільськогосподарської праці, споживання, попиту;

технологічний процес тісно пов'язаний з географічними та природними особливостями, де земля виступає в ролі головного засобу виробництва;

фактор часу має вирішальне значення, оскільки своєчасне виконання польових і тваринницьких робіт суттєво впливає на кінцеві результати роботи;

прагнення отримати високі результати та прибутки в сільському господарстві повинно узгоджуватись з дбайливим ставленням до природи, збереженням природних ресурсів країни.

Методологія аналізу розвитку сільського господарства, його структури, ефективності здійснюється аналогічно до загальних методик оцінювання діяльності народного господарства, промисловості, однак має деякі відмінності.

Аналізуються частка сільськогосподарської продукції у ВВП, тенденції її зміни, а також двох його основних галузей (рослинництва та тваринництва). На цій основі визначають спеціалізацію країни на виробництві певних видів продукції рослинництва та тваринництва.

Для оцінювання розвитку сільськогосподарського виробництва в цілому та за окремими галузями визначаються такі основні показники:

індекс реального обсягу сільськогосподарського виробництва (розраховується за найважливішими видами продукції рослинництва та тваринництва). Загальний індекс сільськогосподарської продукції України в динаміці поданий в табл. 2.3. За ним можна відмітити, що за останні 25 років індекс не перевищував показника 1990 року;

динаміка виробництва продукції сільського господарства (визначається у вартісному та натуральному вимірюванні у зіставлених цінах за роками);

зміна обсягів валової продукції сільського господарства за рахунок зміни продуктивності праці та чисельності працівників (методи обчислення такі, як у промисловості) (див. п. 2.2).

Таблиця 2.3

Індекси сільськогосподарської продукції, %

Роки	До попереднього року	1990 рік = 100 %
2010	98,6	69,1
2011	120,2	83,0
2012	96,1	79,8
2013	113,6	90,7
2014	102,2	92,6
2015	95,2	88,2
2016	106,1	93,6

Але необхідно зазначити, що для сільського господарства продуктивність праці є ключовим показником. Цей показник у першу чергу залежить від того, яким шляхом розвивається господарство – екстенсивним чи інтенсивним.

Статистичні дані

Україна характеризується високим ступенем освоєння земельного фонду: на сільськогосподарські угіддя припадає 42,4 млн га, або 70,3 % його площі. Характерною рисою структури сільськогосподарських угідь України є загальна висока питома вага розораних земель (81 %), а в Кіровоградській, Вінницькій і Тернопільській областях вона становить близько 90 % (для порівняння: у США – 16,9 %, у Франції – 32 %). Інші площі використовуються під багаторічні насадження (2,7 %), сіножаті (5,1 %) і пасовища (11,4 %). На структуру сільськогосподарських угідь впливають

природні, економічні й соціальні фактори. Так, найбільше розорані землі лісостепо-вої зони (85,4 %), найменше – Полісся (68,9 %), де майже третину площі сільсько-господарських угідь займають природні кормові угіддя. В Україні є невеликий потенціал для збільшення площі сільськогосподарських угідь. Це заболочені землі (Полісся) та землі, що потребують зрошення (південь України), їхня частка в структурі земельного фонду складає лише 2,5 %.

Одним з важливих напрямів аналізу розвитку сільського господарства країни є дослідження ступеня сприяння розвитку сільського господарства з боку держави (розрізняють специфічні та узагальнювальні показники):

специфічні показники розподіляють на абсолютні та відносні. До абсолютних показників належать: загальний обсяг бюджетних асигнувань на розвиток сільського господарства; обсяг субсидій і дотацій сільському господарству (у т. ч. за галузями); обсяг пільгових кредитів сільському господарству; розрахункова сума податкових пільг, наданих сільськогосподарським підприємствам; обсяг централізованих капіталовкладень у галузі сільського господарства і відносні специфічні показники: частка бюджетних асигнувань на розвиток сільського господарства у ВВП і в НД; частка субсидій і дотацій у ВВП і НД; зіставлення суми податків, сплачених сільським господарством, з валовою продукцією галузі, з отриманими субсидіями та дотаціями, з доходами державного бюджету (враховуючи тільки державні податки); частка пільгових кредитів у загальній сумі бюджетних асигнувань на сільськогосподарські цілі; структура та частка централізованих капіталовкладень на розвиток галузі у загальній сумі бюджетних витрат на сільське господарство; зіставлення централізованих капіталовкладень із загальним обсягом інвестицій у сільське господарство;

узагальнювальні показники охоплюють: установлення державою цін на сільськогосподарську продукцію та продукцію для сільського господарства; надання державою послуг сільськогосподарським виробникам за цінами, нижчими за ринкові; протекціоністські заходи – встановлення імпорتنих квот на аналогічну сільськогосподарську продукцію, субсидювання експорту; державне страхування сільськогосподарських виробників.

Не менш важливим напрямом аналізу розвитку сільського господарства, його структури й ефективності є дослідження рівня, структури та тенденцій експорту продукції сільського господарства країни

за асортиментними групами в порівняльному та динамічному просторі, що дозволяє:

виявити резерви щодо збільшення обсягів виробництва й експорту даної продукції;

визначити напрями вдосконалення структури як виробництва, так і експорту, збільшення питомої ваги певних (пріоритетних) видів продукції;

відродити галузі сільського господарства, що знаходяться в занепаді, та пов'язані з ними промислові галузі первинної переробки.

Структура експорту та імпорту сільського господарства визначається залежно від загальної галузевої структури та включає такі статті експорту – імпорту:

рослинництво: зернові, зернобобові та кормові культури; технічні культури (харчові, текстильні, каучуконоси); овоче-баштанні культури; цитрусові культури; тонізуючі та наркотичні культури; олійні й ефіроолійні культури; виноградарство; садівництво; грибництво;

тваринництво: скотарство (вирощування великої рогатої худоби); вівчарство; козівництво; конярство; бджільництво; джмільництво; звірівництво; марикультура; оленярство; птахівництво; верблюдівництво; шовківництво; свинарство; рибництво; кролівництво;

рибальство.

Слід зазначити, що останніми роками Україна значно збільшила обсяги експорту продукції сільського господарства та харчової промисловості. Однак його структура, як і структура сільськогосподарського виробництва, характеризується від'ємною соціальною та екологічною ефективністю. Тому на особливу увагу заслуговує порівняльний аналіз обсягів, структури та тенденцій експорту в Україні та тих країнах світу, що посідають перші місця за обсягами експорту продукції агропродовольчого комплексу.

Цікаво знати

У практиці експортно-імпортних операцій розрізняють термін "**А-конто**" (італ. A-conto – за рахунок платежу) – це спосіб розрахунку між імпортером та експортером на основі попереднього розрахунку імпортера з експортером за продані товари у вигляді оплати імпортером рахунків експортера.

Особливістю галузі, яка повинна враховуватись під час аналізу, є сезонність сільськогосподарських робіт та незбіжність унаслідок цього календарного та сільськогосподарського року. Це стосується насамперед

галузі рослинництва, в якій сільськогосподарський рік починається з посівної і закінчується жнивами.

Сезонні коливання у сільському господарстві характеризуються певною амплітудою та розміщенням максимумів відхилень у часі (формулою сезонної хвилі). Вони мають певні складові (трендову, сезонну, випадкову), які аналізуються за допомогою математичних методів згладжування сезонних коливань.

Значення трендових складових для кожного виду продукції сільського господарства використовують для визначення індексів реального обсягу виробництва, нівельованих сезонними коливаннями.

Методика аналізу сезонності полягає в такому:

розраховують індекси сезонності на основі усереднених значень аналізованого показника – як відсоткове співвідношення фактичних (емпіричних) і теоретичних (розрахованих на основі рівняння тренду) показників. Проте така методика повністю відкидає можливість еволюції сезонного фактора. Тому вона є більш прийнятною для економічних рядів динаміки в стабільних економіках, ніж в перехідних, оскільки розглядає стаціонарні процеси;

крім сезонних коливань, у більшості випадків результати діяльності сільського господарства мають ще й певну тенденцію до зміни (зростання або зменшення). Тому для їх аналізу необхідно виявити та визначити еволюторну (трендову) компоненту за допомогою економетричних моделей;

прогнозування показників на перспективу з урахуванням сезонних коливань, що має неабияке значення для більш ефективного управління.

Урахування сезонності дає можливість здійснювати прогнозування показників, що дозволяє спланувати більш ефективне використання всіх наявних ресурсів, а також спробувати зменшити сезонність шляхом проведення інших видів робіт у той час, коли сезонна хвиля має спадну тенденцію.

Ефективність виробничої діяльності та сільськогосподарського виробництва характеризується поряд зі стандартними показниками оцінки ефективності також специфічними для цієї галузі показниками, а саме:

показниками продуктивності: урожайність (обсяг зерна з одиниці посівної площі); продуктивність тваринництва (надої молока з однієї корови, настриг вовни з однієї вівці тощо);

показниками забезпеченості країни сільськогосподарською продукцією: виробництво зерна на душу населення; виробництво тваринництва

на душу населення (обсяг м'яса, молока у розрахунку на одну особу); державні закупівлі сільськогосподарської продукції.

Оскільки оцінювання ефективності передбачає визначення вартості, то необхідно зазначити, що до її складу включають такі складові:

готові продукти рослинництва та тваринництва;

приріст залишків незавершеного виробництва (визначається вартість робіт, виконаних у даному році під урожай наступного, та вартість робіт, виконаних у попередньому році під урожай даного року);

продукцію тваринництва;

вартість сільськогосподарських послуг.

Продукцію сільського господарства обчислюють за методом валового обороту, тобто враховують вартість вироблених і спожитих у даному господарстві насіння та кормів.

Висновки

Для аналізу розвитку народного господарства, його галузей промисловості та сільського господарства з метою визначення перспективних варіантів розвитку необхідно детально розглянути такі показники, як:

динаміка виробництва продукції у вартісній оцінці (в порівнянних цінах) і в натуральному вираженні;

фінансовий стан підприємств галузі;

використання трудового потенціалу;

капітальні вкладення (інвестиції) з розподілом витрат на технічне переозброєння, реконструкцію і розширення діючих підприємств, на нове будівництво за джерелами їх формування (централізовані, регіональні, власні та залучені кошти тощо);

забезпечення виробництва матеріально-сировинними ресурсами;

показники, що характеризують вплив розвитку галузі на навколишнє середовище, ефективність природоохоронних заходів;

інші техніко-економічні показники, специфічні для окремих галузей промисловості.

Для більш повного аналізу показники сучасного розвитку галузей доповнюються даними, що характеризують:

співвідношення досягнутих обсягів виробництва продукції в натуральному вираженні з потребою господарства, задовільнення попиту місцевого населення;

вікову структуру виробничих основних фондів і їх активної частини; забезпеченість трудовими, паливно-енергетичними, мінерально-сировинними, водними та іншими ресурсами; їх вплив на економічні показники розвитку та розміщення галузей промисловості; рівні концентрації, спеціалізації, кооперування виробництва; наявність виробничих можливостей (площ, обладнання) із заготівлі та переробки вторинних ресурсів (відходів виробництва, споживання тощо), що утворюються в галузях або підлягають переробці на підприємствах; розвиток транспортно-економічних зв'язків та інфраструктури.

Глосарій

Агропромисловий комплекс – група технологічно й економічно взаємопов'язаних галузей: власне сільське господарство; промисловість, яка забезпечує сільське господарство різним устаткуванням і засобами виробництва, хімічними добривами тощо; інфраструктура сільського господарства, до якої належать заготівля, зберігання, переробка та транспортування сільськогосподарської продукції.

Валовий продукт промисловості – сукупна ринкова вартість промислових товарів і послуг, вироблених резидентами протягом року.

Валовий продукт сільського господарства – узагальнювальний показник, вартість продукції рослинництва та тваринництва.

Галузева структура господарства – склад, співвідношення та зв'язки між окремими галузями (розподіл господарства країни на окремі галузі).

Державне підприємство – засноване на загальнодержавній власності. До державних належать також казенні підприємства, тобто підприємства, які не підлягають приватизації.

Експорт – продаж іноземним контрагентам товарів з вивезенням їх за кордон.

Експортна безпека – здатність держави підтримувати відповідність експорту національним інтересам країни, його раціональну товарну структуру, географічну збалансованість і конкурентоспроможність, не припускати дискримінації продукції національних товаровиробників на зовнішніх ринках.

Енергомісткість характеризує витрати первинних паливно-енергетичних ресурсів у натуральному вираженні (тоннах умовного палива) на одиницю валового продукту або валового внутрішнього продукту.

Зовнішньоторговельний оборот – загальна величина експорту й імпорту окремої країни.

Імпорт – придбання в іноземних контрагентів товарів з ввезенням їх з-за кордону.

Матеріаломісткість характеризує величину прямих матеріальних витрат у промисловості (вартість проміжного споживання) на одиницю продукції (може визначатись на одиницю валової продукції промисловості або валового внутрішнього продукту галузі).

Міжгалузевий баланс – таблиця, яка складається з чотирьох квадрантів і призначена для визначення пропорцій в національній економіці з урахуванням взаємозв'язку галузей; в ній відображуються дані про витрати на виробництво кожного виду продукції, її розподіл і споживання.

Приватне підприємство засноване на власності фізичної особи, належить окремим громадянам на правах приватної власності та з правом наймання робочої сили.

Продуктивність праці – показник ефективності використання робочої сили, зайнятої в промисловості чи інших сферах виробництва.

Промислова продукція – прямий корисний результат промислово-виробничої діяльності, виражений у формі продуктів або у формі виробничих послуг.

Промисловість – найважливіша галузь народного господарства, що справляє вирішальний вплив на рівень розвитку продуктивних сил суспільства.

Сільське господарство – одна із провідних галузей виробничої сфери, яка займається вирощуванням сільськогосподарських культур і розведенням тварин. Основним завданням сільського господарства є забезпечення населення продуктами харчування та постачання сировини для промисловості.

Фондовіддача – показник ефективного використання основних виробничих засобів (фондів).

Фондомісткість характеризує потребу в основних виробничих засобах для виробництва одиниці продукції промисловості.

Фондоозброєність – показник оснащеності працівників у промисловості основними виробничими засобами

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. У чому полягає методика аналізу структури національної економіки?
2. Дайте визначення міжгалузевому балансу, його структури та квадрантів.
3. Що розуміють під секторною структурою ВВП?
4. Охарактеризуйте структуру ВВП за доходами на основі міжгалузевго балансу.
5. Назвіть основні індикатори розвитку промисловості.
6. Які методи покладені в основу обчислення зміни обсягів продукції промисловості під впливом різних факторів?
7. Наведіть характеристику промислових підприємств за формами власності.
8. Охарактеризуйте галузеву структуру сільського господарства.
9. Порівняйте структуру експорту й імпорту промислової продукції та сільського господарства України.
10. Які методи дослідження використовуються у визначенні значення фактора сезонності в сільському господарстві?

Тестові завдання

1. Якщо в структурі кінцевих споживчих витрат і ВВП спостерігається значна питома вага споживання секторів загальнодержавного споживання та некомерційних організацій, то це свідчить про:

- а) позитивні тенденції в розвитку економіки країни;
- б) Може призвести до зростання бюджетного дефіциту, провокує інфляцію;
- в) не має негативних економічних наслідків;
- г) свідчить про зростання економічного добробуту населення країни.

Правильна відповідь: г).

2. ВВП за витратами розраховується:

- а) як сума кінцевих споживчих витрат (С), валового нагромадження (ВН) і чистого експорту (NX);

б) як сума кінцевих споживчих витрат (С), валового нагромадження (ВН) без врахування чистого експорту (NX);

в) як різниця між вартісним обсягом ВВП і проміжним споживанням секторів;

г) як сума кінцевих споживчих витрат і проміжного споживання секторів.

Правильна відповідь: г).

3. Перший квадрант міжгалузевого балансу:

а) представляє матрицю міжгалузевих потоків, яка показує скільки та якої продукції виробляється та використовується як проміжна продукція в інших галузях;

б) характеризує структуру кінцевої продукції за її використанням;

в) відображає структуру ВВП за доходами;

г) свідчить про те, що кінцевий продукт дорівнює валовій доданій вартості.

Правильна відповідь: г).

4. Зміни в галузевій структурі економіці відбуваються:

а) в результаті перерозподілу ресурсів між галузями економіки і є наслідком стійких тенденцій реального виробництва;

б) шляхом перетікання виробничих ресурсів із збиткових до високо-ефективних галузей;

в) через зростання чи спад економіки країни;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

5. Сезонні коливання в сільському господарстві мають складові:

а) трендову

б) сезонну;

в) випадкову;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

6. У світовій практиці вважається, що країна-імпортер втрачає свою продовольчу незалежність, якщо закуповує продовольство від виробленого на:

а) 15 %;

б) 25 %;

в) 20 %;

г) 30 %.

Правильна відповідь: г).

7. Валовий внутрішній продукт відображає:

- а) загальну ринкову вартість кінцевої продукції, яку вироблено протягом року національними товаровиробниками;
- б) додану вартість, що створена протягом року в країні;
- в) загальну ринкову вартість кінцевої продукції, що вироблена в офіційній та тіньовій економіці;
- г) сукупну вартість усієї виробленої в країні продукції у поточних ринкових цінах.

Правильна відповідь: г).

8. Зміна обсягів продукції промисловості за рахунок зміни продуктивності праці розраховується таким чином:

- а) $\Delta \text{ВП}_{\text{пр.ч}} = \text{Ч}_t \times \text{Ч.ч}_t - \text{Ч}_б \times \text{Ч}_t$;
- б) $\Delta \text{ВП}_{\text{пр.п}} = \text{Ч}_б \times \text{Ч.п}_t - \text{Ч}_б \times \text{п}_б$;
- в) $\Delta \text{ПрП}_t = \text{Ч}_б \times \text{ВП}_{\text{пр.п}} - \text{Ч}_б \times \text{п}_б$;
- г) $\Delta \text{Ч}_{\text{т.ч}} = \text{Ч}_t \times \text{Ч.п}_t - \text{Ч}_б \times \text{ВП}_{\text{пр.п}}$.

Правильна відповідь: г).

9. Фондовіддача як показник ефективного використання основних виробничих засобів (фондів):

- а) є прямо пропорційною продуктивності праці й обернено пропорційною фондоозброєності;
- б) характеризує потребу в основних виробничих засобах для виробництва одиниці продукції;
- в) виражає добуток фондомісткості та продуктивності праці;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

10. З метою структуризації товарного потоку за ознакою походження продукції виділяють такі складові:

- а) видобувна промисловість; переробна промисловість; сільське господарство; промисловість; сфера послуг;
- б) продовольчі товари та напої; промислова сировина; паливо та мастильні матеріали; машини, обладнання, інструменти; транспортні засоби; промислові товари народного споживання;
- в) сировинні товари; напівфабрикати; готові вироби (виробничого і невиробничого призначення);
- г) сировинні товари; напівфабрикати; готові.

Правильна відповідь: г).

Евристичні завдання

1. На основі даних табл. 2.4 порівняйте тенденції економічного розвитку в країнах А та Б. Визначте структуру економіки країн А та Б за основними секторами економіки.

Таблиця 2.4

Вихідні дані

Роки	ВВП, млн грн	Сільське господарство, млн грн	Промисловість, млн грн	Сектор послуг, млн грн
КРАЇНА А				
1	80 500	52 107,76	9 869,19	18 523,05
2	82 650	45 044,25	19 290,51	18 315,24
3	84 765	45 917,20	20 767,43	18 080,37
КРАЇНА Б				
1	102 360,00	5 118,00	32 755,2	64 486,8
2	106 454,40	4 258,18	36 194,49	66 001,73
3	109 525,2	2 957,18	28 695,60	7 7872,42

Дайте характеристику динаміки структурних зрушень у цих країнах. Обґрунтуйте, до якої групи країн з точки зору економічного розвитку належить кожна країна. Порівняйте структуру економіки цих країн з пост-індустріальними країнами.

2. Визначте зміну валової продукції галузі промисловості під впливом зміни продуктивності праці та чисельності працюючих. Відомо, що чисельність працюючих у попередньому році становила 10 млн осіб, у розрахунковому році вона зростає на 2,5 %. Продуктивність праці у попередньому році становила 20 тис. грн, а в розрахунковому році вона зростає на 5,5 %.

3. Структура ВВП за категоріями кінцевого використання наведена у табл. 2.5. Розрахуйте приріст наведених показників поточного року до попереднього.

Таблиця 2.5

Вихідні дані (в млн грн)

Показники	1-й рік	2-й рік	3-й рік
Кінцеві споживчі витрати сектора ДГ	50	40	55
Кінцеві споживчі витрати сектора ЗДУ	15	16	20
Кінцеві споживчі витрати сектора НКО	2	4	5
Валове нагромадження основного капіталу	22	24	18
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	4	12	2
Придбання, окрім вибуття цінностей	–	–	0,1
Чистий експорт	-1	-0,3	-3,8

Порівняйте зміни в кінцевих споживчих витратах домашніх господарств і секторів ЗДУ та НКО. Порівняйте зміни в кінцевих споживчих витратах секторів ЗДУ і НКО у валовому нагромадженні основного капіталу. Проаналізуйте отримані результати.

4. На основі вихідних даних динаміки реалізації сільськогосподарської продукції за три роки в поквартальному розрізі (табл. 2.6) дослідити динаміку зміни показника, розрахувати індекси сезонності, знайти загальну тенденцію змін за трендовою моделлю.

Таблиця 2.6

Вихідні дані

Квартал	2014 р.	2015 р.	2016 р.
I	79 775	53 506	116 365
II	31 413	105 337	42 556
III	30 814	78 180	35 855
IV	111 318	101 348	94 328
Разом	253 320	338 371	289 104

Побудуйте прогноз на наступний рік за кварталами з урахуванням інтервалів прогнозних значень.

3. Аналіз функціонування товарного ринку

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати динаміку стану товарного ринку та формування його рівноваги, а також уміння визначати конкурентоспроможність товарного ринку національної економіки.

Загальна компетентність

Здатність оцінювати ключові проблеми функціонування основних ринків національної економіки та їх взаємозв'язок.

Питання для вивчення

- 3.1. Визначення динаміки індикаторів стану товарного ринку.
- 3.2. Аналіз формування рівноваги на товарному ринку.
- 3.3. Методика визначення конкурентності товарного ринку.

Ключові слова: індикатори стану товарного ринку, індекс споживчої довіри, коефіцієнт Тобіна, мультиплікативний ефект товарного ринку, флуктуації фондового ринку, індекс Харфіндала – Хіршмана, індекс ринкової концентрації, рівень монополізації ринку.

3.1. Визначення динаміки індикаторів стану товарного ринку

Товарний ринок є ключовим ринком національної економіки, на якому формується споживчий попит на товари та послуги, інвестиційні товари, забезпечується сукупна пропозиція товарів і послуг підприємствами та домогосподарствами. Держава на товарному ринку надає безкоштовно або на пільгових умовах громадські блага населенню та здійснює державне замовлення товарів і послуг; експорт та імпорт товарів і послуг забезпечують зарубіжні підприємства. Таким чином, на товарному ринку проявляються інтереси всіх суб'єктів ринкової економіки.

Основні показники, що характеризують стан товарного ринку, розглянуті в табл. 3.1.

Макроекономічні показники стану товарного ринку

Показники	Змістовність показника	Формула розрахунку
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	Сукупний обсяг діяльності суб'єктів господарювання без виробничого (проміжного) споживання	$ВВП = ВП - ВС$, де ВП – валовий продукт діяльності суб'єктів господарювання; ВС – обсяг виробничого споживання ВП
Валовий національний дохід (ВНД)	Сукупний результат діяльності суб'єктів господарювання – громадян країни, отриманий на території країни	$ВНД = ВВП - С_{п.д.}$, де $С_{п.д.}$ – сальдо первинних доходів громадян країни за їхню працю за кордоном і доходів резидентів інших країн, що працювали у даній країні
Чистий внутрішній продукт (ЧВП)	Сукупний обсяг діяльності суб'єктів господарювання без амортизаційних відрахувань	$ЧВП = ВВП - А$, де А – амортизація
Національний дохід (НД)	Дохід, що залишається у розпорядженні суб'єктів господарювання	$НД = ЧВП - Пн$, де Пн – непрямі податки на бізнес
Показник чистого економічного добробуту (ЧЕД)	Обчислюється виходячи з рівня ВВП, скоригованого на вартість соціальних збитків від забруднення навколишнього середовища або інших негативних факторів	$ЧЕД = ВВП - \Sigma Внч$, де $\Sigma Внч$ – сумарна вартість збитків від впливу негативних факторів

Усі суб'єкти господарювання створюють ВВП. Однак існує частина ВВП, що виготовляється в тіньовому секторі економіки, не оподатковується та не враховується статистичними органами. Цю величину називають тіньовим ВВП. Вона характеризує розмір тіньової економіки й обчислюється як різниця між розрахованим ВВП і офіційною його величиною. Розрахункове значення ВВП визначається виходячи з нормативної ресурсомісткості, офіційне – на основі фактично витрачених ресурсів.

Статистична довідка

За даними Держкомстату, у 2015 р. в Україні ВВП склав 1988,5 млрд грн, що на 25,3 % вище рівня 2014 р. За I – III кв. 2016 р. рівень ВВП склав 1649,7 млрд грн, що склало 82,9 % рівня 2015 р. Національний дохід дорівнював у 2015 р. 894,987 млрд грн, тобто 45 % від ВВП

Щоб визначити та охарактеризувати стан економіки, необхідно проаналізувати динаміку макроекономічних показників. Для цього розраховують: абсолютний приріст, темп зростання, темп приросту. Різні темпи зростання складових ВВП викликають структурні зрушення в економіці.

Історія розвитку питання

Дослідженням показника чистого економічного добробуту (ЧЕД) майже одночасно займалися декілька вчених.

Дж. Тобін і В. Нордгауз у 1972 р. запропонували розрахунок ЧЕД в такій послідовності: від величини ВВП віднімалися валові інвестиції, превентивні витрати (державні витрати на підтримку суспільно-політичної системи), додавалась вартість фондів споживчих товарів довгострокового користування, праці домогосподарок, вільного часу.

Паралельно почалися дослідження розрахунку ЧЕД в Японії у 1971 р. За ними ЧЕД складався з таких компонентів: особисте споживання; послуги споживчого капіталу; послуги державного капіталу; державне споживання; праця домогосподарок; вільний час; природоохоронні витрати; збитки від урбанізації; збитки від забруднення середовища.

Темпи змін показників ЧЕД і ВВП можуть відрізнятись. Ситуація сповільнення темпу розвитку ВВП зі зростанням ЧЕД має місце за таких умов:

паралельно зі зростанням ВВП спостерігається зростання реального споживання;

кількість вільного часу зростає;

збільшуються обсяги неринкової діяльності;

стан довкілля покращується, зменшується забруднення.

Розрізняють номінальний та реальний ВВП.

Номінальний ВВП (ВВП_н) не використовується для визначення реальної динаміки виробництва, оскільки даний показник вимірюється в цінах поточного року та включає інфляцію. **Реальний ВВП** (ВВП_р) використовується для обчислення темпів зміни виробництва, оскільки

вимірюється в незмінних цінах базового року та не залежить від динаміки цін.

Зміну ВВП за рахунок зміни цін показує відношення ВВП номінального до ВВП реального, яке має назву **дефлятора ВВП**, або **індексу Пааше**, або індексу цін (IP_t):

$$IP_t = \text{Дефлятор ВВП}_t = \frac{\text{ВВП}_{\text{нт}}}{\text{ВВП}_{\text{рт}}} = \frac{P_t \times Q_t}{P_0 \times Q_t}, \quad (3.1)$$

де P_t – ціна товару або послуги в поточному році t ;

Q_t – обсяг виробництва товару або послуги в поточному році t ;

P_0 – ціна товару або послуги в базовому році.

Якщо отримане значення $IP_t < 1$, то ВВП номінальний коригується в бік збільшення (інфлюється). Якщо $IP_t > 1$, то ВВП номінальний коригується в бік зменшення (дефлюється).

Для фіксованого, незмінного набору споживчих товарів і послуг розраховується **індекс Ласпейреса** (IPC):

$$IPC_t = \frac{P_t \times Q_0}{P_0 \times Q_0}, \quad (3.2)$$

де Q_0 – обсяг виробництва товару (послуги) у базовому році.

Обидва індекси поєднує **індекс Фішера** (IP_ϕ), що визначається як їх середнє геометричне:

$$IP_\phi = \sqrt{IP \times IPC}. \quad (3.3)$$

Індекс Пааше відображує динаміку цін усіх товарів і послуг, які вироблені тільки в даній країні (імпорт не враховується), а також зміну структури ВВП. А індекс Ласпейреса – розраховується для фіксованого набору тільки споживчих товарів і послуг з урахуванням зміни цін на імпорт.

Обидва індекси враховують зміни цін на товарному ринку, мають однакову динаміку та характеризують вартість життя населення. За різних темпах зміни цін на різні товари індекс Ласпейреса не здатен урахувати заміну дорогих товарів дешевими, оскільки розраховується

для фіксованого кошика. Він характеризує суттєвіше зростання вартості життя, ніж індекс Пааше.

Сумарний попит на продукт, вироблений в економіці країни всіма економічними суб'єктами (домогосподарствами, фірмами, державою та зовнішнім світом), називається **сукупним (агрегованим, загальним) попитом (AD)**. **AD характеризує** зв'язок між реальним сукупним випуском, який суб'єкти готові купити, і загальним рівнем цін. Реальний сукупний випуск частіше відображується показником ВВП, але можливі вживання інших форм суспільного продукту у реальному вираженні.

Рівняння сукупного попиту можна виразити таким чином:

$$AD = a - b \times P, \quad (3.4)$$

де AD – величина сукупного попиту (реальний ВВП, на який пред'являється попит);

a – величина попиту за нульового рівня цін;

b – коефіцієнт чутливості величини попиту до зміни загального рівня цін;

P – загальний рівень цін в економіці.

Сукупний попит графічно відображується *кривою AD*, форма якої свідчить про зворотну залежність між загальним рівнем цін і сукупним випуском (рис. 3.1).

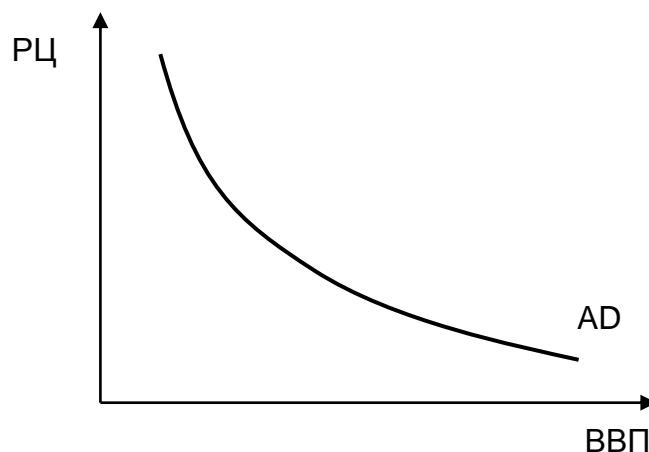

Рис. 3.1. **Графічне відображення сукупного попиту**
(для нелінійної функції попиту)

Структурними елементами сукупного попиту є:

попит домогосподарств на споживчі блага – споживчий попит (С);

попит фірм на інвестиційні ресурси – інвестиційний попит (І);

попит держави на необхідні для нього товари та послуги – державний попит (G);

попит зовнішнього світу або сукупний попит зовнішньоекономічного суб'єкта – зовнішньоекономічний попит (NX).

Названі елементи можуть позначатись як види сукупних витрат: споживчі, інвестиційні, державні та зовнішньоекономічні витрати.

Вплив змін структурних елементів сукупного попиту графічно відображується зміщенням кривої AD вправо – вгору зі збільшенням сукупного попиту та вліво – вниз за його зниження. Вплив зміни рівня цін на величину сукупного попиту відображується на самій кривій AD.

На сукупний попит та його елементи здійснюють вплив **нецінові фактори** (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Нецінові фактори впливу на сукупний попит

Структурний елемент AD	Нецінові фактори впливу
Споживчий попит (C)	Зміни доходів і активів споживачів, величина їх заборгованості
Інвестиційний попит (I)	Зміни відсоткових ставок на інвестиційні кредити, рівень податків з підприємств, технологічні зміни, наявність надлишкових виробничих потужностей, очікування (зокрема, за прибутковістю інвестицій, зміною капіталізації компаній внаслідок можливої зміни курсу на їх акції тощо)
Державний попит (G)	Зміни державних витрат на купівлю товарів і послуг, зокрема через скорочення дохідної частини бюджету внаслідок скорочення податкових надходжень і т. п.
Зовнішньоекономічний попит (NX)	Зміни стану економіки (динаміки ВВП) країн – зовнішньоекономічних партнерів, зміни валютного курсу (знецінення національної валюти стимулює попит закордону на вітчизняну продукцію)

Різкі, несподівані зміни нецінових факторів називаються **шоками сукупного попиту (AD) та пропозиції (AS)**. Вони здійснюють суттєвий вплив на порушення макроекономічної рівноваги. Шоки можуть здійснювати позитивний або негативний вплив, або призводити до неоднозначних

наслідків. Шоки сукупного попиту виникають, наприклад, унаслідок змін пропозиції грошей, швидкості їх обігу, коливань інвестиційного попиту тощо. Шоки сукупної пропозиції пов'язані з раптовою зміною цін на ресурси. Такі шоки називають зовнішніми шоками AD і AS.

Модель AD-AS дозволяє оцінити вплив шоків на економіку. Також можна визначити наслідки стабілізаційної політики держави спрямованої на пом'якшення коливань, викликаних шоками, і відновлення рівноважного обсягу виробництва та зайнятості на попередньому рівні.

На рівень національного виробництва, ціни та зайнятість безпосередньо впливають споживання та заощадження.

Зв'язок між споживанням і доходом відображує **функція споживання**.

Зв'язок між використанням і заощадженнями відображує **функція заощадження**.

Зміни у споживанні, що зумовлені змінами доходу, викликають особливий інтерес у економістів. У зв'язку з цим аналізуються величини граничної схильності до споживання та заощадження. Обсяг додаткового споживання, викликаний однією додатковою одиницею доходу, називають **граничною схильністю до споживання (MPC)**. MPC обчислюється як відношення зміни у споживанні до зміни у величині доходу, що вплинула на зміну у споживанні.

Обсяг додаткового заощадження, викликаний однією додатковою одиницею доходу, називають **граничною схильністю до заощадження (MPS)**. MPS обчислюється як відношення зміни у заощадженні до зміни у величині доходу, що вплинула на зміну у заощадженні.

Для будь-якої зміни у використуваному доході сума MPC і MPS завжди дорівнює 1.

Важливу роль в аналізі споживання та заощадження відіграють також такі показники: середня схильність до споживання та середня схильність до заощадження.

Середня схильність до споживання (APC) – це частка споживання у використуваному доході (або відсоток).

Середня схильність до заощадження (APS) – це частка заощадження у використуваному доході (або відсоток).

У табл. 3.3 наведені недохідні фактори впливу на споживання та заощадження.

Недохідні фактори впливу на споживання та заощадження

Фактори	Опис дії впливу на споживання та заощадження
Багатство	Зростання багатства призводить до зменшення стимулів до заощаджень
Податки	Зниження ставок податків веде до зростання неоподаткованого доходу, що, в свою чергу, впливає на зростання як споживання, так і заощадження, і навпаки
Рівень цін	Зростання цін веде до зниження темпів та обсягів споживання та заощадження
Відрахування на соціальне страхування	Зростання його веде до зниження темпів та обсягів споживання та заощадження
Очікування споживачів	Песимістичні очікування збільшують споживання та зменшують заощадження, оптимістичні очікування зумовлюють зростання поточних витрат
Споживча заборгованість	Зростання заборгованості у поточному періоді зменшує споживання у майбутні періоди
Відсоткова ставка	Зростання ставки відсотка впливає на зниження поточного споживання та зростання заощаджень

Індекс споживчої довіри (споживчої впевненості, споживчих настроїв, споживчого комфорту) – це періодичний (щоквартальний, щомісячний, щотижневий) звіт зі споживчої довіри, що спирається на реакцію національних настроїв і поточну ситуацію й описує споживчі сподівання чи сумніви на майбутнє. Тобто це показник, що відображає найбільш важливі економічні інтереси населення країни та окремих споживачів, індикатор сукупних споживчих настроїв та очікувань суспільства. Індекс використовують для оцінювання впливу економічної політики на населення, прогнозування змін на ринку праці та загального стану економіки; вважається випереджувальним індикатором ділового циклу економіки. Для оцінювання даного показника необхідні періодичність і тривалість спостережень, репрезентативність вибірки респондентів. Найбільш інформативним вважається не абсолютне значення, а динаміка зміни показника.

Індекс споживчої довіри складається з трьох складових: оцінювання споживачами перспектив на ринку праці, оцінювання рівня фінансового благополуччя в найближчі дванадцять місяців і оцінювання готовності витратити гроші.

Цікаво знати

Найбільший рівень споживчої довіри у 2016 році був зафіксований у США (106), Китаї (106), Великобританії (106), Німеччині (100) та Індії (133). Значення індексу, що переважає 100 пунктів свідчить про переважну частину оптимістичних оцінок, нижче 100 – песимістичних очікувань, значення 100 показує рівновагу між оптимістичними та песимістичними очікуваннями споживачів.

Інвестиції – це вкладення капіталу з метою одержання прибутку. Інвестиції можуть бути спрямовані на відновлення або розширення виробничих потужностей у різних галузях економіки в країні чи за кордоном. Інвестиції є основою розвитку підприємств, окремих галузей та економіки країни в цілому. Від уміння інвестувати залежить розквіт чи занепад власного виробництва, можливості вирішення соціальних і екологічних проблем, сучасний рівень і потенціальний динамізм фізичного, фінансового та людського капіталів. Без надійних основ інвестиційної діяльності, якими мають професійно володіти спеціалісти відповідного профілю, важко сподіватись на сталий розвиток вітчизняного виробництва, науково-технічний і соціальний прогрес, а з ними – і на належне місце у світовому господарстві. На основі зазначеного, можна стверджувати, що у ринкових умовах економіка не може розвиватись без відповідних інвестиційних вкладень [28].

Джерелом інвестиційних вкладень виступають сукупні заощадження.

Заощадження є вартісним показником інвестицій і нагромадження капіталу. Інвестиції можуть існувати за умови наявності заощаджень і створення за їх рахунок реального капіталу.

Заощадження та інвестиції прямо пов'язані. Якщо такий зв'язок розглядається на рівні корпорації або в масштабі суспільного відтворення, то говорять про національні заощадження.

Національні заощадження – це частина національного доходу, яка не використовується на споживання, а має бути спрямована на нагромадження капіталу та багатства країни. Формування та раціональне використання національних заощаджень, а також застосування дієвих механізмів їх трансформації в інвестиції є обов'язковими передумовами ефективного розвитку національної економіки [28].

Основною характеристикою заощаджень населення (домогосподарств) є **інвестиційний потенціал**, який показує рівень наявних і не використуваних на даний час грошових заощаджень населення, причому мета формування заощаджень значення не має.

Національні заощадження включають приватні заощадження та заощадження держави.

Важливим є показник **приватних заощаджень** – суми заощаджень фірм і домогосподарств. Розподіл приватних заощаджень на заощадження фірм і домогосподарств має умовний характер, тому що власниками фірм є домогосподарства. Коли фірми отримують прибуток, то вони розподіляють його на дві частини: одну залишають для інвестицій (нерозподілений прибуток), а іншу у вигляді дивідендів виплачують домогосподарствам як власникам фірм. Тоді заощадження фірм можна визначити як різницю між прибутком і дивідендами, а заощадження домогосподарств – як різницю між сумою використовуваного доходу, який включає дивіденди, та споживанням.

Вважають, що споживання не залежить від дивідендів, тому що вони спрямовуються на заощадження. Якщо фірма у наступному періоді вирішить утримати прибуток для закупівлі, наприклад, державних облігацій, то заощадження фірм збільшаться, а заощадження домогосподарств зменшаться на однакову величину. Отже, загальна величина приватних заощаджень не зміниться.

Державні заощадження визначаються як різниця між надходженнями (податками) та державними видатками. Державні заощадження від'ємні, якщо видатки перевищують надходження, та додатні за умови перевищення надходжень над видатками. В останньому випадку бюджетний надлишок спрямовується на погашення національного боргу або стимулювання інвестицій.

Виокремлено **ряд факторів, які впливають на рівень національних заощаджень**. До них відносять:

дефіцит державного бюджету (зменшує національні заощадження);
систему соціального забезпечення та політику підтримки доходів (зменшує приватні заощадження);

ринки капіталів – розвинена система кредитування цих потреб знижує норму заощаджень приватного сектора;

інфляцію, яка змінює норму заощаджень у бік зменшення, оскільки вони будуть знецінюватись з підвищенням рівня цін;

податкову систему, яка також спричиняє зменшення заощаджень.

Рівновага між заощадженнями й інвестиціями у закритій економіці забезпечує найкращі умови для інвестування.

Основи ухвалення інвестиційних рішень фірмами досліджені такими макроекономічними теоріями, як базова теорія автономних інвестицій

в основний капітал у неокласичній і кейнсіанській інтерпретаціях і теорія індукованих інвестицій.

Неокласична теорія автономних інвестицій в основний капітал ґрунтується на припущенні повної зайнятості ресурсів і класичній виробничій функції з одним змінним фактором – капіталом. Вибір оптимального обсягу основного капіталу, що забезпечує максимізацію прибутку фірми, здійснюється за допомогою двох підходів:

порівняння сукупних показників вигод і витрат на інвестиції;

порівняння граничних показників вигод і витрат від інвестицій.

Умовою оптимізації обсягу капіталу є відповідність граничної продуктивності капіталу та граничних витрат на нього. Різниця між бажаним обсягом основного капіталу та попередньо нагромадженим капіталом дорівнює інвестиціям. Для економіки в цілому агрегована інвестиційна функція дорівнює сумі оптимальних значень усіх інвестицій за даної відсоткової ставки.

Розрив між фактичним і оптимальним обсягами капіталу фірм дозволяє виміряти **коефіцієнт Тобіна**, який визначається як відношення ринкової оцінки капіталу фірми на фондовому ринку до відновної вартості її капіталу – витрат, пов'язаних з придбанням усього устаткування та будівель фірми на товарному ринку. Якщо **коефіцієнт Тобіна більше 1**, то оптимальний розмір капіталу більший за наявний, інвестиції прибуткові, фірма може розвиватись далі. Якщо **коефіцієнт Тобіна менше 1**, то оптимальний розмір капіталу менший за наявний і обсяг основного капіталу необхідно зменшити, оскільки діє спадна норма прибутковості [38].

Коефіцієнт Тобіна охоплює всі фактори, які можуть впливати на норму інвестування, – очікувані прибутки, динаміку ВВП, відсоткові ставки, витрати на облаштування.

За **класичною теорією** реальна відсоткова ставка є основним фактором рівноваги інвестицій та заощаджень.

Кейнсіанська теорія розглядає заощадження незалежно від ставки відсотка. Дж. М. Кейнс вважав, що переважна більшість людей заощаджує частину своїх доходів не з метою отримання додаткового доходу, а з багатьох інших причин (наприклад, з метою зібрати кошти на будівництво чи купівлю власного будинку, на оплату навчання дітей у майбутньому, на відпочинок або на забезпечення власної старості). Тому величина заощаджень не залежить від ставки відсотка. Рішення про вкладення капіталу у виробництво ухвалюються під впливом багатьох причин,

за яких на перше місце Дж. М. Кейнс ставить суб'єктивні настрої, очікування підприємців та навіть інстинктивну потребу займатись активною діяльністю.

Коливання реальної відсоткової ставки, згідно з обома теоретичними підходами, виконує роль механізму врівноважування обсягів заощаджень та інвестицій.

Теорія індукованих інвестицій – це також модель Джона Кейнса, який пояснює зростання сукупного попиту в економіці інвестиціями в економіку двох типів: автономних і індукованих.

Автономні інвестиції – це інвестиції, які не залежать від зростання прибутковості економіки або зростання валового національного продукту країни. Вони здійснюються для отримання нового капіталу, заміщення використаного капіталу. Це інвестиції в науково-технічний прогрес, інвестиції в соціальну сферу для поліпшення людського капіталу тощо.

Індуковані інвестиції – це вкладення, мотивовані підвищеним попитом на вироблену продукцію. Дані інвестиції спрямовуються на розширення виробництва продукції, яке може відбуватися на існуючій технологічній базі або на більш досконалії, оновленій. Поява додаткового попиту на сукупний продукт виникає з ростом національного доходу і, відповідно, з'являється потреба в інвестиціях для розширення виробництва. При нульовому зростанні національного доходу потреба в індукованих інвестиціях відсутня.

Отже, інвестиції є найменш стабільним елементом сукупного попиту, зміни якого є основним фактором впливу на коливання економічної активності, що відображується в коливаннях обсягів ВВП, рівня зайнятості, інфляції тощо.

Під час трансформації заощаджень в інвестиції виникають певні **проблеми**, а саме: залучення заощаджень, які знаходяться в неорганізованих формах у потенційні джерела інвестицій; ефективно та раціональне використання; створення сприятливих умов для формування заощаджень домогосподарствами.

Процес формування національних заощаджень починається з рішень багатьох домогосподарств відмовитися від поточного споживання деякої частини свого доходу.

Трансформація заощаджень в інвестиції залежить від створення сприятливого середовища у сфері економіки та соціально-економічного розвитку країни.

Перспективами зростання інвестицій в національну економіку є [38]:
акумулювання коштів населення у межах систем соціального та пенсійного страхування та їх спрямування на подальше довгострокове кредитування інвестиційної діяльності;

розширення бази інвестиційних ресурсів, що спрямовуватиметься в інноваційну сферу, через механізм податкової, митної та регулятивної політики;

посилення інвестиційного спрямування розвитку фондового ринку;

посилення інвестиційної активності населення та забезпечення гарантованого захисту заощаджень громадян;

запровадження механізму акумулювання вільних коштів, зокрема у венчурних фондах;

реформування системи оподаткування прибутку з метою стимулювання інвестиційної активності тощо.

3.2. Аналіз формування рівноваги на товарному ринку

Умовами рівноваги товарного ринку є:

відповідність сукупного попиту та сукупної пропозиції (модель "AD – AS");

відповідність сукупних витрат національної економіки рівню ВВП (модель "витрати – випуск");

відповідність зменшення видатків та ін'єкцій (модель "вилучення – ін'єкції");

відповідність інвестицій та заощаджень.

У ході дослідження кожної умови слід ураховувати, що обсяг сукупного товарного попиту формується на трьох типах ринків: товарному, ринку активів і фінансовому (грошовому).

Модель "AD – AS" є базовою моделлю економічної рівноваги (рис. 3.2).

Крива сукупного попиту (AD) відображує реальний обсяг національного виробництва, який можуть придбати суб'єкти ринкової економіки за різними рівнями цін. Точка E_3 описує рівновагу за умови неповної зайнятості без підвищення рівня цін, тобто без інфляції. Точка E_1 – рівновага за несуттєвого підвищенні рівня цін і станом, близьким до повної зайнятості. E_2 – рівновага з повної зайнятстю і врахуванням інфляції.

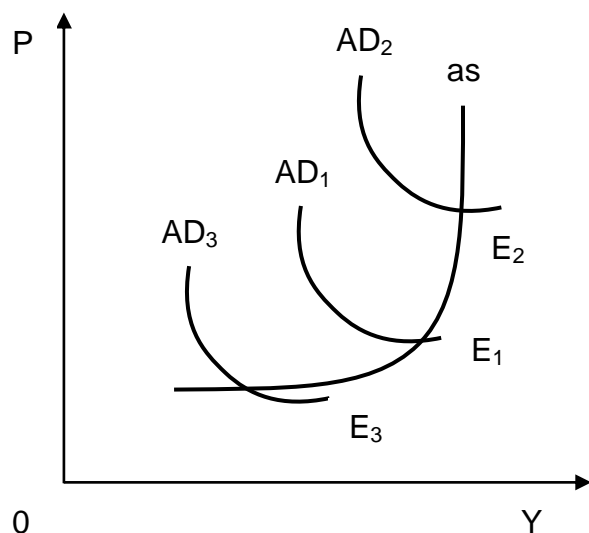

Рис. 3.2. Відповідність сукупного попиту та сукупної пропозиції: модель "AD – AS"

Сукупний попит є наймінливішим елементом економічної рівноваги. Зростання сукупного попиту відносно потенційного ВВП може викликати зростання цін, яке зумовить перевищення сукупної пропозиції відносно сукупного попиту. Товаровиробники почнуть скорочувати пропозицію товарів і зменшувати ціни. У такий спосіб відновиться рівновага на товарному ринку у короткостроковому періоді.

Сукупний обсяг національного виробництва, який може бути вироблений в країні з різними рівнями цін, показує крива сукупної пропозиції (AS), що складається з трьох відрізків: кейнсіанського, проміжного та класичного (рис. 3.3).

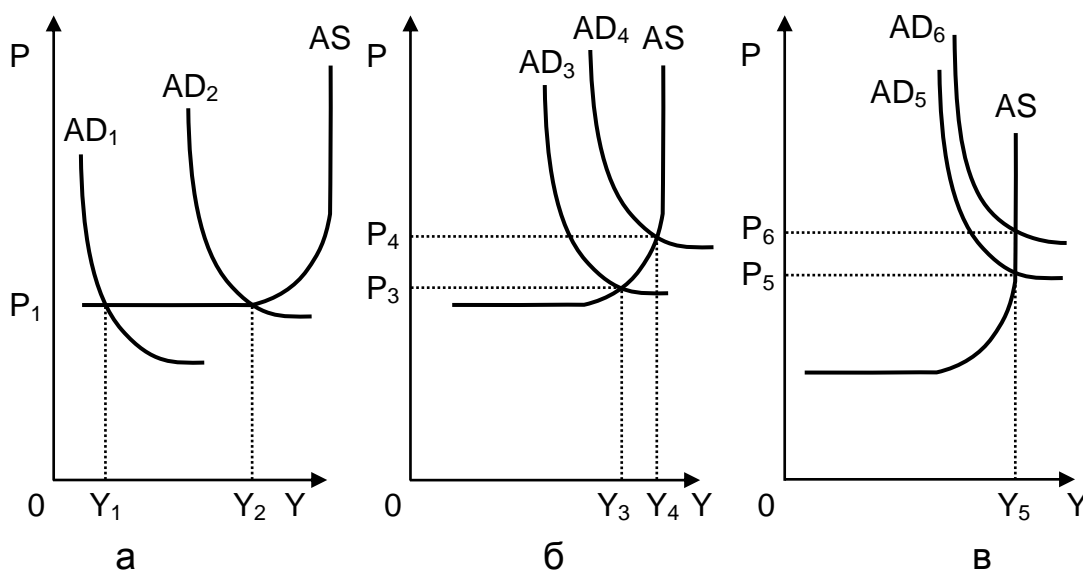

Рис. 3.3. Вплив зміни попиту або пропозиції на стан рівноваги

Кейнсіанський відрізок (див. рис. 3.3а) має горизонтальний вигляд, оскільки за значного безробіття підприємства можуть збільшувати обсяги виробництва без збільшення витрат на одиницю продукції і підвищення цін. Проміжний відрізок (див. рис. 3.3б) характеризує ситуацію, коли на виробництві з'являються ситуації, які призводять до зростання витрат на одиницю продукції. Наприклад, використовується застаріле обладнання і низька кваліфікація робітників. Тому при збільшенні реального обсягу національного виробництва на цьому відрізку ціни повинні зростати. Класичний відрізок (див. рис. 3.3в) характеризує повну зайнятість; реальний обсяг національного виробництва досягає оптимального значення. У такому стані зростання сукупного попиту вплине за збільшення рівня цін. Точкою рівноваги на товарному ринку є перетин кривих AD і AS, якому відповідає рівноважний рівень цін і рівноважний реальний випуск.

Зсув кривої сукупного попиту вправо, що відповідає його збільшенню, на кейнсіанському відрізку викличе зростання національного виробництва за незмінних цін; на проміжному відрізку – зростання національного виробництва та ціни; на класичному відрізку – змін в обсягах виробництва не відбудеться, а ціни зростуть.

Отже, зміни у сукупному попиті або пропозиції ведуть до змін рівня випуску та цін. Відповідно до закону Оукена, зміни у випуску пов'язані зі змінами у рівні безробіття. Тому модель рівноваги AS – AD визначає динаміку ВВП, цін і зайнятості.

Крім того, на товарному ринку діє "ефект храповика", заснований на тому, що ціни легко підвищуються, проте майже не знижуються в короткочасному періоді (оскільки зарплата не має тенденції до зменшення). Тому зі зростанням сукупного попиту збільшуються ціни, однак зі зменшенням попиту ціни залишаються незмінними.

Модель рівноваги "витрати – випуск", або "кейнсіанський хрест", відображує вплив сукупних витрат на обсяг випуску (або дохід) і дозволяє відстежити зміни в обсягах випуску через зміни в сукупних витратах. У моделі розрізняють заплановані та фактичні витрати. Різницею між ними є величина відхилення фактичного обсягу виробленої продукції від обсягу реалізованої продукції протягом певного періоду.

Модель "кейнсіанський хрест" має спрощення: аналізується тільки приватна економіка, тобто не враховується участь держави та державні закупівлі; чистий експорт дорівнює нулю, тобто розглядається тільки економіка закритого типу; в моделі вважаються сталими ціни, відсоткова ставка й очікувана норма чистого прибутку.

Графічно модель "витрати – випуск" зображена на рис. 3.4.

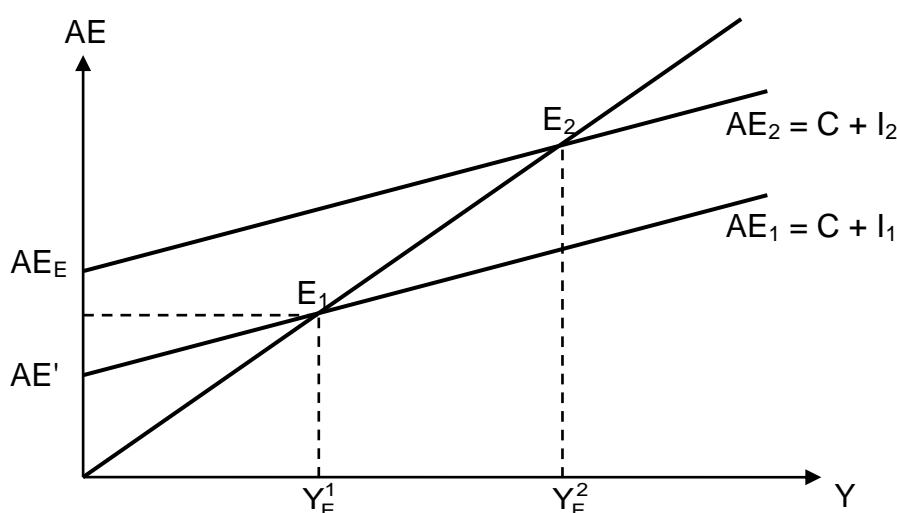

Рис. 3.4. Модель рівноваги "витрати – випуск"

Зростання доходу зумовлює збільшення споживання, що викликає зростання запланованих видатків, тому лінія сукупних видатків (AE) є висхідною. Її нахил дорівнює граничній схильності до споживання (MPC), тобто показує, на скільки зростуть заплановані видатки, якщо дохід збільшується на одну грошову одиницю. Умова економічної рівноваги ($AE = Y$) виконується в точках E_1 та E_2 на лінії під кутом 45° (див. рис. 3.4).

Якщо фактичні видатки дорівнюють запланованим, національна економіка перебуває у стані рівноваги. Якщо ВВП подати у вигляді суми фактичних видатків на товари та послуги, то умову економічної рівноваги можна записати у такому вигляді:

$$\text{Фактичні видатки} = \text{Заплановані видатки} = Y = AE.$$

Якщо до моделі додати участь держави, що реалізує податкову та бюджетну політику, модель рівноваги ускладниться та матиме вигляд:

$$Y = AD; \quad (3.5)$$

$$AD = C + Y + G; \quad (3.6)$$

$$C = C_a + MPC(Y - T); \quad (3.7)$$

$$Y = C_a + MPC(Y - T) + I + G, \quad (3.8)$$

де T – державні податки з доходів;

G – державні закупівлі.

На основі моделі можна проаналізувати значення податків у формуванні рівноваги на товарному ринку. Зменшення податків сприяє

акумуляції доходів у розпорядженні домашніх господарств і зростанню споживання.

На основі рівняння (3.8) виразимо зв'язок запланованих витрат та випуску:

$$Y(1 - MPC) = C_a - MPCT + I + G; \quad (3.9)$$

$$-\frac{MPC}{1 - MPC} = m_e \times MPC. \quad (3.10)$$

Вираз $m_e \times MPC$ характеризує силу впливу зростання податків на зменшення випуску та називається **мультиплікатором державних податків** (m_t):

$$\Delta Y = m_t \Delta T. \quad (3.11)$$

За допомогою нього визначимо сукупний ефект від зростання податків (рис. 3.5):

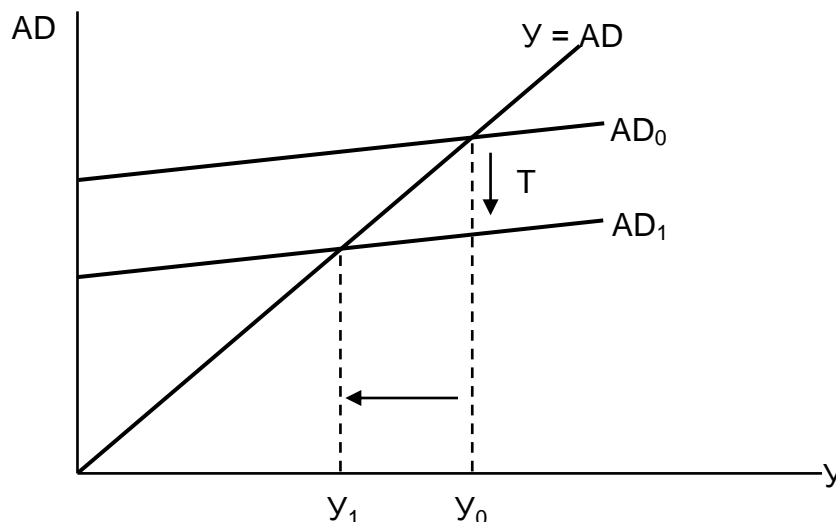

Рис. 3.5. Вплив зростання податків в моделі "кейнсіанський хрест"

Розглянемо державу як суб'єкт, що формує попит на ринку товарів. Тоді для врахування податкової політики та політики витрат отримаємо залежність:

$$Y = C_a + MPC \times (1 - t) \times Y + I + G, \quad (3.12)$$

де t – частка податків у сукупних доходах.

Продиференціювавши отримане рівняння за G, отримаємо:

$$m_e = \frac{1}{1 - MPC \times (1 - t)}. \quad (3.13)$$

Вираз (3.13) відображає силу впливу зміни державних витрат на зміну сукупних доходів (випуску) – **мультиплікатор державних витрат**:

$$\Delta Y = m_e \Delta G. \quad (3.14)$$

Дія мультиплікатора проявляється у зростанні споживання внаслідок збільшення доходу, а зі збільшенням споживання, відповідно, зростає і дохід.

Таким чином, в основу кейнсіанської моделі товарного ринку закладене вагоме значення попиту в формуванні макроекономічної рівноваги. Державі у цьому процесі відведена значуща роль. Умовою рівноваги є $Y = AD$. Отже, зміна обсягів податків і державних витрат є суттєвими факторами впливу на рівновагу.

Модель "вилучення – ін'єкції" базується на тому, що в реальній економіці постійно відбуваються заощадження, сплата податків, придбання імпортованих товарів ("вилучення") та здійснюються інвестиції, державні закупівлі, експорт товарів ("ін'єкції"). За їх дорівненість встановлюється рівновага на товарному ринку. Отже, за *методом вилучення та ін'єкцій* проводять визначення рівновагового чистого національного продукту шляхом установлення величини його обсягу, за якого розмір вилучення дорівнює розміру ін'єкцій.

Грошовий дохід використовується не тільки на споживання (C), але і на: чисті податки (T); платежі по імпорту (M); заощадження (S). Ці три напрями витрачання коштів називають "витоками". Тоді можемо записати:

$$Y = C + T + M + S \text{ або } Y = C + \sum \text{витоків}. \quad (3.15)$$

З іншого боку, існує три види витрат на товари та послуги, вироблені внутрішньою національною економікою, які не є витратами внутрішніх споживачів: інвестиційні витрати (I); державні закупівлі товарів і послуг (G); платежі по експорту (X). Ці три потоки зветься "ін'єкціями". І тоді справедливим буде рівняння:

$$Y = C + I + G + X \text{ або } Y = C + \sum \text{ін'єкцій}. \quad (3.16)$$

Порівнявши національний продукт і національний дохід, отримуємо:

$$C + T + M + S = C + I + G + X. \quad (3.17)$$

Звідси випливає, що:

$$T + M + S = I + G + X. \quad (3.18)$$

Ця тотожність показує, що загальна сума витоків дорівнює загальній сумі ін'єкцій. Важливо підкреслити, що тільки сумарні показники витоків та ін'єкцій рівні між собою. В окремих парах витоків та ін'єкцій найчастіше точний баланс відсутній. Зовсім не обов'язково, щоб заощадження дорівнювали інвестиціям, чисті податки – державним закупівлям, а експорт – імпорту.

Модель "інвестиції = заощадженням" також є умовою рівноваги товарного ринку. Ця умова пов'язана з залежністю інвестицій від ставки відсотка, що має обернений характер. З урахуванням даної умови побудована модель Хікса (модель "IS – LM"), яка відображує взаємозалежність між такими економічними показниками: ВВП, відсоткова ставка, інвестиції, заощадження.

Модель IS – LM (інвестиції – I, заощадження – S, ліквідність – L, гроші – M) є моделлю товарно-грошової рівноваги, що дозволяє виявити економічні фактори впливу на функцію сукупного попиту (AD). Модель дозволяє знайти такі сполучення ринкової відсоткової ставки (r) та доходу (Y), за яких досягається стан рівноваги товарного та грошового ринків. Тому модель IS – LM є конкретизацією моделі AD – AS.

Історія розвитку питання

Модель розроблена англійським економістом Дж. Хіксом (Великобританія, 1937 р.), послідовником Дж.М. Кейнса. Вона базується на кейнсіанській теорії, відповідно до якої обсяг ВВП дорівнює національному доходу (Y); була доповнена Ел. Хансеном (США, 1954 р.). Іноді її називають "хрест Хікса – Хансена". Модель асоціюється з кейнсіанською школою через початкове припущення Хікса про фіксований рівень цін.

Попит на гроші за угодами (D_t) визначається рівнем ВВП (Y). Аналогічно, від ВВП залежить і загальний попит на гроші (D_m) і рівноважна ставка r, що впливає на рівень планових інвестицій (I), які формують

сукупні витрати. Отже, величини Y , I , r пов'язують грошовий та товарний ринки.

Зниження відсоткової ставки ($r_1 \rightarrow r_2$) призводить до зростання планових інвестицій, ($I_1 \rightarrow I_2$), і надалі – до зростання сукупних витрат ($AD_1 \rightarrow AD_2$). Це викликає досягнення нового рівноважного національного доходу Y_2 (точка E_2) (рис. 3.6).

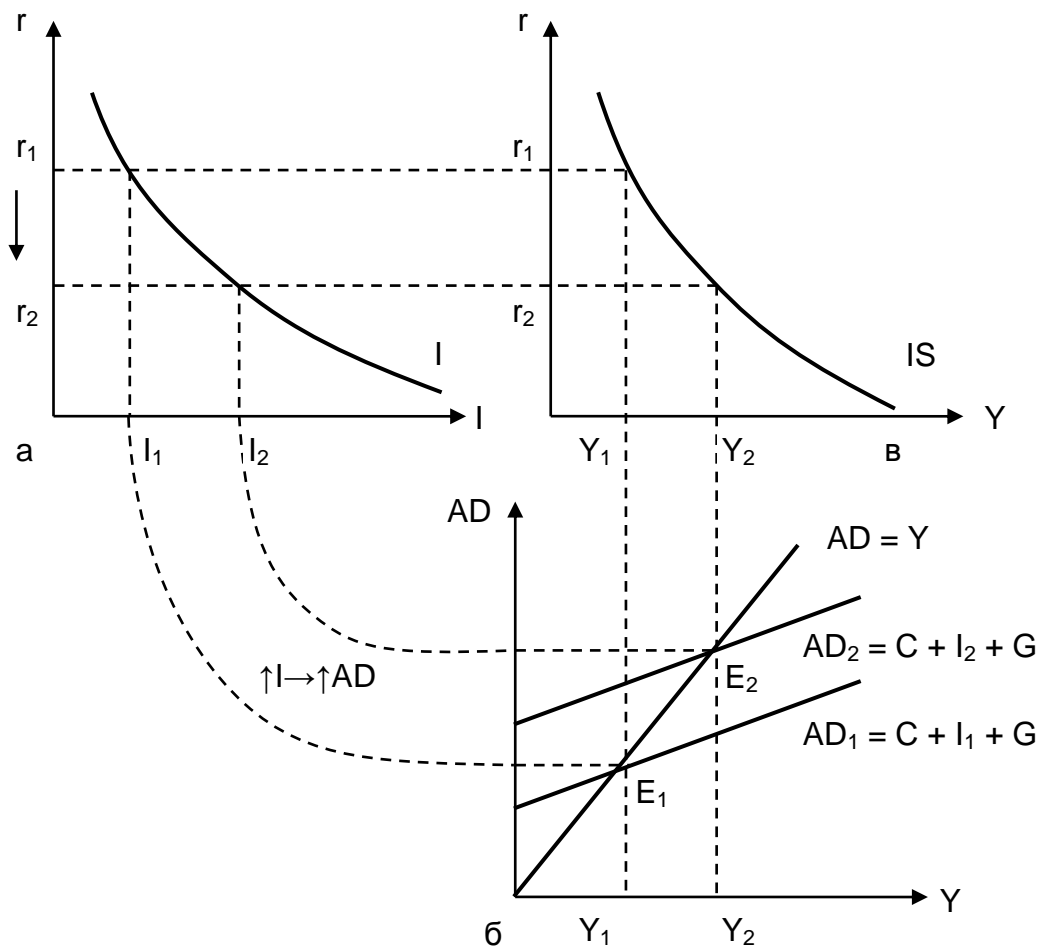

Рис. 3.6. Рівновага на товарному ринку (крива IS)

Таким чином, формується спадна крива IS, що відображує всі можливі співвідношення між Y і r , за яких товарний ринок перебуває в рівноважному стані.

Щодо грошового ринку, то зростання національного доходу ($Y_1 \rightarrow Y_2$) підвищує попит на гроші ($D_{m1} \rightarrow D_{m2}$), що збільшує ставку r за незмінної грошової пропозиції. Таким чином, з національним доходом Y_2 крива LM має додатній нахил (пряма залежність між Y і r), відображуючи рівновагу грошового ринку (рис. 3.7).

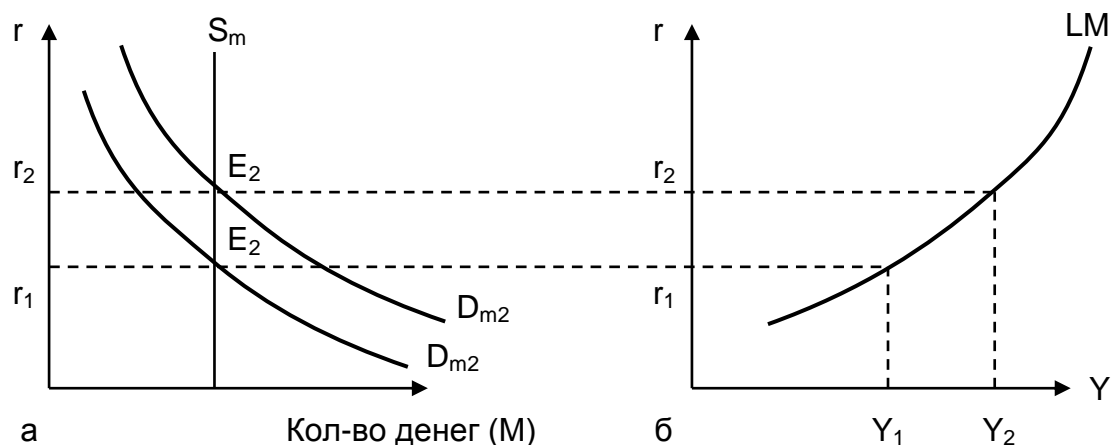

Рис. 3.7. Стан рівноваги грошового ринку (крива LM)

Зміна споживання, державних видатків і чистих податків впливає на зміну положення IS. Зміна попиту на гроші, пропозиції грошей – на зміну положення LM.

Збільшення державних видатків (G) веде за собою зростання сукупних видатків (AD) і національного продукту (Y). Це викликає зсув IS в новий стан рівноваги IS_1 у точці E_1 (рис. 3.8,а).

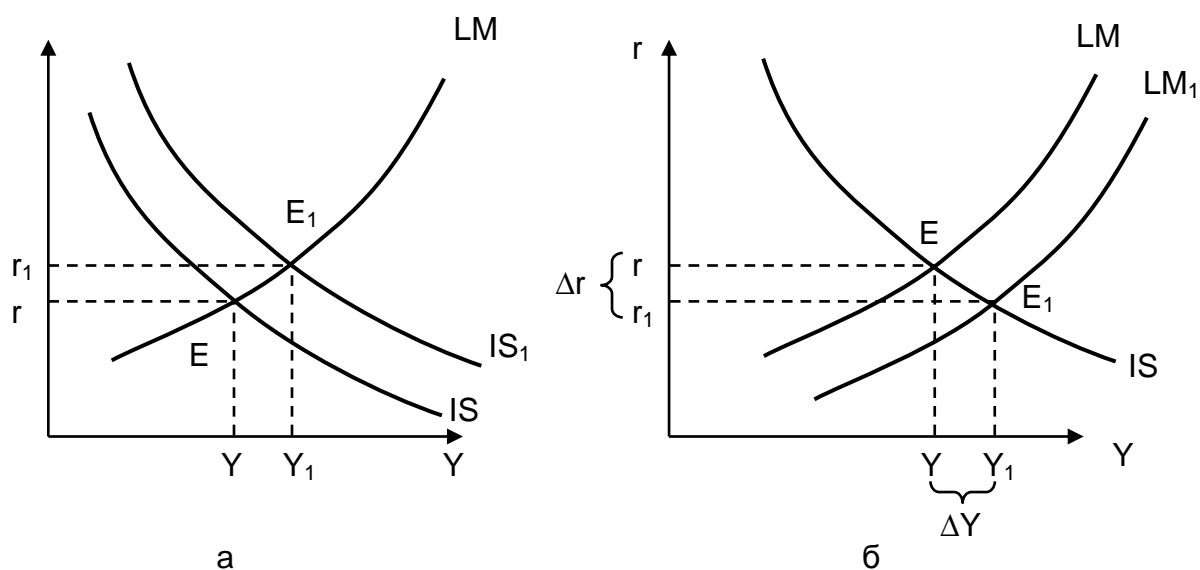

Рис. 3.8. Зміщення кривих IS і LM

Зростання національного доходу (Y) впливає на зростання попиту на гроші, що призводить до збільшення ставки r і формує нову рівновагу.

Таким чином, модель IS-LM показує, що зростання державних видатків викликає зростання обсягу національного виробництва ($Y \rightarrow Y_1$) і збільшення відсоткової ставки ($r \rightarrow r_1$).

Збільшення пропозиції грошей, що перевищує попит, призводить до зниження r . Це викликає зміщення LM у положення LM_1 (див. рис. 3.8,б). На товарному ринку зі зниженням r зростає I , що викликає зростання AD і Y .

Модель IS – LM дозволяє:

показати взаємозв'язок і взаємозалежність товарного і грошового ринків;

виявити фактори, що впливають на встановлення рівноваги як на кожному ринку окремо, так і на умови їх одночасної рівноваги;

розглянути вплив на зміни рівноваги на цих ринках;

проаналізувати ефективність фіскальної і монетарної політик;

вивести функцію сукупного попиту та визначити фактори впливу на сукупний попит;

проаналізувати варіанти стабілізаційної політики на різних фазах економічного циклу.

Згідно з класичною теорією факторами, що приводять товарний ринок до рівноваги, повинні виступати ціни на товарних ринках і ставки відсотка на ринках активів. Однак існує безліч факторів, які змушують власників портфелів активів змінювати їх структуру, а це впливає на ставки відсотка. У результаті обсяги інвестицій та національних заощаджень не завжди збалансовані. Рівновага на ринку активів означає, що економічні агенти в цілому задоволені структурою свого портфеля з точки зору прибутковості, ліквідності, а також ризикованості. Проте рівновага на всьому ринку активів спостерігається, тільки якщо має місце рівновага на грошовому ринку. Це означає, що економічні агенти не бажають збільшувати ліквідність портфелів за рахунок продажу дохідних активів і не прагнуть позбутись грошей шляхом придбання дохідних активів.

3.3. Методика визначення конкурентності товарного ринку

Ефективне функціонування товарного ринку забезпечує конкуренція, яка сприяє оптимальнішому розподілу ресурсів, стимулює товаровиробників до зниження витрат виробництва та підвищення якості продукції, що можливо за умови впровадження досягнень НТП [2].

На товарному ринку діє **внутрішньогалузева** та **міжгалузева конкуренція**. Завдяки внутрішньогалузевій конкуренції встановлюється ринкова ціна товару. Товаровиробники, індивідуальні витрати яких на виробництво товару виявилися вищими за неї, виштовхуються з ринку –

банкрутують. Наслідком дії міжгалузевої конкуренції є перетікання капіталу в галузі з вищою нормою прибутку та встановлення середньої норми прибутку.

Розрізняють також **досконалу** та **недосконалу конкуренцію**. За досконалої конкуренції на товарному ринку присутня велика кількість продавців однорідного товару, питома вага виробництва окремого товаровиробника не перевищує 35 % загального обсягу продукції. Тому жоден з продавців не може суттєво вплинути на ринкову ціну товару, а лише пристосовується до неї. У такій ситуації відсутні вхідні бар'єри, якими можуть бути: монопольне право виробника на випуск певної продукції; юридичні обмеження; економічні переваги масштабного виробництва; захист виробництва певного товару патентом; високі витрати на рекламу тощо. За умов досконалої конкуренції на товарному ринку і продавці, і покупці не мають можливості змовитися, переслідуючи тільки власні інтереси [2].

Ринок недосконалої конкуренції містить такі структури: монополістичну конкуренцію, олігополію, монополію. В усіх країнах держава захищає конкуренцію. Для цього використовують антимонопольне законодавство, якщо існує явна монополізація ринку (питома вага товаровиробника в загальному обсязі продажу певного товару перевищує 35 %). Злиття підприємств обмежує конкуренцію, спостерігаються перехресні директори, використовується практика зв'язаних і виняткових контрактів, установлюються фіксовані ціни на певний товар.

Щоб охарактеризувати стан конкуренції на ринку, використовують такі індекси: індекс Харфіндала – Хіршмана; коефіцієнт ринкової концентрації; ступінь (рівень) монополізації ринку.

Індекс Харфіндала – Хіршмана (ННІ):

$$ННІ = \sum_{i=1}^n \chi_i^2 ; \quad (3.19)$$

$$\sum_{i=1}^n \chi_i = 1, \quad (3.20)$$

де i – порядковий номер суб'єкта господарювання;

n – кількість суб'єктів господарювання, які випускають конкурентну продукцію;

χ_i – частка i -го підприємства у випуску цієї продукції (у частках одиниці).

Цей індекс може мати значення від 0 до 1,0. За $HHI < 0,3$ на ринку певного товару функціонує не менше чотирьох виробників, тобто існує конкуренція.

Коефіцієнт ринкової концентрації (CR):

$$CR = \frac{\sum_{i=1}^4 Q_i}{Q} \times 100 \%, \quad (3.21)$$

де i – порядковий номер суб'єкта ринку;

4 – мінімальна кількість суб'єктів господарювання на ринку даного товару;

Q_i – обсяг реалізації даного товару i -м суб'єктом ринку;

Q – загальний обсяг реалізації даного товару всіма суб'єктами ринку.

Значення коефіцієнту ринкової концентрації:

якщо $CR < 30 \%$ – ринок є слабкоконцентрованим або конкурентним,

якщо $30 \% < CR < 60 \%$ – помірно концентрованим,

якщо $CR > 60 \%$ – висококонцентрованим або монополізованим.

Рівень монополізації ринку (MR)

Значення показників HHI та CR дозволяють оцінити рівень монополізації ринку. За $HHI \approx 1$ і $CR \approx 100 \%$ ринок є монополізованим. Крім того, MR можна визначити через сукупну частку монополізованих підприємств:

$$MR = \sum_{i=1}^n \chi_{mi}, \quad (3.22)$$

де i – порядковий номер підприємства-монополіста на ринку даного товару;

n – кількість підприємств-монополістів на ринку даного товару;

χ_{mi} – частка (у частках одиниці) i -го підприємства – монополіста в обсязі реалізації даного товару.

Цікаво знати

Державний департамент юстиції США визначає ступінь концентрованості ринку таким чином:

індекс нижче 0,1 – незначна концентрація ринку;

індекс від 0,1 до 0,18 – середня концентрація ринку;

індекс вище 0,18 – висока концентрація ринку.

У США будь-яке злиття компаній, яке підвищує індекс Херфіндаля – Хіршмана на 0,1 пункт на ринку середньої концентрації (і на 0,05 пунктів на ринку з високою концентрацією), автоматично призводить до застосування до цього випадку анти-монопольного законодавства.

У сучасній економічній теорії розрізняють п'ять основних форм монополістичних об'єднань, що виникають у сферах виробництва, обміну, розподілу та споживання (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Форми монополістичних об'єднань [25]

Форми монополії	Особливості існування монополії
Картель	Це об'єднання декількох підприємств однієї сфери виробництва, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва та вироблений продукт, мають виробничу та комерційну самостійність і домовляються про частку кожного в загальному обсязі виробництва, ціни, ринки збуту
Синдикат	Це об'єднання підприємств однієї галузі промисловості, учасники якого зберігають власність на засоби виробництва, але втрачають власність на зроблений продукт, тобто комерційну самостійність
Трест	Це об'єднання підприємств однієї або декількох галузей промисловості, що об'єднують виробництво, збут, фінанси, управління. Учасники втрачають власність на засоби виробництва і вироблений продукт, виробничу та комерційну самостійність. На суму вкладеного капіталу власники окремих підприємств отримують акції тресту, що дають їм право брати участь в управлінні та привласнювати відповідну частину прибутку тресту
Багатогалузевий концерн	Це об'єднання десятків і навіть сотень підприємств різноманітних галузей промисловості, транспорту, торгівлі, учасники якого втрачають власність на засоби виробництва та вироблений продукт, а головна фірма здійснює над іншими учасниками об'єднання фінансовий контроль

Позитивними наслідками монополізації є:

зазвичай висока якість продукції монополістів;

випередження рівня розвитку виробництва, порівняно з іншими підприємствами;

зниження витрат виробництва.

Негативними наслідками монополізації є:

обмеження обсягів виробництва;

установлення більш високої ціни;

додаткові витрати на підтримку монополістичного становища на ринку;

обмеженість товарного асортименту (переважно на товари розкоші).

Статистична довідка

Сьогодні транснаціональні компанії контролюють понад 50 % світового промислового виробництва, понад 60 % світової зовнішньої торгівлі, майже 80 % світових патентів і ліцензій на нову техніку тощо. Водночас майже десять компаній у світі виробляють близько 80 % автомобілів, 60 % – продукції суднобудування, 80 % – авіапрому. Чотири гірничо-збагачувальні комбінати на ринку руди забезпечують 68 % обсягу її продажу. Три компанії займають 67,8 % ринку автошин.

Вивчення тенденцій розвитку конкуренції на товарному ринку дозволяє отримати об'єктивну оцінку стану товаровиробників певних товарів та обрати відповідні державні заходи зі стимулювання розвитку конкуренції.

Для підтримки конкуренції і обмеження монополістичних тенденцій на товарному ринку у багатьох країнах (у тому числі в Україні) застосовується антимонопольне законодавство. В Україні основним законодавчим актом, що регулює монополістичні процеси, є **Закон України "Про обмеження монополізму і недопущенні несумлінної конкуренції в підприємницькій діяльності"**. Даний Закон визначає правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення несумлінної конкуренції в підприємницькій діяльності і здійснення державного контролю за дотриманням норм антимонопольного законодавства [33].

Цікаво знати

За даними Антимонопольного комітету в Україні найбільш монополізованими є: паливно-енергетичний комплекс, ринок роздрібної торгівлі бензином і дизельним паливом, ринок послуг із реалізації авіаційного пального, вугільна галузь.

Державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, захист інтересів підприємців від зловживання монополістичними положеннями і несумлінної конкуренції здійснюється Антимонопольним комітетом України. Антимонопольний комітет України створюється Верховною Радою України, підпорядковується та звітує Верховній Раді України. У разі виявлення порушень антимонопольного законодавства, Антимонопольний комітет України і його територіальні управління накладають штрафні санкції, видають розпорядження про примусовий поділ монополістичних утворень.

Висновки

Основною властивістю ринкової економіки є тяжіння до рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Однак в реальній економіці між ними постійно існує розбіжність, яка усувається самими ринковими механізмами або методами державного регулювання. Збалансованість товарного ринку забезпечується збалансованістю за натуральною формою (за товарними групами) та збалансованістю у грошовому виразі.

Важливу роль у становленні рівноваги на товарному ринку відіграє конкуренція. Завдяки конкуренції виробники шукають шляхи зниження собівартості своєї продукції та максимізації прибутків. Це стимулює впровадження ресурсощадних технологій, забезпечує безперервність науково-технічного прогресу.

Умовами рівноваги на товарному ринку є рівність сукупного попиту та пропозиції (модель "AD – AS"), інвестицій та заощаджень (модель "вилучення – ін'єкції"), ВВП і сукупних витрат національної економіки (модель "витрати – випуск"). Для аналізу національної економіки необхідно брати до уваги також певні особливості досягнення рівноваги на товарному ринку.

Глосарій

ВВП – сукупний обсяг діяльності суб'єктів господарювання, що не включає виробничого (проміжного) споживання.

Гранична схильність до заощадження – це відношення будь-якої зміни в заощадженнях до тієї зміни у доході, яка викликала цю зміну в заощадженні.

Гранична схильність до споживання – це відношення будь-якої зміни у споживанні до тієї зміни у величині доходу, яка спричинила зміну у споживанні.

Державні заощадження – різниця між податковими надходженнями та державними видатками.

Дефлятор ВВП (індекс Пааше) – відношення номінального ВВП до реального, що показує, як змінився ВВП саме за рахунок зміни цін.

Заощадження – вартісний показник інвестицій і нагромадження капіталу.

Індекс споживчої довіри – показник, що відображає найбільш важливі економічні інтереси населення країни й окремих споживачів, індикатор сукупних споживчих настроїв та очікувань суспільства.

Коефіцієнт Тобіна – відношення ринкової оцінки капіталу фірми на фондовому ринку до відновної вартості її капіталу.

Мультиплікатор державних витрат – показник, що відображає силу впливу, на скільки зміна державних витрат може змінити сукупні доходи (випуск).

Мультиплікатор державних податків – показник, що відображає силу впливу зростання податків на зменшення випуску.

Національні заощадження – частина національного доходу, яка не використовується на споживання, тому що має бути спрямована на нагромадження капіталу та багатства країни.

Номинальний ВВП – сукупний обсяг виробництва, що вимірюється в поточних цінах, включає інфляційну зміну цін і тому не може використовуватись для визначення реальної динаміки виробництва.

Приватні заощадження – суми заощаджень фірм і домогосподарств.

Реальний ВВП – сукупний обсяг виробництва, що вимірюється в незмінних цінах року, обраного за базовий; абстрагується від динаміки цін і може використовуватись для обчислення темпів зміни виробництва.

Середня схильність до заощадження – частка (або відсоток) заощадження у використуваному доході.

Середня схильність до споживання – частка (або відсоток) споживання у використуваному доході.

Сукупний (агрегований, загальний) попит – це сумарний попит на вироблений в економіці країни продукт.

Функція заощадження – крива, що відображує зв'язок між використуванним доходом і заощадженнями.

Функція споживання – крива, яка відображує зв'язок між споживанням і доходом.

Шоки сукупного попиту та пропозиції – різкі, несподівані зміни нецінових факторів, що призводять до відхилення обсягу випуску і зайнятості від потенційного рівня.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Назвіть макроекономічні показники, що відображують стан товарного ринку. Охарактеризуйте номінальний та реальний ВВП. Як визначається дефлятор ВВП?

2. За яких умов темпи динаміки ВВП можуть уповільнитись, а темпи зміни ЧЕД – зрости?
3. За допомогою яких статистичних показників здійснюють аналіз динаміки основних макроекономічних індикаторів розвитку економіки?
4. Назвіть складові індексу споживчої довіри.
5. Укажіть найбільш впливові фактори на рівень національних заощаджень. Визначте сутність граничної схильності до споживання і заощадження.
6. Назвіть умови рівноваги на товарному ринку. Яка базова модель економічної рівноваги товарного ринку?
7. Дайте характеристику моделі "витрати – випуск" та поясніть принцип побудови графіка "кейнсіанського хреста". Які умови та показники застосовують для побудови кривої LM (графік Хікса – Хапсена) для ринку грошей?
8. Охарактеризуйте модель "вилучення – ін'єкції" для закритої економіки за участю держави. Поясніть порядок визначення рівноважного ВВП за допомогою моделі "вилучення – ін'єкції"?
9. У чому полягає сутність інвестицій, їх визначення та роль в економіці? Охарактеризуйте основні типи інвестицій. Назвіть основні засади кейнсіанського підходу до визначення попиту на інвестиції.
10. Які ознаки досконалої конкуренції на товарному ринку? Які ознаки монополізації ринку?

Тестові завдання

1. Основним індикатором стану товарного ринку є:

- а) рівень життя населення;
- б) рівень інфляції в країні;
- в) величина чистого експорту країни за поточний рік;
- г) величина ВВП.

Правильна відповідь: г).

2. Валовий внутрішній продукт відображає:

- а) загальну ринкову вартість кінцевої продукції, яку вироблено впродовж року національними товаровиробниками;
- б) додану вартість, що створена протягом року в країні;
- в) загальну ринкову вартість кінцевої продукції, що вироблена в офіційній та тіньовій економіці;

г) сукупну вартість усієї виробленої в країні продукції у поточних ринкових цінах.

Правильна відповідь: а).

3. Дефлятор ВВП – це:

а) індекс цін, що характеризує темп зростання цін за певний період на всі товари та послуги, що включаються до ВВП;

б) співвідношення номінального та реального ВВП;

в) індекс Пааше;

г) всі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

4. Індекс Ласпейреса характеризує:

а) темп зростання цін фіксованого ринкового кошика споживчих товарів та послуг;

б) співвідношення номінального та реального ВВП;

в) зміни ВВП за рахунок змін у обсягах виробництва в країні;

г) правильної відповіді немає.

Правильна відповідь: а)

5. Номінальний ВВП:

а) визначається у фактичних цінах поточного року;

б) не дає об'єктивного уявлення про рівень інфляції у країні;

в) не використовується як основний показник для визначення економічного зростання у країні;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

6. Макропоказники ВВП і ВНД відрізняються тим, що:

а) ВВП обчислюється за територіальною ознакою, а ВНД – за національною;

б) ВВП розраховується у поточних цінах, а ВНД – у фіксованих;

в) ВВП враховує вартість продукції, виробленої нерезидентами країни, а ВНД – лише резидентами;

г) ВВП не застосовується для вимірювання рівня життя в країні, а ВНД – призначене для цього.

Правильна відповідь: а).

7. Під час обчислення індексу Ласпейреса:

а) ураховуються ціни на імпортні товари та послуги;

б) не здійснюється порівняння споживчих цін поточного та базового року;

в) враховується ціни на усі товари та послуги вироблені у країні протягом року;

г) враховуються зміни в структурі ВВП.

Правильна відповідь: в).

8. Якщо впродовж року ціни на різні товари змінюються неоднаково, то доцільно використовувати:

а) індекс Ласпейреса;

б) індекс Пааше;

в) індекс Фішера;

г) усі індекси сукупно.

Правильна відповідь: г).

9. Стан конкуренції на товарному ринку можна оцінити за допомогою:

а) порівняння величин реального та номінального ВВП;

б) індексу Харфіндала – Хіршмана та коефіцієнта ринкової концентрації;

в) індексів Пааше та Ласпейреса;

г) акселератора та мультиплікатора.

Правильна відповідь: б).

10. Демоніполізація товарного ринку характеризується індексом монополізації (MR) який:

а) більше 0;

б) менший за 0;

в) дорівнює 0;

г) інформації недостатньо щоб зробити висновок.

Правильна відповідь: г).

Евристичні завдання

1. Реальний ВВП країни становив у попередньому році 2 600 млрд грн. Індекс Пааше у поточному році був 1,3, а номінальний ВВП – 2 800 млрд грн. Необхідно визначити темп економічного зростання. Проаналізуйте отримані результати.

2. У базовому році номінальний ВВП становив 1 500 млрд грн. У поточному році цей показник зріс на 10 %, а ціни збільшилися за рік на 12 %. Необхідно визначити приріст реального ВВП у поточному році. Проаналізуйте отримані результати.

3. У табл. 3.5 наведено дані про обсяги номінального ВВП та індекси цін за декілька років. Визначить, який з чотирьох років є базовим.

Таблиця 3.5

Вихідні дані

Роки	ВВП номінальний, млрд грн	Індекси цін, %	ВВП реальний, млрд грн
1	130	95	
2	140	105	
3	150	100	
4	110	190	

Проаналізуйте:

як змінюється рівень цін поточного року до попереднього;

яким є реальний ВВП у кожному році;

в якому році використовується дефліювання або інфлювання ВВП.

Зробіть висновки щодо стану економіки у країні.

4. Проаналізуйте стан конкуренції на товарному ринку, якщо на ньому діють п'ять товаровиробників. Частка кожного з них в загальному обсязі реалізації відповідно така: 20 %, 30 %, 10 %, 5 %, 35 %.

5. За даними табл. 3.6 розрахуйте усі макропоказники.

Таблиця 3.6

Вихідні дані

Роки	ВВП номінальний, млрд грн	Дефлятор	Кількість населення, млн осіб	ВВП реальний, млрд грн	ВВП реальний, млрд грн на 1 особу	Темпи економічного зростання
1	6 000	100	20			
2	7 200	120	20,5			
3	7 700	110	21			

Отримані результати проаналізуйте.

4. Методологічні основи аналізу фінансового ринку

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати сутність, роль, значення та функції роботи фінансового ринку, а також уміння використовувати методологію його аналізу.

Загальна компетентність

Здатність аналізувати грошово-кредитний, фондовий та валютний ринки, досліджувати динаміку основних показників і факторів впливу.

Питання для вивчення

4.1. Аналіз показників стану грошово-кредитного ринку.

4.2. Методологія та методика аналізу фондового ринку.

4.3. Методика аналізу валютного ринку.

Ключові слова: фінансовий ринок, грошово-кредитний ринок, фондовий ринок, валютний ринок, грошова маса, цінні папери, акції, облігації, валюта.

4.1. Аналіз показників стану грошово-кредитного ринку

Функціонування ринкової економіки ґрунтується на існуванні різних ринків, які можна згрупувати у три основні класи: ринки виробленої продукції (товарів і послуг); ринки трудових ресурсів; ринки фінансових ресурсів.

Для нормального розвитку економіки необхідна мобілізація тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, їх розподіл і перерозподіл між різними секторами господарського комплексу. Цей процес здійснюється на фінансовому ринку.

Фінансовий ринок – це механізм, за допомогою якого визначаються попит і пропозиція на фінансові активи.

Поряд з основним визначенням ринку як системи співвідношення попиту та пропозиції для фінансового ринку особливе значення має його організованість – як система інституціональних відносин між різними його

учасниками, відповідність певним правилам, формам і методам надання фінансових послуг.

Е. Дж. Доллан і К. Д. Кемпбелл визначають фінансовий ринок як сукупність ринкових інститутів, що спрямовує потік коштів від власників до позичальників [1].

Фінансовий ринок – складний інституціональний механізм, що дозволяє ефективно перетворювати заощадження в інвестиції, включаючи в господарський оборот тимчасово вільні грошові кошти.

Структура фінансового ринку. На фінансовому ринку постійно здійснюються процеси акумуляції, розподілу та перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів серед секторів економіки. Передання фінансових ресурсів від одних суб'єктів ринку до інших здійснюється за допомогою різних фінансових інструментів, які для інвесторів є фінансовими активами, а для тих, хто має потребу в інвестиціях і виступає емітентом фінансових активів, – зобов'язаннями.

Для утворення фінансового активу потрібно послідовне проходження таких стадій:

утворення заощаджень. Джерелом створення фінансового активу є заощадження, тобто грошові кошти, які безперервно звільнюються в процесі виробництва й обігу;

акумулювання заощаджень фінансовими інститутами. *Фінансовий інститут* – установа, що надає посередницьку діяльність у сфері акумулювання, розподілу та перерозподілу фінансових інструментів. До фінансових інститутів відносять: банківські установи, страхові, інвестиційні та лізингові компанії, кредитні спілки, різні державні та приватні фонди та ін.;

створення фінансового активу. Тимчасово вільні грошові кошти в процесі розподілу через систему фінансових інститутів і ринків перетворюються на фінансові активи (цінні папери, кредити, дорогоцінні метали, валюту та ін.)

Структура фінансового ринку:

1) *залежно від моменту емісії* (лат. *emissio* – випуск) – випуску в обіг фінансових інструментів:

первинний ринок – ринок первинних і повторних емісій, на якому здійснюється початкове розміщення фінансових активів, коштів інвесторів і початкове вкладення капіталу в різні галузі економіки;

вторинний ринок – ринок обігу емітованих раніше фінансових активів. Операції на вторинному ринку не збільшують загальної кількості фінансових активів і загального обсягу інвестицій в економіці;

2) *залежно від місця проведення торгівлі* фінансовими активами:

біржовий ринок – пов'язує з поняттям біржі як особливий спосіб організації ринку, що сприяє збільшенню мобільності капіталу та виявленню реальних ринкових цін активів. Біржовий ринок є переважно вторинним ринком;

позабіржовий ринок – спосіб організації ринку через торгівельно-інформаційні системи за участю фінансових посередників;

3) *залежно від рівня господарської системи*:

міжнародний – на даному фінансовому ринку активи, емітовані поза юрисдикцією якої-небудь однієї країни, пропонуються інвесторам багатьох країн;

національний – це фінансовий ринок однієї країни. Може бути сегментований на ринок резидентів і нерезидентів залежно від емітентів фінансових активів;

4) *фінансовий ринок* існує як сукупність взаємозалежних і взаємодоповнюваних ринків:

грошово-кредитний ринок;

фондовий ринок;

валютний ринок.

Цікаво знати

Ринок нерезидентів в Японії називають "самурайським", а в Іспанії "матадорським". Цінні папери, емітовані на ньому, називають іноземними цінними паперами. Ринки нерезидентів достатньо розвинені лише в окремих країнах, в яких державне регулювання сприяє розвитку таких ринків.

Грошово-кредитний ринок – це механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція грошових коштів і визначається їх ціна (рівень відсоткової ставки). Грошово-кредитний ринок є ринком високоліквідних активів.

Переважна більшість науковців трактує поняття "*ліквідність активів*" як здатність цінностей трансформуватись у грошові кошти. Для цього кращою є умова, коли процес перетворення відбувається швидко та без втрати вартості.

Гроші – це сукупність фінансових активів, які можуть бути використані для угод. Гроші як такі є абсолютно ліквідним активом.

Високоліквідними вважаються казначейські векселі та державні короткострокові цінні папери. Це пояснюється їх високою надійністю, тобто здатністю швидкої реалізації через систему фінансового ринку без втрати вартості.

Середній рівень ліквідності притаманний акціям і довгостроковим облігаціям приватних корпорацій, оскільки їх вартість і швидкість трансформації у грошові кошти залежить від багатьох факторів (ринкової кон'юнктури, економічної політики держави, кризових явищ на фінансовому ринку тощо).

Неліквідними вважаються такі активи: нерухоме майно, нематеріальні активи, основні засоби, капітальні та довгострокові фінансові інвестиції.

Грошова маса – це сукупність готівки та безготівкових коштів, які забезпечують обіг товарів і послуг у народному господарстві.

Грошові агрегати – елементи грошової маси, які розподіляються за ступенем зменшення ліквідності:

M0 – банкноти та монети в обігу (готівка поза банками);

M1 – M0 плюс – депозити до запитання, кошти на поточних рахунках у національній валюті (грошові кошти, які негайно можуть бути використані як засіб платежу);

M2 – M1 плюс – термінові депозити та валютні заощадження (грошова маса у національному визначенні);

M3 – M2 плюс – кошти клієнтів у трастових операціях банків (довірчі на управління майном) і цінні папери.

Грошові агрегати умовно розподіляють на два види:

власне гроші – агрегат M1, складові якого можуть бути використані як платіжний засіб;

майже гроші – всі інші агрегати, оскільки втілюють у собі переважно засоби заощадження.

Агрегат M2 також має назву "грошова маса у національному визначенні" – це сума готівки та безготівкових коштів у обігу.

Цікаво знати

Значна частка готівки (понад 40 % від грошової маси) є негативним явищем, що свідчить про недовіру до банківської системи, наявність інфляційних очікувань з боку населення, сприяння тінізації економіки, ускладнення контролю з боку Центрального банку за грошовими агрегатами та пропозицією грошей.

Коефіцієнт готівки (K_c), який характеризує частку готівки поза банками в грошовій масі, визначається за формулою:

$$K_c = \frac{C}{M_2} \times 100 \%, \quad (4.1)$$

де C – готівка поза банківською сферою (дорівнює грошовому агрегату M_0);
 M_2 – грошова маса у національному визначенні.

Рівень доларизації грошового обігу $K_{\$}$ показує частку валютної частини у загальній величині грошової маси та розраховується за формулою:

$$K_{\$} = \frac{D_B}{M_2} \times 100 \%, \quad (4.2)$$

де $K_{\$}$ – коефіцієнт доларизації економіки;
 D_B – депозити в іноземній валюті.

Рівень доларизації відображає недовіру населення до національної валюти та має тенденцію до збільшення під час інфляції. За умови високої доларизації національна валюта лише частково виконує функції нагромадження та вимірника вартості.

Рівень монетизації (K_M), або коефіцієнт насиченості економіки грошима, – це співвідношення між грошовою масою в обігу та рівнем виробництва в поточних цінах (номінальним ВВП):

$$K_M = \frac{M_2}{\text{ВВП}_H} \times 100 \%. \quad (4.3)$$

Рівень монетизації також показує співвідношення між ціною масою товарів (ВВП) і грошовою масою (M_2). Граничне значення даного показника дорівнює 1 : 1,3.

Показник швидкості грошового обігу визначає кількість оборотів національної грошової одиниці за рік:

$$V = \frac{\text{ВВП}_H}{M_2}. \quad (4.4)$$

Тривалість одного обороту грошової одиниці розраховується за формулою:

$$t = \frac{D}{V} \quad (4.5)$$

або

$$t = \frac{M2}{ВВП_H} \times Д, \quad (4.6)$$

де Д – тривалість періоду, днів.

Цей показник зворотно впливає на величину попиту на гроші: у випадку збільшення швидкості грошового обігу попит на гроші зменшується, і навпаки.

Прискорення швидкості грошового обігу може відбуватись у разі наявності інфляційних процесів, підвищення відсоткової ставки, високої доларизації економіки. Навпаки, сповільнення швидкості обігу грошової одиниці може свідчити про тінізацію економіки, існування заборгованості за виплатою заробітної плати, за розрахунками за товари та послуги.

Загальна грошова маса утворює грошову пропозицію, контроль над якою здійснює Центральний банк різними методами монетарної політики. Так, найголовнішою функцією Центрального банку (в Україні – Національний банк України – НБУ) є підтримка стабільності національної грошової одиниці. Діяльність Центрального банку також полягає у: здійсненні емісії грошей і організації їхнього обігу, акумулюванні та збереженні касових резервів банків і кредитних установ, забезпеченні кредитування комерційних банків і контролі їхньої діяльності. За даних обставин Центральний банк називають "банком банків".

З метою здійснення своїх функцій Центральний банк використовує такі *основні інструменти*:

установлює норму обов'язкових резервів для комерційних банків (мінімальну частку депозитів, яку комерційні банки повинні зберігати у вигляді резервів на рахунках Центрального банку);

здійснює операції на відкритому ринку (купівля та продаж державних цінних паперів і валюти на міжбанківському ринку);

установлює ставку рефінансування (облікову ставку, за якою Центральний банк кредитує комерційні).

Кредити банків. Обсяг кредитів, наданих банками, у значній мірі характеризує стан інвестиційної активності. Комерційні банки здійснюють активні та пасивні операції.

Пасивні операції – залучення грошових ресурсів шляхом приймання депозитів і продажу цінних паперів.

Активні операції – розміщення грошових ресурсів шляхом надання кредитів і купівлі цінних паперів.

Кредитні ресурси банків. Основою комерційної діяльності банків є надання кредитів суб'єктам господарювання. Для потреб комерційної діяльності банки можуть використовувати тільки свій *вільний (надлишковий) резерв* – сукупність ресурсів комерційного банку, які в даний момент часу можуть бути використані для проведення активних операцій. *Обов'язкові резерви* є часткою грошових коштів, яку банки повинні зберігати у вигляді готівки в Центральному банку в якості забезпечення своїх зобов'язань за отриманими депозитами. Норму банківських резервів установлює Центральний банк на законодавчому рівні:

$$rr = R/D, \quad (4.7)$$

де rr – норма обов'язкових банківських резервів;

R – обов'язкові резерви;

D – депозити до запитання, чекові депозити та поточні рахунки.

Кредитний ресурс (або величина вільного резерву) комерційного банку розраховується за формулою:

$$BP = K + Д + ЦК + МБК - ОР - А, \quad (4.8)$$

де BP – вільні резерви;

K – капітал комерційного банку;

$Д$ – залучені грошові ресурси (депозити);

$ЦК$ – кредит, наданий Центральним банком;

$МБК$ – міжбанківський кредит;

$ОР$ – обов'язкові резерви;

$А$ – ресурси, вкладені в активні операції банку.

Відсоткова ставка – це ціна позикового капіталу. Особливе значення для макроекономічного аналізу мають два види відсоткових ставок:

номінальна відсоткова ставка – призначається банками за користування фінансовими ресурсами (депозитами, кредитами та ін.);

реальна відсоткова ставка – відображає реальну купівельну спроможність доходу, отриманого у вигляді відсотка.

Зв'язок номінальної і реальної відсоткової ставки описується рівнянням Фішера:

$$i = r + p, \quad (4.9)$$

де i – номінальна відсоткова ставка;

r – реальна відсоткова ставка;

p – темп інфляції.

Банківські вклади фізичних осіб передбачають нарахування простих і складних відсотків:

прості відсотки – нараховуються один раз наприкінці кожного року, базою для їх обчислення є початкова сума банківського вкладу;

складні відсотки або капіталізація – нараховані відсотки додаються до основної суми банківського вкладу, а нові нараховуються вже на загальну суму. Тобто відбувається нарахування відсотків на відсотки в період капіталізації (місяць, квартал, рік та ін.).

Фактор часу в оцінці грошових потоків. Аналіз грошово-кредитного ринку слід проводити з урахуванням фактору часу. В основу даного ствердження покладено теорію, згідно з якою гроші сьогодні мають більшу вартість, ніж через певний період.

Вартість грошових внесків (деPOSITIV) розраховується методами нарощування та дисконтування.

Метод нарощування передбачає збільшення вартості грошей у майбутньому шляхом нарахування простих і складних відсотків. Визначення майбутньої вартості вкладу з нарахуванням простих відсотків щорічно розраховується за формулою:

$$FV = PV \times (1 + i \times n), \quad (4.10)$$

де FV – майбутня вартість (future value) грошового вкладу;

PV – первісна вартість (present value) грошового вкладу;

i – відсоткова ставка (у коефіцієнтному вираженні: 20 % = 0,2);

n – тривалість періоду, років.

Для визначення доходу за вкладом, термін якого обчислюється у днях, використовується формула:

$$FV = PV \times \left(1 + i \times \frac{t}{360}\right), \quad (4.11)$$

де t – тривалість періоду розміщення вкладу, днів;

360 – у фінансових розрахунках використовують умовний рік, що дорівнює 360 дням (12 місяців по 30 днів). Також може бути використана фактична кількість днів у році (365 або 366) у разі розрахунку за точними відсотками.

Визначення майбутньої вартості вкладу з нарахуванням складних відсотків щорічно розраховується за формулою:

$$FV_n = PV \times (1 + i)^n. \quad (4.12)$$

Якщо відсотки нараховуються декілька разів на рік (щомісячно, щоквартально) формула має вигляд:

$$FV_n = PV \times \left(1 + \frac{i}{m}\right)^{mn}, \quad (4.13)$$

де FV_n – майбутня вартість грошового вкладу за складними відсотками;
 m – кількість періодів капіталізації (нарахування відсотків) за рік.

Метод дисконтування є протилежним процесу нарощування. Він передбачає розрахунок грошової величини на заданий момент часу на основі її відомого або передбачуваного значення у майбутньому. Тобто це визначення первісної вартості грошового вкладу з використанням простих і складних відсотків. Визначення первісної вартості вкладу з нарахуванням простих відсотків щорічно розраховується за формулою:

$$PV = FV \times (1 + i \times n). \quad (4.14)$$

Для визначення первісної вартості вкладу, термін якого обчислюється у днях, використовується така формула дисконтування:

$$PV = FV \times \left(1 + i \times \frac{t}{360}\right). \quad (4.15)$$

Визначення первісної вартості вкладу з нарахуванням складних відсотків щорічно розраховується за формулою:

$$PV_n = FV_n \times (1 + i)^n. \quad (4.16)$$

Якщо відсотки нараховуються m разів на рік, формула має вигляд:

$$PV_n = FV_n \times \left(1 + \frac{i}{m}\right)^{mn}. \quad (4.17)$$

Вартість банківського кредиту. Погашення кредиту може відбуватись за двома методами: диференційованими й ануїтетними платежами.

У ході розрахунку *диференційованого платежу* загальна сума боргу розподіляється на рівні частини, пропорційно терміну кредитування. Позичальник щомісяця сплачує банку частину загального боргу та нараховані на його решту відсотки. Таким чином щомісячна сума платежу постійно зменшується.

$$X_n = \frac{S}{N} + \left(S - \frac{S \times n}{N}\right) \times P, \quad (4.18)$$

де X_n – платіж періоду n ;

$\frac{S}{N}$ – платіж тіла кредиту періоду n ;

$\left(S - \frac{S \times n}{N}\right) \times P$ – нарахований відсотковий платіж періоду n ;

S – сума кредиту;

N – загальна кількість періодів (місяців);

n – кількість минулих періодів (місяців);

P – 1/12 річної відсоткової ставки.

У разі використання *ануїтетного платежу* щомісячні виплати за кредитом є однаковими протягом усього терміну кредитування. Для визначення щомісячної суми платежу за кредитом використовується формула:

$$X = S \times \left(P + \frac{P}{(1+P)^N - 1}\right). \quad (4.19)$$

Відсоткова складова ануїтетного платежу розраховується як добуток залишку за кредитом на певний період і 1/12 річної відсоткової ставки.

Грошово-кредитна емісія – це випуск у обіг додаткових грошових коштів, який приводить до збільшення грошової маси. Грошово-кредитна емісія має такі форми (складові): емісія готівкових коштів (банкноти та монети); емісія безготівкових коштів; емісія цінних паперів.

Контроль над пропозицією грошей у всіх країнах здійснює Центральний банк, який прагне підтримувати її на фіксованому рівні за допомогою грошової бази.

Грошова база (МВ) – це сукупність готівки в обігу (кошти населення – М0, в касах підприємств і організацій) і кошти комерційних банків – обов'язкові резерви та кореспондентські рахунки в Центральному банку. Поняття грошової бази та грошової маси не є тотожними за складом (рис. 4.1).

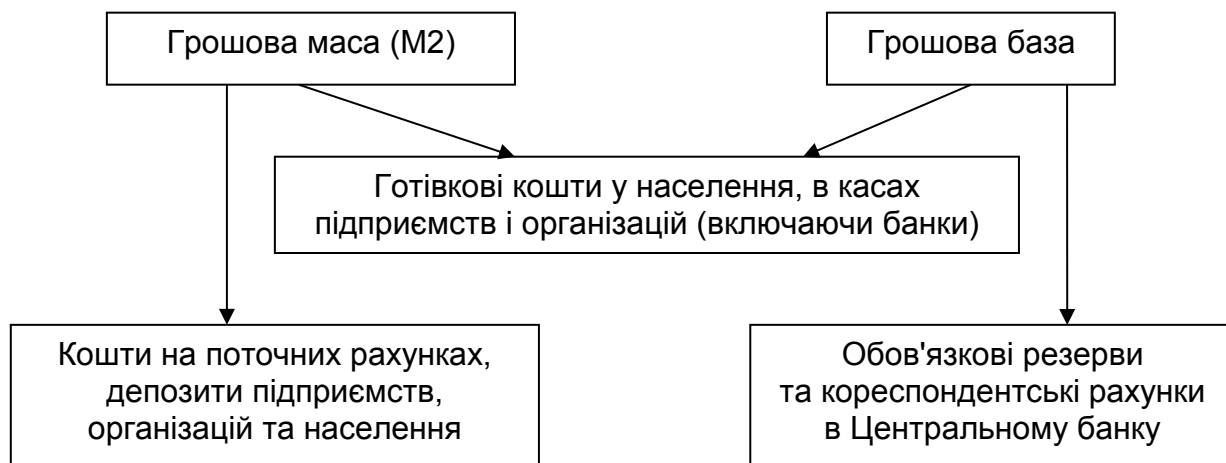

Рис. 4.1. Взаємозв'язок і відмінності у складі грошової маси (M2) і грошової бази

Грошову базу Центральний банк використовує для створення додаткової грошової маси в обігу за допомогою механізму банківського та грошового мультиплікатора.

$$m = 1/rr; \quad (4.20)$$

$$mm = \frac{cr + 1}{cr + rr}, \quad (4.21)$$

де m – банківський або депозитний мультиплікатор. Він показує, у скільки разів комерційні банки можуть збільшити обсяг грошової маси в обігу;

mm – грошовий мультиплікатор. Він показує, на скільки одиниць зміниться пропозиція грошей у випадку зміни грошової бази на одиницю;

cr – коефіцієнт депонування. Він характеризує переваги населення щодо розподілу грошей між готівкою (C) і коштами на депозитних рахунках (D): $cr = C/D$.

Виходячи із цього пропозицію грошей (S_m) можна подати як добуток грошового мультиплікатора (mm) і грошової бази (МВ):

$$S_m = mm \times MB. \quad (4.22)$$

Таким чином, кількість грошей в країні буде залежати від: величини грошової бази; норми обов'язкових банківських резервів; частки готівки в загальній сумі платіжних коштів населення.

Попит на гроші визначає необхідну кількість грошових коштів, яку населення та суб'єкти господарювання бажають мати для здійснення господарських операцій (як засобів платежу), придбання фінансових активів (як засобів заощадження) за кожної можливої величини відсоткової ставки.

Існує декілька концепцій попиту на гроші.

В основі кількісної теорії грошей знаходиться *рівняння обміну І. Фішера*:

$$M \times V = P \times Q, \quad (4.23)$$

де $M \times V$ – номінальна платоспроможність економіки, яка залежить від кількості грошової маси (M) і швидкості обороту грошової одиниці (V);

$P \times Q$ – номінальний ВВП, який залежить від обсягу виробництва (Q) і середнього рівня цін (P).

Виходячи з даного рівняння можна отримати функцію попиту на гроші (D_m) в умовах рівноваги на грошово-кредитному ринку:

$$D_m = \frac{P \times Q}{V}. \quad (4.24)$$

Згідно з теорією Фішера попит на гроші є виключно функцією доходу (для здійснення господарських операцій) і не залежить від рівня відсоткової ставки.

В основу класичної теорії закладене кембриджське *рівняння А. Маршала й А. С. Пігу*, в якому попит на гроші складається з коштів як засобів платежу та заощадження:

$$D_m = K \times P \times Q, \quad (4.25)$$

де K – коефіцієнт касових залишків, частина $P \times Q$, яку суб'єкти господарювання бажають зберегти у вигляді засобів заощадження;

P – середній рівень цін;

Q – обсяг виробництва.

4.2. Методологія та методика аналізу фондового ринку

Фондовий ринок – це механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція цінних паперів і визначається їх ціна. Фондовий ринок є ринком середньоліквідних активів.

Учасниками фондового ринку можуть бути фізичні, юридичні особи та держава, які вступають в економічні відносини з приводу переходу прав власності на цінні папери. Залежно від виконуваних функцій учасниками ринку цінних паперів є:

емітенти – від свого імені здійснюють первинний випуск (емісію) цінних паперів;

інвестори – є покупцями та власниками цінних паперів;

фондові посередники – юридичні особи, що забезпечують зв'язок між емітентами й інвесторами та мають державні ліцензії на відповідні види посередницької діяльності (брокерські та дилерські послуги):

- *брокери* – учасники ринку, які здійснюють операції за рахунок коштів клієнта;

- *дилери* – учасники ринку, які здійснюють операції за власний рахунок;

організації інфраструктури – це розрахункові центри, депозитарії, реєстратори, юридичні служби тощо, що обслуговують даний ринок;

організації регулювання та контролю – представлені органами державного управління й організаціями учасників ринку.

Фондова біржа – це організатор торгівлі на ринку цінних паперів, що виконує такі основні функції:

організацію біржової торгівлі;

підготовку біржових контрактів;

котирування цін фінансових інструментів;

регулювання ринку;

гарантування виконання біржових угод.

Доходи фондової біржі складаються з: комісійної винагороди за участь у біржових торгах; плати за лістинг (від англ. list – перелік) – це включення цінних паперів до біржового переліку; членських внесків та ін.

Фондові біржі можуть бути універсальними або спеціалізованими (торгівля цінними паперами одного виду).

Цінні папери обертаються на первинних і вторинному фондових ринках.

Первинний фондовий ринок – це ринок перших і повторних емісій цінних паперів, на якому здійснюється їхнє початкове розміщення серед інвесторів. Його основною функцією є розкриття інформації щодо діяльності та фінансового стану емітентів, що дозволяє зробити обґрунтований вибір об'єкта інвестування.

Існує дві форми розміщення цінних паперів на первинному ринку: приватне розміщення та публічна пропозиція.

Приватне розміщення означає розміщення цінних паперів обмеженому колу відомих інвесторів без публічного продажу.

Публічна пропозиція – розміщення цінних паперів шляхом публічного оголошення.

Вторинний фондовий ринок – ринок, на якому обертаються раніше випущені цінні папери. Вторинний ринок цінних паперів підрозділяється на: організований (біржовий) – у межах фондової біржі і неорганізований (позабіржовий) – через комп'ютеризовані мережі торгів.

Залежно від виду угод ринок цінних паперів підрозділяють на касовий і терміновий.

Касовий ринок – механізм негайного (до трьох днів) виконання укладених угод. На ньому, як правило, обертаються традиційні (основні) цінні папери (акції, облігації).

Терміновий ринок – ринок з відстроченим у часі виконанням угоди (до декількох місяців). На ньому, як правило, обертаються деривативи (похідні цінні папери).

Цінні папери – це грошові документи, які засвідчують право власності інвестора на фінансові активи емітента. Цінні папери зазвичай передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передання прав власності на них іншим особам.

Форма цінного паперу має цілий ряд реквізитів, що стосуються емітента (корпорація або держава), терміну існування, форми (документарна, бездокументарна), наявності доходу та ін.

За економічною природою цінні папери розділяють на основні (пайові, боргові) та похідні фінансові інструменти.

Пайові цінні папери (акції) – фіксують право власності на частку (пай) статутного капіталу й розподілу прибутку.

Боргові цінні папери (облігації, векселі, депозитні сертифікати) є позиковими інструментами, які засвідчують право власника на отримання встановленої угодою суми та виплату доходу (відсотків) у певний строк.

Залежно від мети цінні папери розділяють на фондові (інвестиційні: акції, облігації) і комерційні (кредитні: вексель, акредитив).

За ступенем надійності цінні папери розрізняють на безризикові та ризикові.

Безризиковими вважаються цінні папери надійних емітентів, що приносять стабільний доход. Найбільш надійні – державні, а найменш – приватні (особливо венчурних фірм).

Ризикованість і дохідність фінансових інструментів завжди знаходяться у зворотній залежності. Цінні папери емітентів, які гарантують отримання високого доходу, в основному пов'язані з ризиком неповернення вкладених коштів.

Акція – цінний папір, що свідчить про вкладення капіталу в акціонерне товариство та право на отримання доходу у вигляді дивідендів. У цьому випадку акції є співвласником акціонерного товариства.

Існує два основних типи акцій: привілейовані та звичайні.

Привілейовані акції – надають право власникові на отримання фіксованого дивідендного доходу незалежно від розміру прибутку акціонерного товариства, але не дає права управління (участі у зборах акціонерів).

Звичайні акції надають право власникові на управління акціонерним товариством (право голосу в розмірі частки від загальної кількості акцій на зборах акціонерів) і право на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів. Причому дивіденди власникам звичайних акцій будуть виплачені тільки за рішенням зборів акціонерів.

Цікаво знати

Згідно з Законом України "Про акціонерні товариства" від 17.09.2008 р.: усі акції акціонерного товариства (АТ) повинні бути іменними й існувати виключно у бездокументарній формі;

АТ можуть здійснювати розміщення акцій двох типів – простих або привілейованих;

частка привілейованих акцій не повинна перевищувати 25 % загальної кількості;

контрольним пакетом є 50 % + 1 проста акція;

кворум під час голосування має 60 % акцій;

одноособово приймати рішення за всіма істотними питаннями діяльності АТ можуть власники 75 % + 1 простої акції.

Акції мають номінальну, емісійну, курсову та балансову вартість.

Номінальна вартість акції – це ціна, зазначена на акції, яка відображає частку статутного фонду, що припадає на одну акцію, пропорційно до якої здійснюються виплати дивідендів.

Емісійна вартість акції – ціна за її первинного розміщення. Емісійна ціна акції зазвичай дорівнює номінальній вартості або перевищує її (у даному випадку сума перевищення розцінюється як емісійний дохід).

Курс акції (курсова вартість) – ринкова ціна акції, що створюється під впливом попиту та пропозиції на фондовому ринку.

Балансова вартість акції – ціна частини власного капіталу компанії, що доводиться на одну акцію.

Розрахунок основних показників ринкової активності акцій поданий у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Формули розрахунку основних показників ринкової активності акцій

Показники	Формула розрахунку
Прибуток на акцію	$\frac{\text{Чистий прибуток} - \text{Дивіденди за привілейованими акціями}}{\text{Загальна кількість звичайних акцій}}$
Цінність акції	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Прибуток на акцію}}$
Дивідендна дохідність акції	$\frac{\text{Дивіденди на акцію}}{\text{Ринкова ціна акції}}$
Коефіцієнт дивідендних виплат	$\frac{\text{Дивіденди на акцію}}{\text{Прибуток на акцію}}$
Коефіцієнт котирування акції	$\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Балансова вартість акції}}$
Балансова вартість акції	$\frac{\text{Власний капітал} - \text{Капітал за привілейованими акціями}}{\text{Занальна кількість звичайних акцій}}$
Коефіцієнт ліквідності акцій на біржі	$\frac{\text{Обсяг пропозиції звичайних акцій}}{\text{Обсяг продажу звичайних акцій}}$

Антиінфляційна стійкість акцій. Акції є єдиними цінними паперами, стійкими до інфляції (на відміну від облігацій, векселів та ін.). Дана здатність пояснюється зростанням вартості товарів акціонерного товариства в періоди загального зростання цін, що дозволяє зберегти прибуток і, відповідно, дивідендний дохід акціонерів.

Облігація (від лат. *obligatio* – зобов'язання) – це борговий фінансовий інструмент, за яким емітент (компанія або держава) гарантує

відшкодування інвесторові (власникові) його номінальної вартості в передбачений термін з виплатою фіксованого відсотка. Власник облігації є кредитором емітента, що випустив облігацію.

Ринок облігацій представлений декількома видами: облігації корпорацій, держави та муніципальні; іменні та на пред'явника; забезпечені (із заставою майна емітента) та незабезпечені; купонні (із прописаною відсотковою ставкою) та дисконтні (що продаються за ціною, нижчою номіналу) та ін.

Ринкова ціна облігації (курс облігації) формується з урахуванням її прибутковості, терміну погашення та поточної відсоткової ставки.

Розрахунок курсу облігації (P) з фіксованою відсотковою ставкою:

$$P = C \times \frac{1 - \frac{1}{(1+i)^n}}{i} + \frac{N}{(1+i)^n}, \quad (4.26)$$

де i – поточна ринкова відсоткова ставка;

k – купонна відсоткова ставка;

N – номінальна вартість облігації;

n – термін, що залишився до погашення облігації;

$C = k \times N$ – купонний платіж.

Розрахунок курсу облігації з дисконтом:

$$P = \frac{N}{(1+r)^n}, \quad (4.27)$$

де r – ставка дисконтування.

Курс облігації у значній мірі визначається ситуацією на грошово-кредитному ринку та знаходиться у зворотної залежності від рівня відсоткової ставки. Банківські депозити є альтернативою купівлі облігацій у якості засобів заощадження. Тому, у разі підвищення процентної ставки, зростає пропозиція цінних паперів, і ціна на них знижується. І навпаки, зі зменшенням відсоткової ставки суб'єкти господарювання віддають перевагу придбанню цінних паперів, що підвищує їх ринкову ціну.

Дохід за купонною облігацією є фіксованою величиною, яка розраховується як відсоток від номінальної вартості ($C = k \times N$). Тому *поточна дохідність купонної облігації* ($I_{\text{пот}}$) залежатиме від її ринкової ціни:

$$I_{\text{пот}} = \frac{C}{P} \times 100 \%. \quad (4.28)$$

Дохід дисконтної облигації є різницею між сумою погашення (продажу) ($P_{\text{прод}}$) і купівлі ($P_{\text{куп}}$). *Поточна дохідність дисконтної облигації* розраховується за формулою:

$$I_{\text{пот}} = \frac{P_{\text{прод}} - P_{\text{куп}}}{P_{\text{куп}}} \times \frac{360}{t} \times 100 \%, \quad (4.29)$$

де t – термін володіння облигацією, днів.

Справедлива (приведена) вартість визначає ціну облигації на даний момент часу з урахуванням відсоткових платежів і коливань ринкової кон'юнктури (відсоткової ставки, інфляції) в майбутньому за допомогою формул дисконтування. Справедлива вартість для дисконтних облигацій обчислюється за формулою розрахунку курсу облигації з дисконтом, для купонних облигацій використовується формула:

$$\sum_{t=1}^n \frac{C_t}{(1+r)^t} + \frac{N}{(1+r)^n}, \quad (4.30)$$

де C_t – періодичні купонні виплати за облигацією;

r – ставка дисконтування (рівень відсоткової ставки за депозитами, темп інфляції)

t – періоди відсоткових виплат;

N – номінальна вартість облигації;

n – загальна кількість періодів відсоткових виплат.

Похідні цінні папери (деривативи) – фінансові інструменти, які засвідчують право на купівлю або продаж цінних паперів. Специфіка деривативів полягає у виконанні певних дій у майбутньому. Ціни на похідні фінансові інструменти встановлюються залежно від вартості активів, які покладено в основу угоди.

Основними похідними фінансовими інструментами є ф'ючерсні, опціоні угоди та варанти.

Ф'ючерс – цінний папір у вигляді контракту, що засвідчує право власника на купівлю – продаж відповідної кількості фінансових інструментів (цінних паперів, валюти та ін.) за обумовленою ціною.

Опціон – цінний папір, що засвідчує право власника на купівлю – продаж чи відмову від угоди стосовно цінних паперів, товарів, валюти тощо за обумовленою ціною та протягом встановленого терміну.

Варант – цінний папір, що випускається разом з привілейованими акціями чи облигаціями та дає право власнику (протягом встановленого в ньому терміну) на купівлю простих акцій даного емітента за обумовленою ціною.

Похідні цінні папери для інвесторів і професійних учасників ринку є ефективним механізмом страхування інфляційних ризиків і високоприбутковим об'єктом інвестування тимчасово вільних фінансових ресурсів.

4.3. Методика аналізу валютного ринку

Валютний ринок – це механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція валютних цінностей та визначається їх курс (ціна).

Валютні операції – це взаємодія двох суб'єктів господарської діяльності з приводу переходу прав власності на валютні цінності, що здійснюється за взаємною угодою.

У загальному сенсі це будь-які економічні операції, розрахунки в яких виконуються у іноземній валюті.

Суб'єкти (учасники) валютного ринку, залежно від виконуваних функцій, умовно підрозділяють на основні категорії:

центральні банки за допомогою міжбанківського валютного ринку проводять заходи монетарної політики: поповнюють або зменшують золотовалютні резерви, регулюючи тим самим попит і пропозицію валютних цінностей;

банки й інші дилери, одним із видів комерційної діяльності яких є купівля – продаж іноземної валюти;

індивідуальні суб'єкти господарювання, що використовують валютні цінності для потреб своєї діяльності. До них належать фізичні та юридичні особи, діяльність яких пов'язана з експортно-імпортними операціями, інвестуванням, туризмом тощо;

спекулянти й арбітражери, діяльність яких полягає в отриманні прибутку на коливанні курсів валют між різними за складом і територіальністю ринками;

хеджери – займаються страхуванням валютних ризиків, хеджуванням;

біржові посередники (брокери та дилери), які надають посередницькі послуги на біржовому валютному ринку.

Учасники валютного ринку (як і грошового) мають потребу в валюті за двох основних причин: як засіб обігу для здійснення господарських угод і як засіб заощадження – для проведення капітальних операцій. Залежно від цього валютні операції розділяють на поточні та капітальні.

Ф'ючерсний ринок є складовою валютного ринку, на якому здійснюється торгівля строковими контрактами (ф'ючерсами). Ф'ючерс – це вид угоди на поставку реально існуючих валютних активів, причому обов'язковими умовами даного контракту є ціна та строк. Учасниками ф'ючерсного ринку

є хеджери, які таким чином підстраховують майбутні господарські операції, та спекулянти, які заробляють на коливанні курсу ф'ючерсних угод.

На спот-ринку, в протилежність ф'ючерсному, здійснюються негайні операції з постачання валютних цінностей (на наступний робочий день) за курсом, зафіксованим на момент здійснення угоди. Готівкові валютні операції у своїй основній масі відбуваються саме на даному виду ринку.

Котирування валют за строковими угодами залежить від прогнозу їх динаміки у майбутньому та від різниці відсоткових ставок за строковими депозитами даних валют. У період нестабільної фінансової ситуації курс за строковими угодами на ф'ючерсному ринку може суттєво відрізнятись від курсу на спот-ринку. Даний розрив між готівковими і строковими угодами розраховується за формулою:

$$X = \frac{K_C - K_T}{K_T} \times 100 \%, \quad (4.31)$$

де K_C – курс за строковими угодами;

K_T – курс за готівковими угодами.

На міжнародному рівні валютно-економічні відносини здійснюються на основі міждержавних угод, які є основою валютної системи. Розрізняють національну й світову валютні системи.

Світова валютна система є формою організації валютно-економічних відносин, правил і методів здійснення міжнародних розрахунків, функціонування валютних ринків, що історично склались під впливом розвитку світового господарства та законодавчо закріплені на міждержавному рівні.

Національна валютна система – форма організації валютно-економічних відносин на державному рівні, закріплена національним законодавством. Її основними елементами є: національна грошова одиниця; умови валютного обігу й інститути, що забезпечують його регулювання; склад офіційних золотовалютних резервів; механізм формування валютного курсу та зовнішніх розрахунків.

Валютний курс – це ціна однієї валюти, виражена в одиницях іншої. Валютний курс залежить від ряду факторів: купівельної спроможності, стану платіжного балансу, рівня інфляції та ін.

Валютні операції неможливі без обміну валют та їх котирування.

Котирування валют – це процес визначення їх курсу. Історично склались два методи котирування іноземної валюти до національної:

пряме котирування – є найбільш розповсюдженим методом, за яким курс одиниці іноземної валюти виражається в національній (1 долар

США – 27 гривень). Причому іноземна валюта є базовою, а національна – котируваною;

зворотне (непряме) котирування – курс одиниці національної валюти виражається в іноземній (1 гривня – 0,037 долара США).

Валютні курси за прямим і непрямим котируванням є зворотними величинами. Результатом розподілу одиниці на курс за прямим котируванням буде – курс за зворотним ($1 \div 27 = 0,03704$), і навпаки. Різні методи котирування не мають економічної різниці. Котирування двох валют на їх національних ринках будуть зворотними один до одного.

Котирування валют також проводиться за *крос-курсом* – це співвідношення між двома валютами, визначене з їхнього курсу до третьої (у якості третьої валюти частіше використовують долар США або євро).

Приклад розрахунку крос-курсу

Курс долара США до турецької ліри: 1 USD = 3.8182 TRY. Курс долара США до південноафриканського ренда: 1 USD = 0.07339 ZAR. Визначення крос-курсу турецької ліри до південноафриканського ренда:

$$\text{TRY} / \text{ZAR} = \frac{3,8182}{0,07339} = 52,02616.$$

Крос-курс також визначається окремо для курсів продавця і покупця. Курс продавця (bid) – курс продажу валюти. Курс покупця (offer або ask) – курс купівлі валюти. **Маржа** – це різниця між даними курсами, яка, з одного боку, покриває витрати організації, яка проводить обмін валют; а з іншого – страхує ризики, пов'язані з коливанням валютного курсу.

Для учасників валютних відносин важливо розділяти номінальний і реальний валютні курси.

Обмінний курс, установлений Центральним і комерційними банками є *номінальним*:

$$E_N = \frac{C_f}{C_d}, \quad (4.32)$$

де E_N – номінальний (встановлений на основі прямого котирування) обмінний курс валюти;

C_f – іноземна валюта;

C_d – національна валюта.

Реальний валютний курс – це відносна ціна товарів, які входять до споживчого кошику двох країн. Він установлюється на основі **паритету купівельної спроможності** – співвідношення валют, визначене на основі їх купівельної спроможності стосовно певного набору товарів і послуг. Формули розрахунку реального обмінного курсу на основі прямого та зворотного котирування мають вигляд:

$$E_{R(\text{пр})} = E_N \times \frac{P_d}{P_f} \quad \text{і} \quad E_{R(\text{зв})} = \frac{1}{E_N} \times \frac{P_f}{P_d}, \quad (4.33)$$

де $E_{R(\text{пр})}$ – реальний обмінний курс (прямий);

$E_{R(\text{зв})}$ – реальний обмінний курс (зворотний);

P_d – індекс внутрішніх цін;

P_f – індекс цін країни, якій належить іноземна валюта.

Для регулювання валютно-економічних відносин держава може використовувати різні методи валютної політики:

дисконтування – зміну облікової ставки Центрального банку як засіб впливу на грошову масу, ціни, рух внутрішніх і зовнішніх позикових капіталів;

проведення валютних інтервенцій – купівля та продаж Центральним банком на міжбанківському ринку валютних цінностей для урівноваження попиту та пропозиції на них у межах країни;

диверсифікація валютних резервів – забезпечення оптимального співвідношення резервних валют для задовільнення потреб зовнішньоекономічної діяльності та зниження ризиків, пов'язаних зі змінами на світових фінансових ринках;

девальвація і ревальвація – відповідно, процеси зниження (префікс *де* – означає мінус) і підвищення курсу національної валюти у відношенні до іноземної. Методи девальвації і ревальвації змінюють відносні ціни товарів на світовому та національному ринках, тим самим впливаючи на обсяг експортно-імпортних операцій.

Формули розрахунку рівня девальвації (Д) і ревальвації (Р) мають вигляд:

$$D = \frac{K_{i-1} - K_i}{K_{i-1}} \times 100 \%, \quad (4.34)$$

$$P = \frac{K_i - K_{i-1}}{K_i} \times 100 \%, \quad (4.35)$$

де K_i – курс валюти після девальвації (ревальвації);

K_{i-1} – попередній валютний курс.

Висновки

Фінансовий ринок – складний інституціональний механізм, що дозволяє ефективно перетворювати заощадження в інвестиції, тим самим включаючи в господарський оборот тимчасово вільні грошові кошти.

Структура фінансового ринку: первинний, вторинний; біржовий, позабіржовий ринок; міжнародний, національний; грошово-кредитний, фондовий та валютний.

Грошово-кредитний ринок – це механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція грошових коштів і визначається їх ціна (рівень відсоткової ставки).

Основними показниками грошово-кредитного ринку є: грошова маса, грошова база, коефіцієнт готівки, рівень доларизації грошового обігу, рівень монетизації, показник швидкості грошового обігу, показник пропозиції грошей.

Обсяг кредитів, наданих банками, у значній мірі характеризує стан інвестиційної активності. Відсоткова ставка є ціною позикового капіталу.

Аналіз грошово-кредитного ринку слід проводити з урахуванням фактора часу. Для цього використовують методи нарощування та дисконтування.

Центральний банк використовує грошову базу для створення додаткової грошової маси в обігу за допомогою механізму банківського та грошового мультиплікатора.

Фондовий ринок – це механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція цінних паперів і визначається їх ціна. Учасниками фондового ринку можуть бути фізичні, юридичні особи та держава, які вступають в економічні відносини з приводу переходу прав власності на цінні папери. Це емітенти, інвестори, фондові посередники, організації інфраструктури та регулювання.

Фондова біржа – це організатор торгівлі на ринку цінних паперів, що виконує такі основні функції: організацію торгівлі, підготовку контрактів, котирування цін, регулювання та гарантування біржових угод.

Цінні папери – це грошові документи, які засвідчують право власності інвестора на фінансові активи емітента. Цінні папери, як правило, передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передання прав власності на них іншим особам.

За економічною природою цінні папери розподіляють на основні (пайові, боргові) та похідні фінансові інструменти.

Валютний ринок – це механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція валютних цінностей і визначається їх курс (ціна).

Суб'єктами валютного ринку є центральні та комерційні банки, індивідуальні суб'єкти господарювання, спекулянти й арбітражери, хеджери та біржові посередники.

Складовими валютного ринку є ринок строкових контрактів – ф'ючерсний та негайних операцій (готівковий) – спот-ринок.

Валютний курс – це ціна однієї валюти, виражена в одиницях іншої. Валютний курс залежить від ряду факторів: купівельної спроможності, стану платіжного балансу, рівня інфляції та ін. Для учасників валютних відносин важливо розділяти номінальний і реальний (визначений на основі паритету купівельної спроможності) валютні курси.

Для регулювання валютно-економічних відносин держава може використовувати різні методи валютної політики: дисконтування проведення валютних інтервенцій, диверсифікацію валютних резервів, девальвацію та ревальвацію.

Глосарій

Акція – цінний папір, що свідчить про вкладення капіталу в акціонерне товариство та право на отримання доходу у вигляді дивідендів.

Валютний ринок – механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція валютних цінностей і визначається їх курс (ціна).

Валютні операції – взаємодія двох суб'єктів господарської діяльності з приводу переходу прав власності на валютні цінності, що здійснюється за взаємною угодою.

Гроші – сукупність фінансових активів, які можуть бути використаними для угод.

Грошова маса – сукупність готівки та безготівкових коштів, які забезпечують обіг товарів і послуг у народному господарстві.

Грошово-кредитна емісія – випуск у обіг додаткових грошових коштів, який призводить до збільшення грошової маси.

Грошово-кредитний ринок – механізм, за допомогою якого формуються попит і пропозиція грошових коштів і визначається їх ціна

(рівень відсоткової ставки). Грошово-кредитний ринок є ринком високоліквідних активів.

Облігація – борговий фінансовий інструмент, за яким емітент гарантує відшкодування інвесторові його номінальну вартість в передбачений термін з виплатою фіксованого відсотка.

Паритет купівельної спроможності – співвідношення валют, визначене на основі їх купівельної спроможності стосовно певного набору товарів і послуг.

Похідні цінні папери (деривативи) – фінансові інструменти, які засвідчують право на купівлю або продаж цінних паперів.

Фінансовий ринок – складний інституціональний механізм, що дозволяє ефективно перетворювати заощадження в інвестиції, тим самим включаючи в господарський оборот тимчасово вільні грошові кошти.

Фондовий ринок – механізм за допомогою якого формуються попит і пропозиція цінних паперів і визначається їх ціна.

Цінні папери – грошові документи, які засвідчують право власності інвестора на фінансові активи емітента.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Визначте поняття та структуру фінансового ринку.
2. Дайте характеристику грошово-кредитного ринку.
3. Назвіть основні показники грошово-кредитного ринку та визначте їх сутність.
4. Проаналізуйте поняття "відсоткова ставка". Як під час оцінювання грошових потоків розраховують фактор часу?
5. Визначте роль економічної науки в ефективному управлінні розвитком економіки.
6. Чому Центральний банк називають "банком банків"? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Визначте поняття, сутність і структуру фондового ринку.
8. Дайте характеристику цінних паперів. Чим вони розрізняються за видами?
9. Визначте поняття, суб'єктів і складові валютного ринку.
10. Назвіть методи валютної політики.

Тестові завдання

1. Основне завдання фінансового ринку:

- а) перетворювати заощадження на інвестиції;
- б) включати в господарський оборот тимчасово вільні грошові кошти;
- в) організація системи інституціональних відносин між різними учасниками фінансового ринку;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

2. Для створення фінансового активу найбільшу значущість має:

- а) утворення заощаджень;
- б) акумулювання заощаджень;
- в) процес створення фінансового активу;
- г) усі рівні мають однакову значущість.

Правильна відповідь: г).

3. Біржовий фінансовий ринок є:

- а) переважно вторинним ринком;
- б) переважно міжнародним ринком;
- в) переважно первинним ринком;
- г) переважно фондовим ринком.

Правильна відповідь: а).

4. Історично багатство сім'ї Ротшильдів пов'язане з битвою під Ватерлоо (18 червня 1815 р.), за результатами якої Англія отримала статус першої держави Європи, а Ротшильди – перших банкірів континенту. Ротшильди, через заздальгідь налагоджену систему зв'язку, отримали інформацію щодо перемоги герцога Веллінгтона під Ватерлоо у війні з Наполеоном за декілька годин за інших учасників торгів Лондонської фондової біржі. Уявіть себе на місці Ротшильдів і дайте відповідь на запитання: що б ви робили, маючи на руках цінні папери (ЦП) Англії і Франції, в умовах фондової біржі:

- а) продавали французькі ЦП;
- б) продавали англійські ЦП;
- в) купували французькі ЦП;
- г) купували англійські ЦП.

Правильна відповідь: б).

5. Оберіть правильну формулу розрахунку коефіцієнту котирування акції:

- а) $\frac{\text{Дивіденди на акцію}}{\text{Прибуток на акцію}}$;

- б) $\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Балансова вартість акції}}$;
- в) $\frac{\text{Ринкова ціна акції}}{\text{Прибуток на акцію}}$;
- г) $\frac{\text{Дивіденди на акцію}}{\text{Ринкова ціна акції}}$.

Правильна відповідь: б).

6. *Ринкова ціна облігації формується з урахуванням:*

- а) її прибутковості;
- б) поточної відсоткової ставки на грошово-кредитному ринку;
- в) терміну її погашення;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

7. *Цінний папір, що випускається разом з привілейованими акціями чи облігаціями та дає право власнику (протягом установленого в ньому терміну) на купівлю простих акцій даного емітента за обумовлену ціну, – це:*

- а) опціон;
- б) варрант;
- в) ф'ючерс;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: а).

8. *Хеджування на валютному ринку – це:*

- а) страхування валютних ризиків;
- б) спекулятивні операції;
- в) визначення курсу валют;
- г) операції на спот-ринку.

Правильна відповідь: а).

9. *Крос-курс на валютному ринку – це:*

- а) курс одиниці іноземної валюти, виражений в національній;
- б) курс одиниці національної валюти, виражений в іноземній;
- в) співвідношення між двома валютами, визначене з їхнього курсу до третьої;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: в).

10. Курс долара США в Україні складає 24 гривні, а став складала – 27. Оберіть правильну назву даного процесу:

- а) ревальвація гривні;
- б) девальвація гривні;
- в) ревальвація долара;
- г) девальвація долара.

Правильна відповідь: б, в).

Евристичні завдання

1. Вам пропонують зробити капіталовкладення у облігації державної позики. На фондовому ринку представлені:

безкупонні облігації з погашенням за номіналом 1 000 грн через три роки та ставкою дисконтування 12 %. Ринкова ціна даних облігацій 800 грн;

купонні облігації номіналом 1 000 грн з фіксованою купонною відсотковою ставкою 10 % на рік з погашенням через три роки. Ринкова ціна даних облігацій – 1 100 грн. Поточна ринкова відсоткова ставка – 6 %.

Обґрунтуйте ваш вибір. Поясніть різницю між дисконтними та купонними облігаціями.

2. Вартість споживчого кошику в Україні та Німеччині, відповідно, 19 233 гривні та 1 000 євро. Протягом року рівень інфляції в обох країнах збільшився на: 42,3 % – в Україні, на 0,28 % – у Німеччині. Проаналізуйте вплив інфляційних процесів на валютний курс за прямим і зворотним котируванням.

3. Ви збираєтесь у подорож до Малайзії. В Інтернеті міститься інформація щодо курсів валют (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Курси валют

Валюта	Курс купівлі	Курс продажу
MYR/USD*	0,22	0,23
UAH/USD	0,036	0,037

* малайзійський рінгіт (MYR); долар США (USD); українська гривня (UAH).

Визначте крос-курс купівлі та продажу гривні до рінгіту (UAH/MYR) і розрахуйте суму в гривнях, яку треба буде обміняти, виходячи з того, що в Малайзії вам знадобиться 1 000 рінгітів.

5. Аналіз ринку праці

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: знань сутності ринку праці, вміння оцінювати рівноваги на ринку праці, вміння розраховувати продуктивність праці, вміння аналізувати залежність національного виробництва від зайнятості, а також здатності до визначення індикаторів якості життя населення.

Загальна компетентність

Здатність аналізувати стан ринку праці. Здатність визначати індикатори життя населення.

Питання для вивчення

5.1. Методика аналізу стану ринку праці.

5.2. Якість життя та його основні соціально-економічні індикатори.

Ключові слова: ринок праці, попит, пропозиція, виробничий потенціал, безробіття, робоча сила, продуктивність праці, зайнятість, національне виробництво, якість життя, індекс людського розвитку, людський капітал, коефіцієнт життєздатності населення, номінальний дохід, реальний дохід.

5.1. Методика аналізу стану ринку праці

Ринок праці – це сукупність соціально-економічних відносин, які складаються у результаті формування попиту та пропозиції на робочу силу.

Попит на робочу силу залежить від двох чинників: граничної корисності праці; пропозиції інших факторів виробництва.

Пропозиція робочої сили формується залежно від дій кожного співробітника, який в індивідуальному порядку вирішує проблему пропозиції робочої сили на основі споживчого вибору між дозвіллям і споживанням товарів і послуг.

Рівновагу попиту та пропозиції на працю представлено на рис. 5.1.

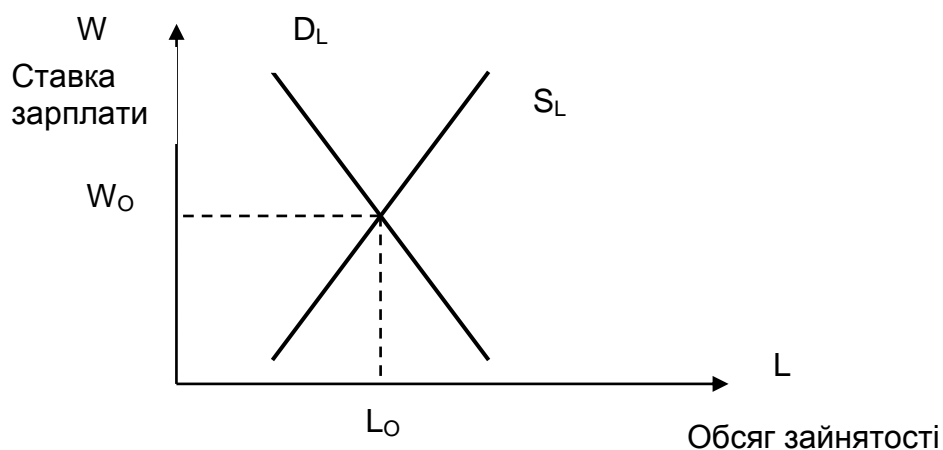

Рис. 5.1. Попит та пропозиція на ринку праці

Оцінювання рівноваги між попитом і пропозицією на ринку праці здійснюється за такими показниками, як:

сукупний попит на ринку праці:

$$L_D = N_\Phi + N_B, \quad (5.1)$$

де L_D – сукупний попит на ринку праці;

N_Φ – функціонуючі робочі місця, прац.;

N_B – вакантні робочі місця, прац.;

пропозиція на ринку праці:

$$k_i^S = \frac{L_i^S}{L^S}, \quad (5.2)$$

де k_i^S – частка i -ї категорії робочої сили, що формує її пропозицію;

L_i^S – i -та категорія робочої сили, що формує її пропозицію, осіб;

L^S – пропозиція робочої сили, осіб.

Коефіцієнт збалансованості ринку праці розраховується як відношення попиту на робочу силу та пропозиції робочої сили. Коефіцієнт знаходиться у діапазоні $1 < k_{зб} \leq 1$. Чим він ближчий до одиниці, тим більш збалансованим є ринок праці:

$$k_{зб} = \frac{L^D}{L^S}, \quad (5.3)$$

де $k_{зб}$ – коефіцієнт збалансованості ринку праці;

L^D – попит на робочу силу, осіб;

L^S – пропозиція робочої сили, осіб.

Ринок праці характеризують такі показники:

рівень безробіття (фактичний рівень безробіття):

$$u = \frac{U}{L} \times 100 \%, \quad (5.4)$$

де u – рівень безробіття, %;

U – безробітні, осіб;

рівень зайнятості:

$$P_E = \left(\frac{E}{L} \right) \times 100 \%, \quad (5.5)$$

де P_E – рівень зайнятості, %;

E – зайняті, осіб;

L – робоча сила, осіб.

Потенціал – це наявні інструменти, обладнання та ресурси, які можуть бути використані для конкретної мети та конкретного завдання в конкретній галузі, суспільстві та державі.

Виробничий потенціал – це наявні та потенційні можливості виробництва. Він характеризується єдністю своїх ресурсів для вироблення конкурентоспроможної продукції з точки зору ефективності виробництва та взаємодії економічних агентів галузі.

Елементами виробничого потенціалу є: основні фонди, трудові ресурси, матеріально-сировинні ресурси, інформаційні ресурси та технології, умови для впровадження інновацій.

Цікаво знати

Виробничий потенціал підприємства – це система взаємопов'язаних елементів, що виконують різні функції для виробництва. Таким чином, можна стверджувати, що він має всі риси, властиві будь-якій системі: складність; мінливість; альтернативні елементи; взаємодія елементів виробничого потенціалу; інноваційна чутливість; гнучкість; соціальні та економічні наслідки використання; історичні обставини й особливості формування та використання; фізичне та моральне зношування.

Аналіз тенденцій зайнятості проводять за допомогою таких показників, як:

динаміка кількості зайнятих:

$$TP_E = \frac{E_t}{E_{t-1}} \times 100 \%, \quad (5.6)$$

де TP_E – темпи зростання зайнятості;

E_t, E_{t-1} – зайняті в періоді t і $(t - 1)$;

структура зайнятості – основна діяльність, додаткова робота, неповна зайнятість;

рівень зайнятості;

динаміка збалансованості робочої сили і робочих місць на рівні галузі або регіону.

Галузева або регіональна структура зайнятих розраховується за формулами:

$$k_{Ei} = \frac{E_i}{E} \times 100 \% ; \quad (5.7)$$

$$k_{Ej} = \frac{E_j}{E} \times 100 \% , \quad (5.8)$$

де k_{Ei} , k_{Ej} – питома вага зайнятих у галузі та/або в регіоні j в загальній кількості зайнятих, %;

E_i , E_j – зайняті у галузі та/або в регіоні j , осіб.

Динаміку збалансованості робочої сили та робочих місць визначають такі показники: обіг робочих місць; обіг робочої сили.

Для характеристики обігу робочих місць розраховуються: темп створення нових робочих місць T_{CT} ; темп ліквідації робочих місць $T_{Л}$.

Ці показники визначаються за формулами:

$$T_{CTt} = \frac{N_{CTt}}{N_{t-1}} , \quad (5.9)$$

де N_{CTt} – робочі місця, додатково створені у періоді t , прац.;

N_{t-1} – робочі місця у періоді $t - 1$, прац.;

$$T_{Лt} = \frac{N_{Лt}}{N_{t-1}} , \quad (5.10)$$

де $N_{Лt}$ – робочі місця, ліквідовані у періоді t , прац.

Тоді кількість робочих місць у періоді t буде визначатись за формулою:

$$N_t = N_{t-1} + N_{CTt} - N_{Лt} . \quad (5.11)$$

Темп зміни зайнятості розраховують за формулою:

$$\pm TP_E = T_{CTt} - T_{Лt} \quad (5.12)$$

або

$$\pm TP_E = \frac{N_{CTt} - N_{Jt}}{N_{t-1}} = \frac{\Delta N_t}{N_{t-1}}. \quad (5.13)$$

Сума зазначених показників визначає обіг робочих місць (ON_t).

Крім обігу робочих місць розраховується також їх надлишковий обіг (O_{hNt}) за формулою:

$$O_{hNt} = O_{Nt} - |\pm TP_E|. \quad (5.14)$$

Надлишковий обіг робочих місць (O_{hNt}) показує перевищення загального обігу робочих місць над їх кількістю, достатньою для забезпечення необхідного приросту зайнятості:

$$O_{Nt} > |\pm TP_E|. \quad (5.15)$$

Умовою достатньої кількості робочих місць для забезпечення необхідного приросту зайнятості є:

$$O_{Nt} = |\pm TP_E|, \quad (5.16)$$

або

$$O_{hNt} = 0. \quad (5.17)$$

Для розрахунку галузевого обігу робочої сили використовують такі показники:

темп працевлаштування ($T_{пт}$):

$$T_{пт} = \frac{U_{пт}}{E_{t-1}}, \quad (5.18)$$

де $U_{пт}$ – безробітні, працевлаштовані у періоді t , осіб;

E_{t-1} – зайняті у періоді $t - 1$, осіб;

темп звільнення працівників ($T_{зв}$):

$$T_{зв} = \frac{E_{звт}}{E_{t-1}}, \quad (5.19)$$

де $E_{звт}$ – звільнені працівники у періоді t , осіб.

Різниця між показниками (5.18) і (5.19) характеризує темп зміни зайнятості:

$$\pm TP_E = T_{\text{прт}} - T_{\text{звт}} \quad (5.20)$$

або

$$\pm TP_E = \frac{U_{\text{прт}} - E_{\text{звт}}}{E_{t-1}}. \quad (5.21)$$

Обіг робочої сили (OL) розраховується за формулами:

$$O_L = T_{\text{прт}} + T_{\text{звт}} \quad (5.22)$$

або

$$O_L = \frac{U_{\text{прт}} + E_{\text{звт}}}{E_{t-1}}. \quad (5.23)$$

Економічний сенс обігу робочої сили полягає в тому, що він характеризує частку зайнятості та звільнених у поточному році в загальній кількості працівників у попередньому році.

Порівняння в динаміці зайнятості та робочої сили дозволяє виявити баланс між швидкістю їх зміни на ринку праці. Стан рівноваги:

$$T_{\text{СТt}} - T_{\text{Лт}} = T_{\text{прт}} - T_{\text{звт}} \quad (5.24)$$

або

$$\frac{N_{\text{СТt}} - N_{\text{Лт}}}{N_{t-1}} = \frac{U_{\text{прт}} - E_{\text{звт}}}{E_{t-1}}. \quad (5.25)$$

Дослідження процесів працевлаштування та звільнення на основі розрахунку відповідних коефіцієнтів:

$$k_{\text{пр}} = \frac{U_{\text{пр}}}{U} \times 100 \% ; \quad (5.26)$$

$$k_{\text{зв}} = \frac{E_{\text{пр}}}{E} \times 100 \% , \quad (5.27)$$

де $k_{\text{пр}}$ – коефіцієнт працевлаштування;

$k_{\text{зв}}$ – коефіцієнт звільнення;

$U_{пр}$ – працевлаштовані безробітні, осіб;

$E_{зв}$ – звільнені працівники, осіб.

Коефіцієнт зайнятості характеризує ефективність роботи служби зайнятості: якщо він наближається до одиниці, служба зайнятості працює ефективно.

Оцінювання професійної підготовки робочої сили здійснюється за напрямками:

первинного навчання ($U_{пн}$);

перепідготовки ($U_{пп}$);

підвищення кваліфікації ($U_{пк}$) за формулою:

$$U_{пр.п} = U_{пн} + U_{пп} + U_{пк}, \quad (5.28)$$

де $U_{пр.п}$ – безробітні, зайняті професійною підготовкою, осіб.

Одне із головних місць на ринку праці належить міграції населення. За видами міграцію розподіляють на: міжнародну; трудову; навчальну; оздоровчу; міжнародний туризм.

Розрахунок продуктивності праці може здійснюватись на рівнях національної економіки, галузі, підприємства.

На рівні національної економіки продуктивність праці (LP) розраховують за формулою:

$$LP = \frac{ВВП}{E}. \quad (5.29)$$

Особистісні показники оцінки ефективності праці:

коефіцієнт рівня освіти кадрів, отриманої за рахунок підприємства, який розраховується за формулою:

$$K_{OP} = \frac{\sum_{i=1}^n B_i \times P_i}{P}, \quad (5.30)$$

де B_i – освітній рівень, бал;

P_i – працівники, які мають певний рівень освіти, осіб;

P – працівники, осіб;

n – кількість рівнів освіти.

Коефіцієнт професійно-кваліфікаційного рівня працівників:

$$K_{\text{ПКР}} = \frac{P_{\text{п}} + P_{\text{к}}}{P}, \quad (5.31)$$

де $P_{\text{п}}$ – працівники, які пройшли професійну перепідготовку, осіб;
 $P_{\text{к}}$ – працівники, які підвищили кваліфікацію, осіб.

Коефіцієнт стажу:

$$K_{\text{с}} = \frac{\sum_{i=1}^n \Pi_i \times P_i}{P}, \quad (5.32)$$

де Π_i – кількість балів стажу працівника за шкалою, яка діє на підприємстві.

Коефіцієнт, який характеризує сумісництво професій:

$$K_{\text{СП}} = \frac{\sum_{i=1}^n Z_{1i} \times a_{1i}}{\sum_{i=1}^n Z_{0i} \times a_{0i}}, \quad (5.33)$$

де Z_{1i} – тарифна ставка працівника, грн у звітному періоді;

a_{1i} – доплати працівнику за сумісництво професій в звітному періоді, грн;

Z_{0i} – тарифна ставка працівника, грн у базисному періоді;

a_{0i} – доплати працівнику за сумісництво професій в базисному періоді, грн.

Коефіцієнт трудової дисципліни:

$$K_{\text{д}} = \left(1 - \frac{\Phi_{\text{в}}}{\Phi_{\text{с}} \times P_{\text{а}}}\right) \left(1 - \frac{\Phi_{\text{ц}}}{\Phi_{\text{п}} \times P}\right), \quad (5.34)$$

де $\Phi_{\text{в}}$ – загальна сума внутрішньозмінних втрат робочого часу, пов'язаних з порушенням трудової дисципліни, хв.;

$\Phi_{\text{с}}$ – тривалість робочої зміни, хв.;

$P_{\text{а}}$ – працівники, які порушили трудову дисципліну, осіб;

$\Phi_{\text{ц}}$ – загальна сума втрат робочого часу, днів;

$\Phi_{\text{п}}$ – плановий фонд робочого часу на одного працюючого, хв.;

P – загальна кількість працюючих в звітному періоді, осіб.

Показники ефективності праці рівня підрозділу:

1) Коефіцієнт зниження норми часу за рахунок підвищення норми виробітку на деяку величину:

$$K_{\text{нч}} = \frac{НВ_1}{НВ_0}, \quad (5.35)$$

де $НВ_0$ – норма виробітку в базисному періоді, од.;

$НВ_1$ – норма виробітку в звітному періоді, од.

2) Приріст середньої заробітної плати за рахунок зростання продуктивності праці:

$$ЗП_{\text{сер}} = \frac{ЗП_{\text{сер}1}}{ЗП_{\text{сер}0}}, \quad (5.36)$$

де $ЗП_{\text{сер}1}$ – середня заробітна плата після зростання продуктивності праці, грн;

$ЗП_{\text{сер}0}$ – середня заробітна плата до зростання продуктивності праці, грн.

3) Темп зростання витрат робочого часу:

$$q_1 = \frac{t_1 / \frac{ТП_1}{ТП_0}}{t_0 / \frac{ТП_1}{ТП_0}}, \quad (5.37)$$

де t_1 – витрати робочого часу на одиницю продукції в звітному періоді, хв.;

t_0 – витрати робочого часу на одиницю продукції в базисному періоді, хв.;

$ТП_1$ – товарна продукція в звітному періоді, грн;

$ТП_0$ – товарна продукція в базисному періоді, грн.

4) Коефіцієнт раціональності прийомів праці:

$$K_{\text{рп}} = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (t_{\text{шф}i} - t_{\text{шн}i})}{\sum_{i=1}^n t_{\text{шф}i}}, \quad (5.38)$$

де $t_{\text{шф}i}$ – фактичні витрати часу на виконання всього обсягу визначеного виду роботи, хв.;

$t_{\text{шні}}$ – нормативні витрати часу на виконання всього обсягу визначеного виду роботи, хв.;

n – види виробів, операцій, шт.

5) Коефіцієнт умов праці:

$$K_y = \sqrt{a_1, a_2, \dots, a_n}, \quad (5.39)$$

де a_1, a_2, a_n – індекси, які характеризують відповідність фактичних умов праці нормативній величині цього показника;

n – кількість показників.

Показники ефективності праці колективного рівня:

1) Коефіцієнт збільшення обсягів продажу продукції:

$$T_{\text{РП}} = \frac{\text{РП}_1}{\text{РП}_0}, \quad (5.40)$$

де РП_1 – реалізована продукція в звітному періоді, грн;

РП_0 – реалізована продукція в базисному періоді, грн.

2) Індекс витрат на виробництво продукції:

$$I_3 = \frac{\sum c_1 q_1}{\sum c_0 q_0}, \quad (5.41)$$

де c_1 – собівартість одиниці продукції в звітному періоді, грн;

c_0 – собівартість одиниці продукції в базисному періоді, грн;

q_1 – продукція в звітному періоді, шт.;

q_0 – продукція в базисному періоді, шт.

3) Індекс заробітної плати та інших соціальних виплат за рахунок чистого прибутку:

$$D_{\text{СЗ1}} = \frac{D_{\text{СЗ0}} \times I_3}{I_n}, \quad (5.42)$$

де $D_{\text{СЗ0}}$ – заробітна плата, в яку входять соціальні виплати на 1 гривню чистого прибутку в базисному періоді;

$D_{\text{СЗ1}}$ – заробітна плата, в яку входять соціальні виплати на 1 гривню чистого прибутку в звітному періоді;

I_3 – індекс зростання заробітної плати в звітному періоді;
 I_n – індекс зростання продуктивності праці в базисному періоді.

4) Приріст продуктивності праці:

$$\Delta ПП = I_{вп}^1 - \left[\frac{V_{вп}}{(L' + L_{вп}) \times ВП_0} \right] \times 100, \quad (5.43)$$

де $I_{вп}$ – зростання продуктивності праці в звітному періоді, %;

L' – фактична чисельність персоналу, осіб;

$L_{вп}$ – кількість звільнених працівників за рахунок технічних та організаційних нововведень, осіб;

$ВП_0$ – продуктивність праці в базисному періоді;

$V_{вп}$ – обсяг виробленої продукції, грн.

5) Приріст фондоозброєності праці:

$$\Delta \Phi_n = I_{\phi}^1 - \frac{ОВФ}{L' + L_{вп}} \times \Phi_n^0 \times 100, \quad (5.44)$$

де I_{ϕ}^1 – темп зростання фондоозброєності праці в звітному періоді, %;

ОВФ – вартість основних виробничих фондів, грн;

Φ_n^0 – фондоозброєність в базисному періоді, грн/осіб.

Показники, які вимірюють вплив факторів державного регулювання:

1) Коефіцієнт зміни мінімальної заробітної плати:

$$q_{мз} = \frac{зп_{min1}}{зп_{min0}}, \quad (5.45)$$

де $зп_{min1}$ – заробітна плата в звітному періоді, грн;

$зп_{min0}$ – заробітна плата в базисному періоді, грн.

2) Коефіцієнт, який характеризує рівень державних соціальних доплат:

$$q_{рД} = \frac{Д_1}{Д_0}, \quad (5.46)$$

де $Д_1$ – рівень, гарантованих державою доплат у звітному періоді;

$Д_0$ – рівень, гарантованих державою доплат у базисному періоді.

3) Індекс зміни податку на 1 грошову одиницю:

$$q_n = \frac{H_1}{H_0}, \quad (5.47)$$

де H_1 – податок на 1 гривню заробітної плати в звітному періоді, грн;

H_0 – податок на 1 гривню заробітної плати в базисному періоді, грн.

3) Коефіцієнт гарантованих державою соціальних доплат:

$$q_{kd} = \frac{K_1}{K_0}, \quad (5.48)$$

де K_1 – гарантовані державою соціальні доплати в звітному періоді;

K_0 – гарантовані державою соціальні доплати в базисному періоді.

4) Коефіцієнт зміни прожиткового мінімуму:

$$q_{pm} = \frac{PM_1}{PM_0}, \quad (5.49)$$

де PM_1 – прожитковий мінімум в звітному періоді, грн;

PM_0 – прожитковий мінімум в базисному періоді, грн.

У рамках міжнародної організації праці виділяють економічно активне й економічно неактивне населення.

До **економічно активного населення** відносять населення, яке надає робочу силу для забезпечення виробництва товарів і послуг. Економічно активне населення складається із зайнятих і безробітних.

Розрізняють типи зайнятості робочої сили:

повна зайнятість – фактичний рівень безробіття відповідає природньому рівню безробіття в економіці, суспільстві та державі;

продуктивна зайнятість – рівень зайнятості ефективної та професійної діяльності у матеріальному виробництві;

раціональна зайнятість – це відношення продуктивної зайнятості до повної зайнятості (у відсотках);

ефективна зайнятість – фінансові результати якої характеризуються використанням праці без втрат;

соціально корисна зайнятість – рівень зайнятості, що визначає чисельність працездатних людей, зайнятих у суспільному виробництві,

на військовій службі, в органах МВС, які навчаються очно та які ведуть домашнє господарство.

Безробіття має економічні та соціальні наслідки. До економічних наслідків відносять втрати валового внутрішнього продукту, тобто його недовиробництво. Розрахувати втрати ВВП можна за допомогою закону Оукена. Згідно з законом Оукена, якщо фактичний рівень безробіття перевищує природній рівень безробіття на 1 %, це призводить до втрат ВВП на $\beta\%$ (розрив ВВП). Коефіцієнт Оукена знаходиться в діапазоні від 2 до 3. Кожна країна визначає свій коефіцієнт залежно від соціально-економічних умов розвитку економіки. Якщо фактичний рівень безробіття дорівнює рівню безробіття минулого року, то темп зростання реального ВВП становить близько 2,5 % на рік. Зростання населення, накопичення капіталу, науково-технічний прогрес сприяє зростанню ВВП. Підводячи підсумок, можна зробити висновок про те, що втрати ВВП від зростання рівня безробіття можуть бути розраховані таким чином:

$$\Delta Y = \beta (u - u^*), \quad (5.50)$$

де ΔY – втрати ВВП, %;

β – коефіцієнт Оукена;

u – фактичний рівень безробіття, %;

u^* – природній рівень безробіття, %.

У формалізованому вигляді закон Оукена можна записати у вигляді формули:

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} = -\beta(u - u^*), \quad (5.51)$$

де Y – фактичний обсяг національного виробництва (ВВП);

Y^* – потенційний обсяг національного виробництва (ВВП).

Соціальні наслідки безробіття розглянуті в курсі макроекономіки.

5.2. Якість життя та його основні соціально-економічні індикатори

Якість життя являє собою суб'єктивну оцінку ступеня задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Це фізичне, соціальне, культурне і духовне благополуччя населення країни.

Якість життя вимірюється ключовими показниками: індекс людського розвитку (ІЛР); індекс інтелектуального потенціалу суспільства; людський капітал на душу населення; коефіцієнт життєздатності населення.

Індекс людського розвитку заснований на трьох показниках: очікуваній тривалості життя – визначається очікуваною тривалістю життя за народження (25 і 85 років); рівні освіти; рівні життя, який вимірюється реальним ВВП на душу населення.

Деякі показники індексу людського розвитку розраховуються за такою формулою:

$$\text{індекс} = \frac{\text{дійсна величина } x_i - \text{мінімальна величина } x_i}{\text{максимальна величина } x_i - \text{мінімальна величина } x_i}. \quad (5.52)$$

Таким чином, індекс людського розвитку (ІЛР) розраховується за формулою:

$$\text{ІЛР} = \frac{I_{\text{ВВП/Н}} + I_{\text{осв.}} + I_{\text{тр.ж.}}}{3}, \quad (5.53)$$

де $I_{\text{ВВП/Н}}$ – коефіцієнт реального ВВП на одну особу;

$I_{\text{осв.}}$ – індекс рівня освіти;

$I_{\text{тр.ж.}}$ – індекс середньої тривалості життя.

Індекс інтелектуального потенціалу суспільства відображає рівні населення та стан науки на державному рівні. Необхідним є розрахунок частки: освіти; студентів від загальної чисельності населення; витрат на освіту у ВВП; зайнятих у науці в загальній зайнятості; витрат на науку в ВВП.

Додаткова інформація

Організація Об'єднаних Націй розраховує індекс людського розвитку з 1990 року.

Для того щоб врахувати соціальну й економічну нерівність у країні між чоловіками та жінками (гендерні відмінності), в розрахунку індексу людського розвитку необхідно брати до уваги гендерний показник.

Людський капітал на душу населення відображає рівень державних і приватних витрат на освіту, охорону здоров'я та інші соціальні сектори на душу населення.

Коефіцієнт життєздатності населення характеризує охорону генофонду, інтелектуальний розвиток населення в умовах проведення соціально-економічної політики.

Аналіз відмінностей в доходах визначається межею малозабезпеченості та часткою населення, яка знаходиться нижче цієї межі або має дохід більш середнього.

Бідність – це економічна ситуація людини, при якій вона немає мінімального рівня коштів для існування.

Визначати кількість бідних людей можна за такими параметрами: абсолютна межа бідності, або прожитковий мінімум.

Абсолютна межа бідності визначається виходячи з мінімальних фізіологічних потреб людини в продуктах харчування, одязі, житлі.

Прожитковий мінімум розраховують за допомогою "споживчого кошика". Він визначається як величина мінімально допустимих норм споживання основних товарів і послуг.

Для розрахунку вартості життя використовують нормативні та статистичні методи розрахунку прожиткового мінімуму. Нормативний метод заснований на науково обґрунтованих мінімальних нормах споживання товарів і послуг, необхідних тільки для відтворення продуктивних сил. Статистичний метод, заснований на даних мінімального реального споживання матеріальних благ.

Прожитковий мінімум доповнюється показниками фізіологічних і соціальних мінімумів, які визначають верхні та нижні межі.

Аналіз динаміки заробітної плати та прожиткового мінімуму дозволяє зробити висновок, що мінімальна заробітна плата не повинна бути нижчою за офіційно визначений прожитковий мінімум.

Основними економічними причинами виникнення бідності є: безробіття; низька заробітна плата; заборгованість за заробітною платою.

Основні статистичні характеристики бідності: рівень бідності; глибина бідності.

Рівень бідності (P) – питома вага сімей (домогосподарств, окремих осіб), рівень споживання (доходів) яких нижчий за визначену межу бідності:

$$P = \frac{Q}{n} \times 100 \%, \quad (5.54)$$

де Q – сім'ї (домогосподарства, окремі особи), які визнаються бідними згідно з одним із критеріїв, кільк.;

n – сім'ї (домогосподарства, населення), кільк.

Індекс бідності відбиває поширеність бідності, але не дає інформації про масштаби бідності для деяких груп. Щоб визначити різницю між доходами бідних і межею бідності, використовують такий показник, як глибина бідності.

Крім бідності, ще однією важливою перешкодою для розвитку суспільства є гендерна нерівність. Це результат соціально-економічної диференціації населення, який зумовлює різні можливості щодо самореалізації для чоловіків і жінок. На сучасному етапі розвитку людство поступово долає таке розмежування, нівелюючи дискримінацію за гендерним підходом.

Під **реальними доходами населення** розуміють сумарний показник рівня життя, що відображає кількість матеріальних, соціальних і духовних благ та послуг, які можна придбати на грошові доходи (заробітну плату, соціальні витрати держави, відсотки за депозитами, дивіденди тощо), споживання продуктів індивідуального господарства та її часткову реалізацію з урахуванням зміни в роздрібних цінах, за винятком різного роду відрахувань.

Джерело реального доходу – це валовий національний дохід, а більша частина реальних доходів населення – заробітна плата.

Важливий елемент реальних доходів населення – *державні витрати на соціальні потреби*: розвиток освіти, охорона здоров'я, забезпечення пенсіями та допомога з безробіття.

Основою розрахунку для будівництва житлової, культурної та соціальної структури, визначення площі землі під населений пункт є розрахунок чисельності населення на перспективу.

Розрахунок чисельності населення на перспективу здійснюють за певними методами, а саме, залежно від:

рівноваги зайнятості;

природного приросту населення (статистичний метод);

рівноваги зайнятості, коли загальна кількість населення визначається потребами робочої сили для виробництва.

Чисельність населення визначається за формулою:

$$H = \frac{A \times 100}{100 - (B + V)}, \quad (5.55)$$

де H – населення на перспективу, осіб;

A – містоформуюча група населення, осіб;

- Б – обслуговуюча група населення, %;
- В – несамодіяльна група населення, %.

Містоформуюча група населення – це група, яка зайнята в галузі матеріального виробництва.

Група обслуговування – це населення, інтенсивно зайняте у сфері обслуговування населення та виробництва.

Несамодіяльне населення не бере участі ні в матеріальному виробництві, ні в сфері послуг. До цієї групи належать діти дошкільного та шкільного віку, літні люди, люди з обмеженими можливостями, населення працездатного віку, що навчається з відривом від виробництва. Розмір цієї групи залежить від демографічної структури населення.

Населення на перспективу визначається за формулою:

$$H = \frac{A \times 100}{T - a - v - p + t - B}, \quad (5.56)$$

де H – населення на перспективу, чол;

A – містоформуюча група населення, чол.;

T – населення працездатного віку, %;

a – населення, зайняте в домашньому підсобному господарстві, %;

v – населення, що навчається з відривом від виробництва, %;

p – непрацюючі інваліди праці в працездатному віці, %;

t – пенсіонери, що працюють, %;

B – обслуговуюча група населення, %;

Порівняння чисельності населення, розрахованої за трудовим балансом із чисельністю населення, розрахованої за природним приростом висвітлює такі показники:

$H_{тб} = H_{пп}$ – збалансована потреба в трудових ресурсах;

$H_{тб} > H_{пп}$ – дефіцит трудових ресурсів;

$H_{тб} < H_{пп}$ – надлишок трудових ресурсів.

Рівень життя населення – це забезпеченість необхідними товарами та послугами, рівень споживання та раціонального задовільнення потреб.

Аналіз рівня життя охоплює три аспекти:

порівняння соціально-економічних індикаторів у динаміці з попередніми роками;

порівняння соціально-економічних показників з науковими нормами;

порівняння з іншими країнами.

Основними соціально-економічними індикаторами рівня життя населення є:

- ВВП на душу населення;
- грошові доходи та витрати населення;
- реальна заробітна плата;
- споживання основних продуктів харчування на душу населення;
- природний приріст населення та середня тривалість життя;
- частка видатків бюджету на розвиток у соціальній сфері;
- використання вільного часу тощо.

Для аналізу рівня диференціації доходів домогосподарств і ступеня нерівномірного розподілу доходів у суспільстві використовують різні методи та показники, переважно – криву Лоренца (рис. 5.2).

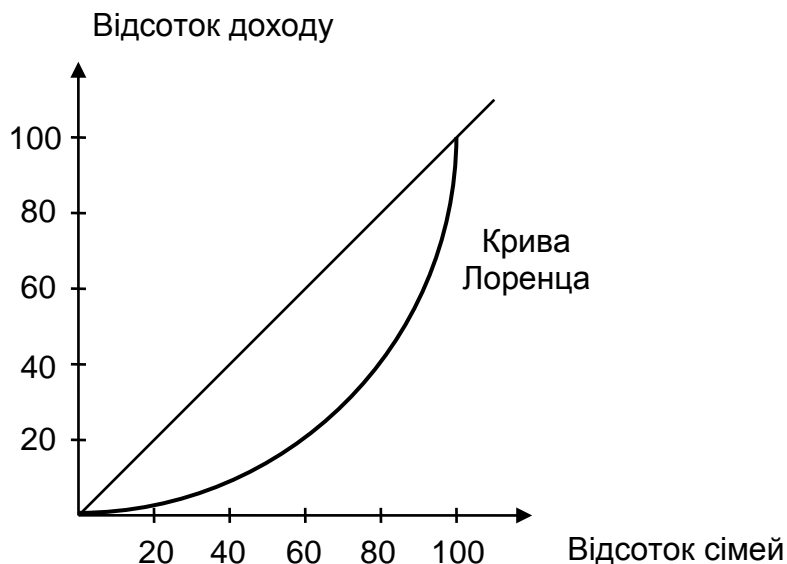

Рис. 5.2. Крива Лоренца

На горизонтальній осі рис. 5.2 загальну кількість сімей (домогосподарств) поділено на п'ять рівних груп (по 20 %), а на вертикальній осі відкладено п'ять рівних часток (по 20 %) у складі сукупної величини особистих доходів.

Теоретичну можливість існування абсолютної рівності в розподілі доходів між окремими групами сімей унаочнює бісектриса. Вона показує, що кожний відсоток сімей отримує адекватний відсоток доходу. Це означає, що 20, 40, 60, 80, 100 % сімей отримують відповідно 20, 40, 60, 80, 100 % усієї величини особистих доходів. Проте у реальності будь-якому відсотку сімей відповідає інший відсоток сукупного доходу. Цю фактичну

ситуацію відображує крива Лоренца, яка має вигляд угнутої кривої, що відхиляється від бісектриси.

Крім кривої Лоренца, для визначення рівня диференціації особистих доходів використовують такі показники:

децильний коефіцієнт, який відображує співвідношення між середніми доходами 10 % найбільш і 10 % найменш забезпечених громадян держави;

коефіцієнт Джині, який розраховують діленням площі, що знаходиться між бісектрисою та кривою Лоренца, на площу трикутника, сторонами якого є бісектриса, горизонтальна вісь і права вертикальна вісь (див. рис. 5.2). Його величина може коливатись від 0 (абсолютна рівність) до 100 (абсолютна нерівність). За визнаною Міжнародною класифікацією в інтервалі від 33 до 35 коефіцієнт Джині характеризує високий рівень нерівності в розподілі доходу громадян, а в інтервалі від 24 до 26 – низький.

Висновки

Ринок праці – це сукупність соціально-економічних відносин, які складаються у зв'язку з формуванням попиту та пропозиції на робочу силу.

Попит на робочу силу залежить від таких чинників, як гранична корисність праці; пропозиція інших факторів виробництва.

Пропозиція робочої сили формується залежно від дій кожного співробітника, який в індивідуальному порядку вирішує проблему пропозиції робочої сили на основі споживчого вибору між дозвіллям і споживанням товарів і послуг.

Виробничий потенціал підприємства – це система взаємопов'язаних елементів, що виконують різні функції для виробництва. Таким чином, можна стверджувати, що він має всі риси, властиві будь-якій системі: складність; мінливість; альтернативні елементи; взаємодію елементів виробничого потенціалу; інноваційну чутливість; гнучкість; соціальні й економічні наслідки використання; історичні обставини й особливості формування та використання; фізичне та моральне зношування.

Аналіз тенденцій зайнятості проводять за допомогою таких показників, як:

динаміка кількості зайнятих;

структура зайнятості – основна діяльність, додаткова робота, неповна зайнятість;

рівень зайнятості;

динаміка збалансованості робочої сили та робочих місць на рівні галузі або регіону.

Динаміку збалансованості робочої сили та робочих місць на рівні галузі або регіону визначають показники обігу робочих місць та робочої сили.

Галузевий обіг робочої сили розраховується за двома показниками темпів працевлаштування ($T_{пр}$) і звільнення працюючих ($T_{зв}$).

Оцінювання професійної підготовки робочої сили здійснюється за такими напрямками, як: первинне навчання ($U_{пн}$); перепідготовка ($U_{пп}$); підвищення кваліфікації ($U_{пк}$).

Важливу роль на ринку праці відіграє міграція населення. Види міграції: міжнародна; трудова; навчальна; оздоровча; міжнародний туризм; транзитні, службові та приватні переміщення – зміна місця знаходження громадян з певною метою.

Відповідно до міжнародної організації праці населення розподіляють на економічно активне й економічно неактивне.

Поняття "економічно активне населення" розглядають як надання робочої сили для виробництва товарів і послуг населенням обох статей протягом певного часу. Економічно активне населення складається із зайнятих і безробітних осіб.

Для обліку трудових ресурсів виділяють такі види зайнятості: повна; продуктивна; раціональна; ефективна та соціально корисна.

Економічні наслідки безробіття можна підрахувати за допомогою закону Оукена.

Якість життя населення – це сукупність показників, які характеризують фізичний, соціальний, культурний та духовний добробут населення.

У світовій практиці існують нормативні та статистичні методи розрахунку прожиткового мінімуму. Нормативний метод заснований на науково обґрунтованих мінімальних нормах споживання товарів і послуг, необхідних тільки для відтворення продуктивних сил. Статистичний метод заснований на даних реального мінімального споживання матеріальних благ.

Прожитковий мінімум доповнюється показниками фізіологічних і соціальних мінімумів, які визначають його верхню і нижню межі.

Рівень життя населення – це забезпеченість необхідним запасом товарів і послуг, рівень споживання і задовільнення раціональних потреб.

Глосарій

Бідність – економічне становище людей, які не мають мінімуму коштів для існування.

Виробничий потенціал підприємства – система взаємопов'язаних елементів, що виконують різні функції для виробництва.

Ефективна зайнятість характеризується використанням робочої сили без втрат, з найбільшим матеріальним результатом.

Повна зайнятість – такий стан суспільства, за якого фактичний рівень безробіття відповідає природньому рівню, тобто відсутній циклічний рівень безробіття в економіці.

Продуктивна зайнятість характеризує рівень зайнятості професійною працею; виражається відношенням кількості зайнятих професійною працею в матеріальному виробництві до загальної кількості трудових ресурсів (у відсотках).

Раціональна зайнятість визначається як відношення продуктивної зайнятості до повної зайнятості (у відсотках).

Рівень безробіття (фактичний рівень безробіття) – співвідношення кількості безробітних і кількості робочої сили (у відсотках).

Рівень бідності (P) – питома вага сімей (домогосподарств, окремих осіб), чий рівень споживання (доходів) нижчий за визначену межу бідності.

Рівень життя населення – забезпеченість необхідним запасом товарів і послуг, рівень споживання та задовільнення раціональних потреб.

Ринок праці – сукупність соціально-економічних відносин, які складаються у зв'язку з формуванням попиту та пропозиції на робочу силу.

Якість життя населення – сукупність показників, які характеризують фізичний, соціальний, культурний та духовний добробут населення.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Назвіть особливості оцінки рівноваги між попитом і пропозицією на ринку праці.
2. Назвіть показники безробіття.
3. Визначте сутність виробничого потенціалу економіки.

4. Охарактеризуйте продуктивну, соціально корисну, повну зайнятість.
5. Проаналізуйте залежність національного виробництва від зайнятості.
6. Назвіть індикатори якості життя населення.
7. Які існують методи розрахунку прожиткового мінімуму?
8. Які показники характеризують рівень бідності?
9. Проаналізуйте рівень реального ВВП на душу населення, грошові доходи та витрати населення.
10. Назвіть показники оцінки ефективності праці.
11. Які існують індикатори рівня життя населення?
12. Охарактеризуйте рівень диференціації доходів.

Тестові завдання

1. *Крива попиту має негативний нахил, оскільки вона відображає:*

- а) закон спадної граничної продуктивності;
- б) закон спадної граничної корисності;
- в) закон пропозиції;
- г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: а).

2. *Ринок праці є збалансованим, якщо коефіцієнт збалансованості дорівнює:*

- а) 0,4;
- б) 0,5;
- в) 0,8;
- г) 1.

Правильна відповідь: г).

3. *Тривалість життя, рівень освіти, рівень життя є складовими:*

- а) індексу людського розвитку (ІЛР);
- б) індексу інтелектуального потенціала суспільства;
- в) людського капіталу на душу населення;
- г) коефіцієнта життєздатності населення.

Правильна відповідь: а).

4. *Закон Оукена дозволяє:*

- а) визначити рівень зайнятості;
- б) визначити рівень безробіття;
- в) визначити рівні зайнятості та безробіття;
- г) підсумувати економічні наслідки безробіття.

Правильна відповідь: г).

5. Децильний коефіцієнт відображує:

- а) співвідношення між середніми доходами 10 % найбільш і 10 % найменш забезпечених громадян держави;
- б) рівень бідності;
- в) рівень зайнятості;
- г) співвідношення між середніми доходами.

Правильна відповідь: а).

6. Коефіцієнт зміни прожиткового мінімуму є:

- а) особистісним показником оцінки ефективності праці;
- б) показником ефективності праці на рівні підрозділу;
- в) показником ефективності праці колективного рівня;
- г) показником, який вимірює вплив факторів державного регулювання.

Правильна відповідь: г).

7. Темп зростання витрат робочого часу є:

- а) особистісним показником оцінки ефективності праці;
- б) показником ефективності праці на рівні підрозділу;
- в) показником ефективності праці колективного рівня;
- г) показником, який вимірює вплив факторів державного регулювання.

Правильна відповідь: б).

8. Рівень зайнятості професійною працею (у відсотках):

- а) продуктивна зайнятість;
- б) раціональна зайнятість;
- в) соціально-корисна зайнятість;
- г) ефективна зайнятість.

Правильна відповідь: а).

9. Показник, який вимірює питому вагу сімей (домогосподарств, окремих осіб), чий рівень споживання (доходів) нижчий за визначену межу бідності – це:

- а) глибина бідності;
- б) прожитковий мінімум;
- в) рівень бідності;
- г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: в).

10. Коефіцієнт трудової дисципліни є:

- а) особистісним показником оцінки ефективності праці;
- б) показником ефективності праці на рівні підрозділу;
- в) показником ефективності праці колективного рівня;
- г) показником, який вимірює вплив факторів державного регулювання.

Правильна відповідь: а).

Евристичні завдання

1. Проаналізуйте тенденції безробіття в Україні, використовуючи дані табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Динаміка рівня безробіття в Україні (кількість населення в тис. осіб)

Роки	Усього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття
2000	48923,2	21150,7	18520,7	2630,0	12,4 %
2001	48457,1	20893,6	18453,3	2440,3	11,7 %
2002	48003,5	20669,5	18540,9	2128,6	10,3 %
2003	47622,4	20618,1	18624,1	1994,0	9,7 %
2004	47280,8	20582,5	18694,3	1888,2	9,2 %
2005	46929,5	20481,7	18886,5	1595,2	7,8 %
2006	46646,0	20545,9	19032,2	1513,7	7,4 %
2007	46372,7	20606,2	19189,5	1416,7	6,9 %
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424,0	6,9 %
2009	45962,9	20321,6	18365,0	1956,6	9,6 %
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8 %
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6 %
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1 %
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7 %
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7 %
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5 %

2. Порівняйте рівень життя та якість життя населення України з країнами Західної Європи, використовуючи основні соціально-економічні індикатори: індекс людського розвитку (ІЛР); індекс інтелектуального потенціалу суспільства; людський капітал на душу населення; коефіцієнт життєздатності населення; обсяг реального ВВП на душу населення; реальна заробітна плата; споживання основних продуктів харчування на душу населення; природний приріст населення і середня тривалість життя; частка витрат бюджету на розвиток соціальної сфери; використання вільного часу.

Розділ 2. Методологічні основи аналізу закритої та відкритої економіки

6. Аналіз циклічної поведінки економічних суб'єктів

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати сутність, роль, значення та види коливань ділової активності, а також уміння використовувати методологію аналізу бізнес-циклів.

Загальна компетентність

Здатність визначати сутність циклічної поведінки економічних суб'єктів.

Питання для вивчення

6.1. Коливання ділової активності.

6.2. Моделі бізнес-циклів.

6.3. Динаміка змінення ключових макроекономічних показників.

Ключові слова: ділова активність, бізнес-цикл, споживання, заощадження, динаміка макроекономічних показників, індикатори економічного розвитку.

6.1. Коливання ділової активності

Найбільш надійним показником коливань ділової активності є динаміка ВВП (валового внутрішнього продукту). В умовах економічної рівноваги сукупні видатки (E) дорівнюють виробленому, або фактичному, ВВП (Y). Тобто всі вироблені в економіці країни товари будуть викуплені, отже рівновагу сукупного попиту та пропозиції буде досягнуто. *Сукупні видатки* складаються з:

особистих споживчих витрат (C), що включають видатки домогосподарств на споживчі товари (повсякденні та тривалого користування) та послуги;

інвестиційних видатків підприємств (I) – витрат підприємницьких структур на інвестиційні товари;

державних закупівель товарів і послуг (G) – державних витрат на придбання кінцевих продуктів і ресурсів;

чистого експорту (X_n) – експорту за відрахуванням імпорту:

$$E = C + I + G + X_n. \quad (6.1)$$

Коливання ринкової активності у значній мірі залежать від коливань (зміни величини) складових сукупних видатків.

Основна частина сукупних видатків (порядку 60 %) припадає на особисте споживання домашніх господарств. Оскільки сукупний дохід домогосподарств розподіляється на споживання (С) і заощадження (S): $Y_d = C + S$, від нього залежить і обсяг інвестицій, які, у свою чергу, виступають основним стимулом економічного зростання. Для розуміння природи коливань ринкової активності необхідно, насамперед, визначити фактори, під впливом яких змінюється особисте споживання.

Прихильники класичної економічної теорії вважали, що на величину споживання впливає ринкова відсоткова ставка. Із цього погляду, споживання зменшується зі зростанням відсоткової ставки та, навпаки, збільшується з її зниженням.

Д. М. Кейнс у роботі "Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей" запропонував свою, відмінну від класичного погляду функцію споживання домашніх господарств. Основним постулатом даної теорії є припущення, що рівень споживання кожної людини залежить від її особистого розташованого доходу (ті грошові кошти, які залишаються у розпорядженні після сплати податків і зборів та отримання трансфертів):

$$Y_d = Y - T + TR, \quad (6.2)$$

де Y_d – особистий розташовуваний дохід домогосподарств;

Y – особистий дохід;

T – податкові відрахування з доходу;

TR – трансфертні платежі.

У випадку зростання розташованого доходу домашні господарства готові витратити більше коштів на споживчі товари та послуги в кожному поточному періоді.

У кейнсіанській теорії важливе значення мають показники середньої та граничної схильності до споживання.

Середня схильність до споживання (APC – average propensity to consume) – частка розташованого доходу, що домашні господарства витрачають на споживчі товари та послуги:

$$APC = \frac{C}{Y_d}, \quad (6.3)$$

де APC – середня схильність до споживання;

C – споживчі витрати.

Гранична схильність до споживання (MPC – marginal propensity to consume) – приріст витрат на споживчі товари та послуги зі зміною розташовуваного доходу на одиницю:

$$MPC = c' = \frac{\Delta C}{\Delta Y_d}, \quad (6.4)$$

де MPC, або c' – гранична схильність до споживання;

ΔC – приріст споживчих витрат;

ΔY_d – приріст особистого розташовуваного доходу.

Д. М. Кейнс вважав, що всі фактори, які впливають на MPC, реалізуються через *основний психологічний закон*: *у міру того як збільшується дохід і зростає багатство, схильність до споживання в людей знижується*. Тогочасні статистичні спостереження підтвердили дану гіпотезу. Багаті родини в абсолютному вираженні споживали більше, проте ця частка доходу була меншою, ніж у родинах з низьким доходом.

Залишок приросту доходу домогосподарства спрямовують на збільшення заощаджень:

$$\Delta S = \Delta Y_d - \Delta C, \quad (6.5)$$

де ΔS – приріст заощаджень.

Гранична схильність до заощадження (MPS – marginal propensity to save) – це приріст заощаджень зі зміною розташовуваного доходу на одиницю:

$$MPS = s' = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d}, \quad (6.6)$$

де MPS, або s' – гранична схильність до заощадження.

MPS є зворотною величиною до MPC. Сума граничної схильності до споживання (MPC) і граничної схильності до заощадження (MPS) дорівнює одиниці, тому що вони є двома протилежними частинами в зміні (збільшенні або зменшенні) доходу:

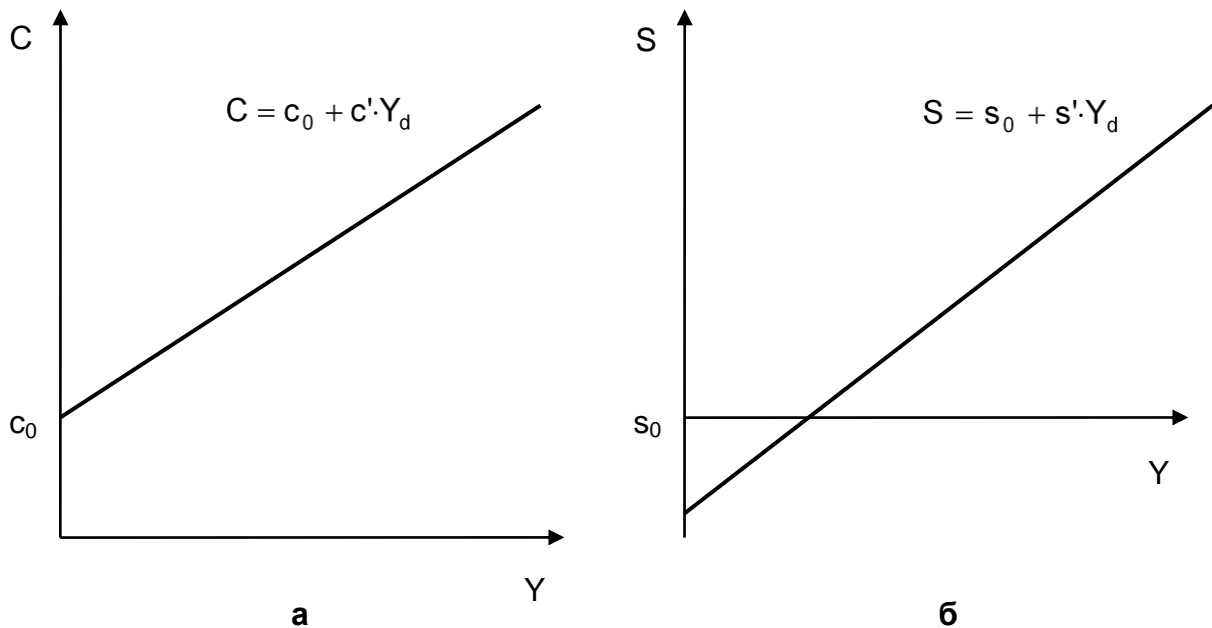
$$MPC + MPS = 1. \quad (6.7)$$

За даних обставин функції споживання та заощадження – це залежність даних показників від величини особистого розташовуваного доходу (рис. 6.1):

$$C = c_0 + c' \cdot (Y - T + TR); \quad (6.8)$$

$$S = s_0 + s' \cdot (Y - T + TR), \quad (6.9)$$

де c_0 і s_0 – відповідно, автономне споживання та заощадження.

**Рис. 6.1. Графічна інтерпретація:
а – функції споживання; б – функції заощадження**

Автономне споживання – це споживчі витрати, які не залежать від рівня доходу. Тобто, навіть коли дохід дорівнює нулю, людині необхідно мінімально задовільнювати свої фізіологічні потреби. Автономне споживання у даному випадку буде здійснюватись за рахунок наявних заощаджень або позикових коштів.

Автономні заощадження протилежно дорівнюють величині автономного споживання: $s_0 = -c_0$.

Д. М. Кейнс вважав, що в умовах економічної кризи треба впливати на підвищення сукупного попиту. Проте всі суб'єкти економічних відносин прагнуть до скорочення господарських витрат. І єдиним джерелом впливу є збільшення державних видатків і підвищення розташовуваного доходу бідніших категорій населення (у яких величина автономного споживання

перевищує дохід), які, таким чином, збільшать своє споживання без здійснення заощаджень.

Запропонована Д. М. Кейнсом економічна політика дала змогу подолати Велику депресію та ефективно існувала в США до 80-х рр. ХХ ст.

Більшість економістів вважає, що для економіки в цілому MPC і MPS – величини відносно постійні, за умови, що держава не застосовує спеціальних заходів до їхньої зміни.

У 1946 р. С. Кузнець, американський економіст (лауреат Нобелівської премії 1971 р.), у роботі "Національний продукт з 1869 р." на основі дослідження споживчих витрат у США виявив низку закономірностей:

у короткостроковому періоді (1929 – 1941 рр.) теорія Кейнса підтверджується – у міру зростання доходу частка споживання зменшується;

у довгостроковому періоді (1869 – 1930 рр.) між споживанням і доходом спостерігається незмінна пропорційна залежність ($C = 0,867Y$). Водночас у періоди економічного зростання частка споживання в доході скорочується, а в періоди спаду – зростає.

Цей феномен в економіці отримав назву "загадка Кузнеця".

Подальші дослідження споживання знайшли відображення у гіпотезі життєвого циклу Ф. Модільяні, моделі міжчасового вибору І. Фішера та гіпотезі перманентного доходу М. Фрідмана. Ці теорії ґрунтуються на припущенні, що величина споживання залежить не тільки від поточного доходу, а і від очікуваних надходжень і витрат у майбутньому.

І. Фішер своє дослідження зосередив на проблемі міжчасового споживчого вибору. Вчений стверджував, що індивід, який розраховує на весь дохід, отриманий протягом життя, стає перед вибором: більше тратити в молодості або заощаджувати на старість.

У першому періоді життя (молодості) індивід витрачає дохід на споживання та заощадження:

$$C_1 = Y_1 - S_1; S_1 = Y_1 - C_1, \quad (6.10)$$

де C_1 – споживання у першому періоді життя;

Y_1 – дохід у першому періоді;

S_1 – заощадження у першому періоді.

У другому періоді життя (старості) індивід отримує менший дохід порівняно з першим періодом. Таким чином, він споживає не тільки дохід

цього періоду, але і (у міру потреби) зроблені у першому періоді заощадження:

$$C_2 = Y_2 + S_1, \quad (6.11)$$

де C_2 – споживання у другому періоді життя;

Y_2 – дохід у другому періоді.

Якщо індивід отримує відсоток за заощадженнями, формула матиме вигляд:

$$C_2 = Y_2 + S_1 \times (1+r) = Y_2 + (Y_1 - C_1) \times (1+r), \quad (6.12)$$

де r – реальна відсоткова ставка.

Рівняння міжчасового споживчого вибору можна отримати, розкривши дужки та віднесши показники споживання в один бік, а показники доходу – в інший, та розділити обидві частини рівняння (6.12) на величину $1+r$:

$$C_1 \times (1+r) + C_2 = Y_1 \times (1+r) + Y_2 \rightarrow C_1 \times \frac{C_2}{(1+r)} = Y_1 \times \frac{Y_2}{(1+r)}. \quad (6.13)$$

Графічно бюджетне обмеження та вибір споживача подано на рис. 6.2.

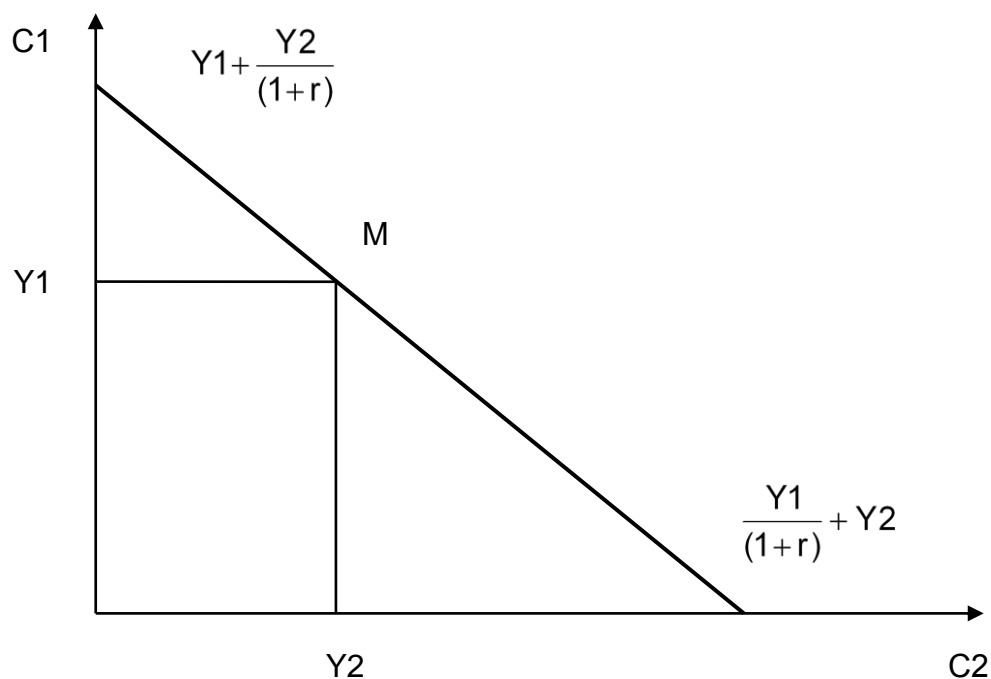

Рис. 6.2. Графічна інтерпретація міжчасового споживчого вибору

Міжчасовий бюджетний вибір показує можливі варіанти витрат на споживання протягом двох життєвих періодів.

М. Фрідман, американський економіст (лауреат Нобелівської премії 1976 р.), розробив *гіпотезу перманентного доходу*. Основна ідея даної теорії: домогосподарства схильні до постійної величини споживання протягом усього життя виходячи зі свого перманентного доходу.

М. Фрідман обґрунтував, що загальний дохід сім'ї (Y) складається з двох частин $Y = Y_p + Y_t$:

перманентного (Y_p) або постійного – це дохід, який домогосподарство розраховує отримувати протягом життя виходячи з двох складових: людського капіталу (заробітна плата, яка визначається рівнем освіти, працездатністю, місцем роботи та ін.) і фізичного капіталу (надходження від володіння капіталом: земля, фінансові активи, нерухомість та ін.);

тимчасового (Y_t) – непередбачувані доходи та надходження.

Отже, постійне споживання (C_p) є пропорційним до перманентного доходу:

$$C_p = k \times Y_p , \quad (6.14)$$

де k – постійна величина, яка дорівнює середній або граничній схильності до споживання.

Коливання економічної активності відображуються на поведінці домогосподарства. У періоди зростання, коли загальний дохід перевищує величину споживання, надлишок буде переведено у заощадження. У періоди економічного спаду, якщо дохід буде меншим за споживання, будуть використані додаткові грошові кошти (позики або заощадження).

Модель життєвого циклу Модільяні – Андо – Брумберга була запропонована американським економістом італійського походження Ф. Модільяні (лауреат Нобелівської премії, 1985 р.) і знайшла відображення у статтях, виданих разом з Р. Брумбергом і А. Андо. Гіпотеза побудована на припущенні, що кожен індивід визначає своє поточне споживання виходячи з величини очікуваного протягом усього життя доходу. Тобто домогосподарства надають перевагу скороченню поточного споживання та здійсненню заощаджень для отримання додаткових надходжень у період зменшення доходу (на "чорний день"). Різке скорочення доходу спостерігається з виходом людини на пенсію, тому однією з основних причин збереження частини доходу є забезпечення звичного рівня життя в старості.

Математична залежність рівня споживання і очікуваного доходу виражена формулою:

$$C = \frac{S + t \times Y}{T}, \quad (6.15)$$

де C – величина споживання на рік;

S – величина заощаджень;

Y – щорічний очікуваний дохід;

t – період до виходу на пенсію, років;

T – очікувана тривалість життя, років.

Аналіз впливу коливань ділової активності на інвестиції. Домогосподарства мають постійну потребу зберігати тимчасово вільні кошти. Процес інвестування – це використання заощаджень для створення нових виробничих потужностей та інших фізичних активів.

Попит на інвестиції висувають підприємства. Інвестиційний попит залежить від багатьох суб'єктивних факторів, на основі яких приймається рішення підприємців інвестувати, й об'єктивних факторів: фази економічного циклу, ставки банківського відсотка, очікуваної норми чистого прибутку, технологічних змін, податкового навантаження, очікування підприємців та ін.

На національному рівні розрізняють валові та чисті інвестиції:

валові приватні внутрішні інвестиції (I_g) складаються з усіх інвестиційних витрат підприємницьких структур: кінцеві закупівлі устаткування, машин, інструментів та ін.; будівництво; зміна величини запасів;

чисті інвестиції (I_n) – розраховуються як різниця між валовими інвестиціями й амортизацією. Вони відображують приріст капіталу в країні й є індикатором коливань ділової активності (періоду зростання або рецесії). Якщо чисті інвестиції приймають від'ємне значення, це свідчить про *деінвестування* в умовах економічного спаду.

В економіці розрізняють автономні й індуковані інвестиції:

автономні інвестиції пов'язані із зовнішніми факторами: новаціями, розширенням ринків збуту, приростом населення та ін.;

індуковані інвестиції – це утворення нового капіталу в результаті збільшення сукупного попиту.

Початок фази економічного зростання пов'язують саме з автономними інвестиціями, які, посилені ефектом мультиплікації, приводять

до зростання доходу. Це, у свою чергу, визиває появу індукованих інвестицій, які є подальшим джерелом економічного зростання.

Держава для регулювання коливань ділової активності використовує мультиплікатор і акселератор інвестицій.

Вплив інвестицій на національний дохід розраховується за допомогою *мультиплікатора інвестицій*:

$$M_I = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \quad (6.16)$$

або

$$M_I = \frac{1}{MPS} = \frac{1}{1 - MPC}, \quad (6.17)$$

де M_I – мультиплікатор інвестицій;

ΔI – зміна величини інвестицій;

ΔY – зміна величини доходу;

MPC – гранична схильність до споживання;

MPS – гранична схильність до заощаджень.

Унаслідок ефекту мультиплікатора автономні інвестиції приводять до зростання національного доходу. Пожвавлення ділової активності, зростання зайнятості сприяють підвищенню схильності до інвестування різних груп підприємців. Саме ці інвестиції називають *похідними (індукованими, стимульованими)*. Похідні інвестиції підсилюють економічне зростання, прискорюють його. Цей процес отримав назву *ефекту акселератора*.

Акселератор інвестицій – показник зворотній мультиплікатору:

$$a = \frac{I_i}{Y_i - Y_{i-1}}, \quad (6.18)$$

$$I_i = a \times (Y_i - Y_{i-1}), \quad (6.19)$$

де a – коефіцієнт акселерації;

I_i – похідні інвестиції i -го періоду;

Y_i – національний дохід i -го періоду;

Y_{i-1} – національний дохід попереднього періоду.

У періоди економічного спаду крім запланованих інвестицій виникають й незаплановані. *Заплановані інвестиції* – капітальні вкладення, які підприємства планують авансувати у виробництво відповідно до попиту на свою продукцію. *Незаплановані інвестиції* – виникають у разі перевищення

фактичного ВВП над сукупними видатками ($Y > C + I + G + X_n$). У даній ситуації підприємства змушені створювати товарно-матеріальні запаси з нереалізованої продукції. Фактичні інвестиції в економіці дорівнюють сумі запланованих і незапланованих інвестицій:

$$I_{\text{ф}} = I_{\text{з}} + I_{\text{н}}, \quad (6.20)$$

де $I_{\text{ф}}$ – фактичні інвестиції;

$I_{\text{з}}$ – заплановані інвестиції;

$I_{\text{н}}$ – незаплановані інвестиції.

В умовах рівноважного ВВП (сукупний попит дорівнює пропозиції) його фактичний обсяг відповідає сумі сукупних видатків. У даному випадку, заощадження дорівнюють обсягу інвестицій ($S=I$), і в економіці спостерігається ідеальна ситуація. Втрати сукупних видатків у формі заощаджень компенсуються збільшенням витрат на інвестиції.

Якщо вилучення з доходів у формі заощаджень перевищують інвестиції ($S > I$), то сукупні видатки будуть меншими за сукупні доходи. Потенційний ВВП (рівноважний) буде перевищувати фактичний, і в економіці утвориться *дефляційний (рецесійний) розрив*.

З іншого боку, якщо обсяг заощаджень буде меншим, ніж інвестиції ($S < I$), то сукупні видатки будуть перевищувати фактичний ВВП. Це означає, що фактичний ВВП буде меншим за рівноважний, і в економіці утвориться *інфляційний розрив*.

6.2. Моделі бізнес-циклів

Практика показує, що розвиток економіки є циклічним, схильним до постійних відхилень від рівноважного ВВП і лінії тренду. Тренд (англ. trend – тенденція) – напрямок розвитку.

Бізнес-цикл (діловий або економічний) – це постійно повторювані з певною періодичністю спади та підйоми ділової активності в економіці. Ці коливання найчастіше непередбачувані та нерегулярні. Існує два теоретичних підходи, які описують сучасні економічні процеси циклічних коливань.

Перший підхід базується на виділенні фаз і крайніх точок циклу (рис. 6.3):

фази циклу:

підйом або пожвавлення, що супроводжується зростанням економіки;

спад, що характеризується постійним зниження ділової (ринкової) активності. Фаза спаду, залежно від тривалості та сили, вважається *ре-цесією* (більше шести місяців) або *депресією* (більше одного року);

крайні точки:

пік – відповідає максимуму ділової активності;

дно – характеризує нижчу точку спаду.

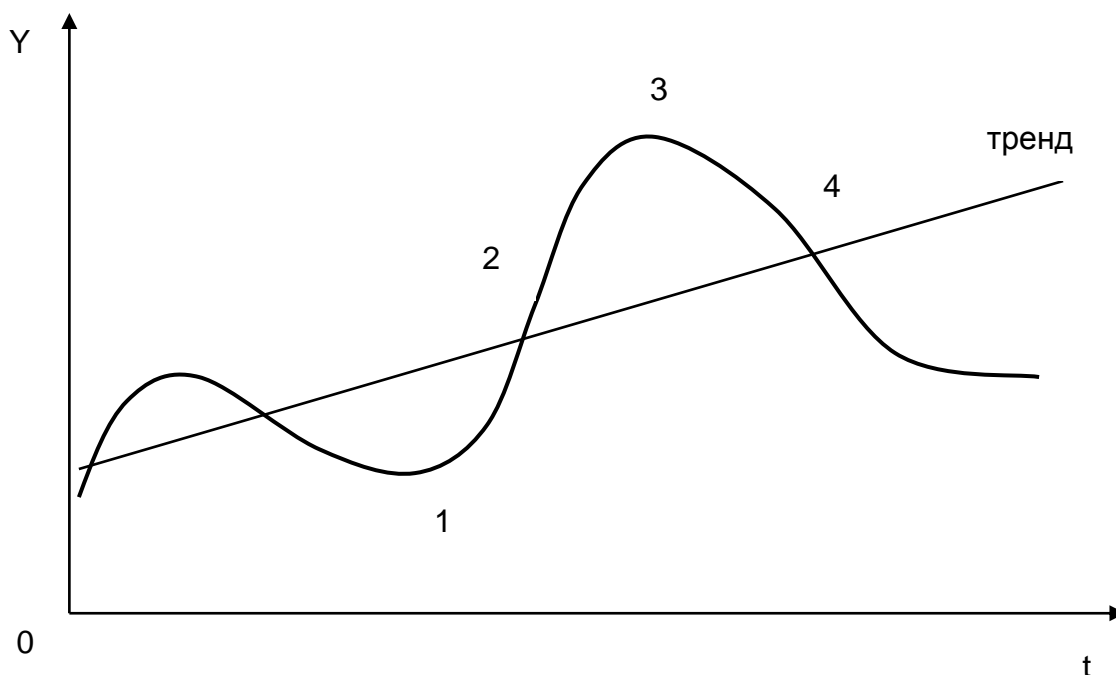

Рис. 6.3. Схema бізнес-циклу з виділенням крайніх точок (1 – дно, 2 – підйом, 3 – пік, 4 – спад)

Другий підхід базується на перебуванні економіки у максимумі та мінімумі ділової активності не одночасно, а протягом певного періоду, за рахунок чого в бізнес-циклі виділяють інтервали: чотири фази без крайніх точок (рис. 6.4):

бум – досягнення економікою максимальної активності. Ця фаза характеризується "перегрівом" економіки й утворенням інфляційного розриву: повне завантаження виробничих потужностей, сукупний попит перевищує пропозицію, фактичний ВВП більше потенційного;

спад (рецесія, депресія) – в цій фазі ділова активність сповільнюється й економічні показники поступово знижуються до рівня менше потенційного ВВП;

криза (стагнація) – вважається найгіршим станом для економіки, яка перебуває в умовах рецесійного (дефляційного) розриву: сукупна

пропозиція перевищує попит, фактичний ВВП менше потенційного, з'являються незаплановані інвестиції, зростає рівень безробіття, спостерігається нульовий або від'ємний темп економічного зростання та падіння рівня життя;

підйом (пожвавлення) – економічні процеси поступово починають стабілізуватись, зростає сукупний попит і фактичний ВВП.

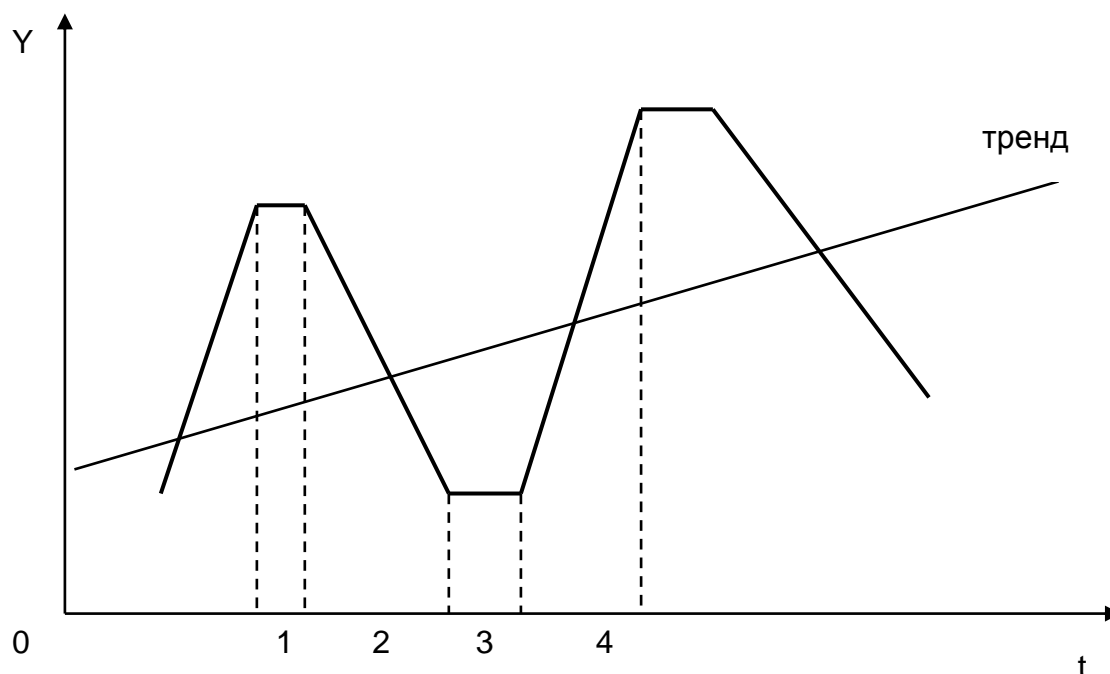

Рис. 6.4. **Схема інтервального бізнес-циклу**
(1 – бум, 2 – спад, 3 – криза, 4 – підйом)

Види та причини циклів. Виділення видів економічних циклів засноване на тривалості функціонування різних видів фізичного капіталу в економіці. До найбільш відомих циклів відносять:

короткострокові – цикли Дж. Кітчина, тривалістю 1 – 4 роки, сучасними причинами яких вважається: розрив у часі між надходженням інформації про зміну ринкової кон'юнктури та відповідною реакцією фірм, нерівномірність відтворення оборотного капіталу;

торгово-промислові – цикли К. Жугляра; середньострокові, тривалістю 7 – 11 років. Основною причиною є необхідність відновлення основних виробничих потужностей у зв'язку з їх фізичним і моральним зношенням;

великі – цикли М. Д. Кондратьєва; довгострокові, тривалістю 48 – 55 років. Серед причин виділяють кардинальні зміни в економіці та суспільстві, викликані значними науковими відкриттями та винаходами, що обумовлюють зміни технічної оснащеності.

Сучасне пояснення економічних коливань пов'язують з технічними нововведеннями й удосконалюванням, упровадженням в експлуатацію нових ресурсів і освоєнням нових територіальних сегментів. Науково-технічні новації, виникаючи групами (кластерами) призводять до зміни економічної кон'юнктури зі спадної на висхідну тенденцію.

Періоди підвищеної економічної активності є відрізками часу, протягом яких розвиток техніки та відкриття нових ресурсів сприяють зростанню інвестицій, коли темп технічного прогресу збільшується порівняно з очікуваним результатом. У періоди експансії вводиться в дію нова техніка, що створює основу для збільшення маси капітальних благ та інвестицій, що в підсумку приводить до виникнення бума. Протягом періоду спаду економічна система стабілізується, закінчуються пристосування й адаптація до нової промислової обстановки.

Тривалість фаз циклу й амплітуда коливань залежать передусім від причини кризи, а також від особливостей економіки в різних країнах: залежності внутрішньої економіки від коливань на зовнішніх ринках, ступеня та характеру державного регулювання, умов розвитку та використання науково-технічних досягнень та ін.

Циклічні коливання важливо відрізнити від нециклічних. Для бізнес-циклу характерні змінення макропоказників і охоплення всіх секторів економіки (або галузей). Нециклічні коливання, на відміну від циклічних, характеризуються:

- зміною ділової активності лише в галузях, які мають переважно сезонний характер;

- зміною величини деяких макроекономічних показників.

Крім економічних, існує багато інших причин циклічних коливань, основними з яких вважаються:

- природні й екологічні – забруднення навколишнього середовища, повені, посухи, зміни клімату, техногенні аварії та катастрофи;

- політичні – війни, революції, президентські вибори, санкції, страйки;

- демографічні – рівень депопуляції населення, старіння нації, трудова міграція.

Усі ці причини призводять до зміни величини сукупного попиту (витрат) або пропозиції (обсягу виробництва): збільшення сукупних витрат веде до підйому, їх скорочення обумовлює рецесію; скорочення сукупної пропозиції призводить до спаду в економіці, її зростання – до підйому (див. AD – AS модель макроекономічної рівноваги).

Шоки сукупного попиту та пропозиції. Шоком в економіці вважається різка, непередбачувана зміна величини сукупного попиту або пропозиції. Бувають позитивними, спрямованими на економічне зростання, і негативними, які проявляються у несподіваному скороченні сукупних витрат або обсягу виробництва.

Шоки сукупного попиту породжують різкі зміни нецінових факторів: *споживчих видатків*, викликаних змінами рівня життя, податків на доходи, очікувань споживачів;

інвестиційних видатків, спричинених змінами оподаткування, відсоткової ставки й інвестиційного клімату, наявністю надлишкових виробничих потужностей, розвитком НТП;

державних закупівель, зміни яких обумовлені урядовою політикою; *видатків на чистий експорт*, величина якого залежить від цін на товари на ринках інших країн і коливань курсу національної грошової одиниці;

пропозиції грошей.

Шоки сукупної пропозиції відбуваються зі зміною факторів, що завдають впливу на величину витрат, обсяг або якість виробленої продукції. Серед цих факторів слід виділити такі, як: ціни на ресурси; продуктивність; оподаткування, субсидії, характер державного регулювання; очікування зміни рівня цін.

У сучасній економіці існує декілька теорій, які з різних точок зору пояснюють виникнення та дію шоків, що визивають циклічні коливання ділової активності.

Прихильники кейнсіанських поглядів виникнення шоків пов'язують із факторами, що викликають зміни сукупного попиту.

Теорія реального циклу ділової активності. Е. Прескот спільно з Ф. Кідландом запропонували теорію, згідно з якою основним джерелом шоків є порушення "реальної частини" економіки, пов'язаної зі змінами продуктивності. Такими порушеннями, які впливають на величину сукупної пропозиції, вважаються зміна технологій, ресурсного забезпечення тощо.

Механізм "імпульс-розповсюдження". Основоположниками даної моделі наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. були руський та норвезький економісти Є. Слуцький і Р. Фішем (лауреат Нобелівської премії). Їх відкриття полягає в тому, що циклічні коливання є наслідками випадкових подій. Економіка піддана постійно повторювальним поштовхам, імпульсам або шокам. Вони впливають як на попит, так і на пропозицію. Потенційними

імпульсами можуть бути будь-які випадкові події: оптимістичний або песимістичний настрій споживачів, державні рішення, природні та техногенні катастрофи, наукові винаходи та ін.

Ці поштовхи виводять економіку з рівноважного стану, викликаючи ланцюгову реакцію, яка, у свою чергу, посилюється дією механізму мультиплікатора й акселератора.

Міжнародні аспекти бізнес-циклів. В умовах глобальної інтеграції та спеціалізації світова економіка базується на існуванні господарських зв'язків. Таким чином, великі буми або депресії найчастіше зачіпають економіки країн світу. Процес розповсюдження коливань відбувається поступово, виходячи з міжнародної спеціалізації країн в їх займаній частки світової торгівлі. Залежно від провідних галузей участь різних країн у глобальному бумі або кризі відрізняється моментом початку (закінчення) та силою.

Світові бізнес-цикли у першу чергу оказують вплив на обсяг і структуру експортно-імпортних операцій та курс національної валюти.

6.3. Динаміка змінення ключових макроекономічних показників

Одним з найважливіших завдань макроекономіки є дослідження змін ключових показників у часі, тобто їх динаміка (від грец. – сила, міць).

Цю проблему можна розв'язати за допомогою аналізу рядів динаміки або часових рядів, тобто через сукупність числових значень макроекономічних показників, що розташовані у хронологічній послідовності.

Основна мета аналізу рядів динаміки – визначення загальної тенденції (тренду) розвитку в зміні економічних явищ і процесів.

Динамічні ряди представлені двома видами:

моментний – рівні якого характеризують стан об'єкта (явища) на певний момент часу (заробітна плата, рівень безробіття, величина грошової маси та ін.);

інтервальний – рівні якого показують розмір об'єкта (явища) за конкретний період часу (місяць, квартал, рік). Наприклад, ВВП, національний дохід, середня заробітна плата та ін.

Під час проведення аналізу рядів динаміки порівнюване значення показника вважають звітним, а рівень, з яким відбувається зіставлення, – базисним.

Існують абсолютні та відносні показники рядів динаміки.

Абсолютні показники характеризують приріст (скорочення) досліджуваного показника за певний термін. Абсолютний приріст буває двох типів.

1. Ланцюговий – зіставлення здійснюється із попереднім періодом ($i - 1$):

$$\Delta Y_{\text{л}} = Y_i - Y_{i-1}, \quad (6.21)$$

де $\Delta Y_{\text{л}}$ – абсолютний приріст (скорочення) ланцюговий;

Y_i – показник звітного (i -го) періоду;

Y_{i-1} – показник періоду, що передує звітному.

2. Базисний – зіставлення здійснюється із періодом, обраним за базу порівняння (0):

$$\Delta Y_{\text{б}} = Y_i - Y_0, \quad (6.22)$$

де $\Delta Y_{\text{б}}$ – абсолютний приріст (скорочення) базисний;

Y_i – показник звітного (i -го) періоду;

Y_0 – показник періоду, обраного за базу порівняння.

Між даними показниками існує математичний зв'язок – сума послідовних ланцюгових приростів дорівнює базисному, тобто загальному, за весь період:

$$\sum \Delta Y_{\text{л}} = \Delta Y_{\text{б}}. \quad (6.23)$$

Відносні показники використовуються для характеристики інтенсивності, тобто відносної зміни рівня динамічного ряду за період часу. Відносні показники представлені темпами росту (зниження) та приросту, які, як і абсолютні, розподіляють на два типи: ланцюговий і базисний.

Темп (або коефіцієнт) росту показує, у скільки разів звітний показник більше (менше) рівня, з яким проводиться порівняння. Він завжди є позитивною величиною (> 0).

Темп росту ланцюговий:

$$\text{Тр}_{\text{л}} = \frac{Y_i}{Y_{i-1}} \times 100 \%. \quad (6.24)$$

Темп росту базисний:

$$\text{Тр}_б = \frac{Y_i}{Y_0} \times 100 \%. \quad (6.25)$$

Коефіцієнт росту ланцюговий:

$$\text{Кр}_л = \frac{Y_i}{Y_{i-1}}. \quad (6.26)$$

Коефіцієнт росту базисний:

$$\text{Кр}_б = \frac{Y_i}{Y_0}. \quad (6.27)$$

Між ланцюговими та базисними коефіцієнтами росту існує математична залежність. Послідовне перемноження ланцюгових коефіцієнтів росту дорівнює базисному за весь період. А частка від ділення базисного темпу росту на попередній дорівнює ланцюговому.

Темп приросту (скорочення) – показує відносну оцінку швидкості зміни рівня ряду за період, тобто на скільки відсотків звітний показник відрізняється від рівня, прийнятого за базу порівняння.

Темп приросту ланцюговий:

$$\text{Тпр}_л = \frac{Y_i - Y_{i-1}}{Y_{i-1}} \times 100 \%. \quad (6.28)$$

Темп приросту базисний:

$$\text{Тпр}_б = \frac{Y_i - Y_0}{Y_0} \times 100 \%. \quad (6.29)$$

Коефіцієнт приросту ланцюговий:

$$\text{Кпр}_л = \frac{Y_i - Y_{i-1}}{Y_{i-1}}. \quad (6.30)$$

Коефіцієнт приросту базисний:

$$\text{Кпр}_б = \frac{Y_i - Y_0}{Y_0}. \quad (6.31)$$

Темп приросту ланцюговий або базисний також можна обчислити якщо від відповідного темпу росту відняти 100 (при розрахунку коефіцієнтів – 1).

Значення темпу (коефіцієнту) приросту може бути як від'ємним, так і позитивним:

- > 0 – зростання;
- < 0 – зменшення;
- = 0 – відсутність змін.

Статистичні дані					
Аналіз динаміки валового внутрішнього продукту (ВВП) України за період з 2011 до 2015 рр. [2]					
Показники	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП (млрд дол.)	163	176	183	132	90
Тр _л (%)	100	108	104	72	68
Тр _б (%)	100	108	112	81	55
Тпр _л (%)	–	8	4	-28	-32
Тпр _б (%)	–	8	12	-19	-45

Індикатори макроекономічного розвитку. Функціонування економічної системи передбачає наявність певних умов. Величина ключових макроекономічних показників у порівнянні з межами допустимих значень виступає індикатором формування та розвитку країни та добробуту її населення (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Індикатори макроекономічного розвитку

№ п/п	Показники	Норма	№ п/п	Показники	Норма
1	2	3	4	5	6
1	Щорічний приріст реального ВВП	≥ 2,7 %	2	Щорічний приріст промислового виробництва	≥ 0

1	2	3	4	5	6
3	Рівень безробіття: за Дж. Кейнсом, за світовими стан- дартами	$\leq 3 - 4 \%$ $\leq 8 - 10 \%$	4	Почасова заробітна плата (за рівня нижче критичного – руйну- вання трудового по- тенціалу економіки	за оцінкою ООН – критичний рівень < 3 дол.
5	Децильний коефі- цієнт (індекс дифе- ренціації доходів)	≤ 10	6	Рівень інфляції	5 – 6 %
7	Співвідношення між ціною масою товарів і грошовою масою	граничне значення 1 : 1,3	8	Співвідношення між продажем засобів ви- робництва та предме- тів споживання	0,65 : 0,35
9	Витрати на науку	> 2 % ВВП	10	Витрати на освіту	> 5 % ВВП
11	Доля зайнятих у сфері послуг	> 50 – 60 %	12	Співвідношення міні- мальної та середньої заробітної плати	1 : 3
13	Питома вага активних ринкових суб'єктів з перспективою росту 70 – 80 %	30 – 40 % від загальної кількості	14	Питома вага інфра- структурних потуж- ностей	30 – 35 %
15	Розмір інвестицій	19 – 25 % ВВП	16	Приріст продуктивності праці	> 5 %

Макроекономічні індикатори, залежно від періоду реагування на тенденцію економічного циклу, можна розподілити на три види: випереджальні, співпадні та запізнювальні. Дані показники входять до складу інтегральних показників, за допомогою яких прогнозують зміни ділової активності.

Випереджальні індикатори – економічні показники, зміна значень яких свідчить про зростання (або сповільнення) ділової активності в країні у майбутньому (через декілька місяців).

Економічний сенс випереджальних індикаторів базується на припущенні, що в період очікування росту майбутніх прибутків підприємницький сектор розширює виробництво. Цей процес проявляється у збільшенні інвестування, кількості зайнятих, поживленні на фондовому ринку та ін. У період очікування економічного спаду підприємницька активність, навпаки, знижується.

До випереджальних індикаторів відносять показники:
середньої кількості робітників (без управлінського персоналу);
середньої кількості звертань до центрів зайнятості за отриманням допомоги з безробіття;

купівлі нового устаткування;

будівництва приватних будинків;

зміни товарно-матеріальних запасів;

зміни грошової маси;

зміни індексів фондового ринку;

зміни обсягу кредитування підприємств і домогосподарств.

Таким чином, випереджальні індикатори характеризують зміни: на ринку праці, у підприємницькому секторі, в інвестиціях, на фондовому ринку, у пропозиції грошей та обсягу кредитування.

Слід зазначити, що зміна даних показників розглядається тільки як можливість майбутньої трансформації ділової кон'юнктури. Проте, навіть з настанням прогнозованої події неможливо точно визначити період, у якому вона відбудеться.

Співпадні індикатори – економічні показники, зміна значень яких співпадає у часі зі зміною ділової активності в країні. До них відносяться:

рівень безробіття;

сума особистого доходу за винятком трансфертних платежів;

величина промислового виробництва;

ВВП.

Співпадні індикатори підтверджують прогноз випереджальних і свідчать про настання іншої фази економічного циклу (підйом або спад).

Запізнювальні індикатори – економічні показники, зміна значень яких відбувається після зростання (або сповільнення) ділової активності в країні. До них належать:

середня тривалість безробіття;

величина співвідношення товарно-матеріальних запасів і обсягу реалізації;

обсяг кредиторської заборгованості та прострочених кредитів;

показники інфляції.

Запізнювальні індикатори використовуються як підтвердження зміни економічного циклу і свідчать, услід за співпадними, що бум або криза вже досягнені (або пройдені).

Висновки

Найбільш надійним показником коливань ділової активності є динаміка ВВП (валового внутрішнього продукту). В умовах економічної рівноваги сукупні видатки (E) дорівнюють виробленому, або фактичному, ВВП (Y).

Сукупні видатки складаються з: особистих споживчих витрат (C); інвестиційних видатків підприємств (I); державних закупівель товарів і послуг (G); чистого експорту (X_n).

Сукупний дохід домогосподарств розподіляється на споживання (C) і заощадження (S): $Y_d = C + S$. Від нього залежить і обсяг інвестицій, які, у свою чергу, виступають основним стимулом економічного зростання.

Середня схильність до споживання (APC) – частка розташованого доходу, який домашні господарства витрачають на споживчі товари та послуги.

Гранична схильність до споживання (MPC) – приріст витрат на споживчі товари та послуги зі зміною розташованого доходу на одиницю.

Основний психологічний закон Кейнса: у міру того як збільшується дохід і зростає багатство, схильність до споживання в людей знижується.

Гранична схильність до заощадження (MPS) – це приріст заощаджень зі зміною розташованого доходу на одиницю.

Сума граничної схильності до споживання (MPC) і граничної схильності до заощадження (MPS) дорівнює одиниці.

Автономне споживання – це споживчі витрати, які не залежать від рівня доходу. Автономні заощадження протилежно дорівнюють величині автономного споживання: $S_0 = -C_0$.

На національному рівні розрізняють валові та чисті інвестиції:

валові приватні внутрішні інвестиції (I_g) складаються з усіх інвестиційних витрат підприємницьких структур: кінцеві закупівлі устаткування, машин, інструментів та ін.; будівництво; зміна величини запасів;

чисті інвестиції (I_n) розраховуються як різниця між валовими інвестиціями й амортизацією. Вони відображують приріст капіталу в країні й є індикатором коливань ділової активності.

У періоди економічного спаду, крім запланованих інвестицій, виникають і незаплановані. Заплановані інвестиції – капітальні вкладення, які підприємства планують авансувати у виробництво відповідно до попиту

на свою продукцію. Незаплановані інвестиції – виникають у разі перевищення фактичного ВВП над сукупними видатками.

В умовах рівноважного ВВП (сукупний попит дорівнює пропозиції) його фактичний обсяг відповідає сумі сукупних видатків. У даному випадку заощадження дорівнюють обсягу інвестицій ($S=I$). Втрати сукупних видатків у формі заощаджень компенсуються збільшенням витрат на інвестиції.

Якщо вилучення з доходів у формі заощаджень перевищують інвестиції ($S>I$), то сукупні видатки будуть меншими, ніж сукупні доходи. Потенційний ВВП (рівноважний) буде перевищувати фактичний, і в економіці утвориться дефляційний (рецесійний) розрив.

Якщо обсяг заощаджень буде меншим, ніж інвестицій ($S<I$), то сукупні видатки будуть перевищувати фактичний ВВП. Це означає, що фактичний ВВП буде менший рівноважного, і в економіці утвориться інфляційний розрив.

Як відомо, розвиток економіки є циклічним, схильним до постійних відхилень від рівноважного ВВП і лінії тренду. Бізнес-цикл (діловий або економічний) зазнає як постійно-періодично повторювані спади, так і підйоми ділової активності в економіці.

До найбільш відомих циклів (за тривалістю) відносять:

короткострокові – цикли Дж. Кітчина, тривалістю 1 – 4 роки;

торгово-промислові – цикли К. Жугляра, середньострокові, тривалістю 7 – 11 років;

великі – цикли М. Д. Кондратьєва, довгострокові, тривалістю 48 – 55 років.

Шоком в економіці вважається різка, непередбачувана зміна величини сукупного попиту або пропозиції. Бувають позитивними, спрямованими на економічне зростання, і негативними, які проявляються у несподіваному скороченні сукупних витрат або обсягу виробництва.

Основна мета аналізу рядів динаміки – це визначення загальної тенденції (тренду) в розвитку і зміні економічних явищ та процесів.

Динамічні ряди представлені двома видами:

моментний – рівні якого характеризують стан об'єкта (явища) на певний момент часу (заробітна плата, рівень безробіття, величина грошової маси та ін.);

інтервальний – рівні якого показують розмір об'єкта (явища) за конкретний період часу (місяць, квартал, рік).

Залежно від періоду реагування на тенденцію економічного циклу макроекономічні індикатори можна розподілити на три види: випереджальні,

співпадні та запізнювальні. Дані показники входять до складу інтегральних показників, за допомогою яких проводять прогнозування змін ділової активності.

Глосарій

Абсолютні показники характеризують приріст (скорочення) досліджуваного показника за певний період.

Автономне споживання – споживчі витрати, які не залежать від рівня доходу.

Автономні заощадження протилежно дорівнюють величині автономного споживання.

Бізнес-цикл (діловий або економічний) – постійно-періодично повторювані спади та підйоми ділової активності в економіці.

Валові приватні внутрішні інвестиції (I_g) складаються з усіх інвестиційних витрат підприємницьких структур: кінцеві закупівлі устаткування, машин, інструментів тощо; будівництво; зміна величини запасів.

Випереджальні індикатори – економічні показники, зміна значень яких свідчить про зростання (або сповільнення) ділової активності в країні у майбутньому.

Гранична схильність до заощадження (MPS) – приріст заощаджень зі зміною розташовуваного доходу на одиницю.

Гранична схильність до споживання (MPC) – приріст витрат на споживчі товари та послуги зі зміною розташовуваного доходу на одиницю.

Запізнювальні індикатори – економічні показники, зміна значень яких відбувається після зростання (або сповільнення) ділової активності в країні.

Середня схильність до споживання (APC) – частка розташовуваного доходу, який домашні господарства витрачають на споживчі товари та послуги.

Співпадні індикатори – економічні показники, зміна значень яких співпадає у часі зі зміною ділової активності в країні.

Темп (або коефіцієнт) росту показує, у скільки разів звітний показник більше (менше) рівня порівнювального.

Темп приросту (скорочення) показує відносну оцінку швидкості зміни рівня ряду за період.

Чисті інвестиції (I_n) розраховуються як різниця між валовими інвестиціями й амортизацією.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Назвіть складові сукупних видатків.
2. Поясніть терміни "автономне споживання" та "заощадження".
3. Який феномен в економіці отримав назву "загадка" Кузнеця?
4. Перелічіть найбільш відомі за тривалістю економічні цикли.
5. Назвіть причини циклічних коливань.
6. Що розуміють під "шоками" сукупного попиту та пропозиції?
7. Визначте економічну дію механізму "імпульс – розповсюдження".
8. У чому полягає різниця та взаємозв'язок між темпами росту та приросту?
9. У чому полягає економічний сенс випереджальних, співпадних і запізнювальних індикаторів?
10. Назвіть основні індикатори макроекономічного розвитку й охарактеризуйте їх нормативні значення.

Тестові завдання

1. Автономне споживання – це:

- а) споживчі витрати, якщо дохід дорівнює нулю;
- б) споживчі витрати найбільшій частині населення;
- в) споживчі витрати, які не залежать від доходу;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: в).

2. Теорія міжчасового споживчого вибору запропонована:

- а) Франко Модільяні;
- б) Саймоном Кузнецем;
- в) Мілтоном Фрідманом;
- г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: г).

3. Гіпотеза перманентного доходу М. Фрідмана передбачає, що:

- а) величина споживання залежить від доходу;
- б) домогосподарства схильні до постійної величини споживання протягом усього життя;

в) споживання домогосподарств залежить від очікуваного доходу в старості;

г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: б).

4. В економіці утворюється дефляційний (рецесійний) розрив, якщо:

а) обсяг заощаджень буде меншим, ніж інвестиційний;

б) вилучення з доходів у формі заощаджень перевищують інвестиції;

в) сукупні видатки будуть перевищувати фактичний ВВП;

г) фактичний ВВП буде меншим рівноважного.

Правильна відповідь: б).

5. Шоком в економіці вважається:

а) різка, непередбачувана зміна індексу цін;

б) різка, непередбачувана зміна реального ВВП;

в) різка, непередбачувана зміна величини сукупного попиту або пропозиції;

г) всі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г)

6. Згідно з теорією реального циклу ділової активності основним джерелом шоків в економіці є:

а) зміни продуктивності;

б) зміни технологій;

в) зміни ресурсного забезпечення;

г) всі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

7. Механізм "імпульс – розповсюдження" передбачає що циклічні коливання є наслідками:

а) випадкових подій;

б) НТП;

в) зміни світових запасів золота;

г) економічної політики уряду.

Правильна відповідь: а).

8. Який показник динаміки визначає, у скільки разів звітний показник більше (менше) рівня з яким проводиться порівняння:

а) абсолютний приріст;

б) темп росту;

- в) індекс;
- г) темп приросту?

Правильна відповідь: б).

9. Економічні показники, зміна значень яких відбувається після зростання (або сповільнення) ділової активності в країні, належать до індикаторів:

- а) запізнювальних;
- б) співпадних;
- в) розвитку;
- г) випереджальних.

Правильна відповідь: а).

10. Вважається, що щорічний приріст реального ВВП повинен бути не менше:

- а) 2 %;
- б) 2,7 %;
- в) 3,5 %;
- г) 5 %.

Правильна відповідь: б).

Евристичні завдання

1. В сучасності існують теорії, які ґрунтуються на припущенні, що величина споживання залежить не тільки від поточного доходу, а і від очікуваних надходжень і витрат у майбутньому. Найбільш відомими з них є: модель міжчасового вибору І. Фішера, гіпотеза життєвого циклу Ф. Модільяні та перманентного доходу М. Фрідмана.

Оберіть теорію, яка, на вашу думку, найбільш відповідає умовам сучасної України та пояснює величину споживання вітчизняних домогосподарств. Відповідь обґрунтуйте.

2. На основі даних реального ВВП України за останні десять років зобразіть графічно зміни ділової активності. Зробіть висновок щодо коливань ділової активності за даний період і визначте сучасну фазу бізнес-циклу, в якій перебуває економіка України.

3. У табл. 6.1 наведено показники з нормативними значеннями, які є основними індикаторами макроекономічного розвитку. На основі статистичних даних визначте зазначені показники для США, Германії та Білорусії; порівняйте та проаналізуйте стан економік даних країн.

7. Моделювання макроекономічної рівноваги національної економіки

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати сутність, роль, значення, цілі та результати повної загальної економічної рівноваги, а також уміння використовувати моделі рівноваги національної економіки.

Загальна компетентність

Здійснювати оцінювання ключових проблем функціонування основних ринків національної економіки.

Питання для вивчення

7.1. Макроекономічна система ринків праці, активів і товарного ринку.

7.2. Загальна рівновага у повній моделі IS – LM.

7.3. Рівновага в моделі AD – AS.

Ключові слова: агреговані ринки, ринок праці, ринок активів, товарний ринок, флексибілізація ринку праці, лінія повної зайнятості, крива Філіпса, повна загальна рівновага.

7.1. Макроекономічна система ринків праці, активів і товарного ринку

Взаємодія макроекономічних суб'єктів аналізується через систему взаємозалежних **агрегованих ринків**. Така система допомагає ухвалювати та реалізовувати економічні рішення, а також забезпечує збалансованість і пропорційність макроекономічних процесів. Агреговані ринки дозволяють виявляти закономірності функціонування цих процесів на кожному окремому ринку, а саме:

особливості формування попиту, пропозиції та рівноваги;

перерозподіл рівноважної ціни та рівноважного обсягу на основі співвідношення попиту та пропозиції;

аналіз наслідків порушення рівноваги;

оцінювання впливу порушення рівноваги на основні макроекономічні показники, економічну рівновагу та функціонування національної економіки у цілому.

В національній економіці кожної країни виділяють такі агреговані ринки:

ринок товарів і послуг, на якому попит на товари та послуги пред'являють усі макроекономічні суб'єкти, а пропозицію товарів і послуг забезпечують фірми. Співвідношення попиту та пропозиції характеризує величину рівня цін на товари та послуги та рівноважний обсяг їх виробництва;

фінансовий ринок, або ринок активів, на якому пред'являється попит і забезпечується пропозиція фінансових активів. Він включає грошовий ринок (ринок грошових фінансових активів) і ринок цінних паперів (ринок негрошових фінансових активів). Валютний ринок більшість економістів теж відносять до фінансового;

ринок економічних ресурсів. Особливістю його дослідження є те, що в макроекономічних моделях він представлений **ринком праці**, закономірність функціонування якого дозволяє пояснити макроекономічні процеси. Попит на працю висувають фірми, а пропозицію праці забезпечують домогосподарства. Рівновага ринку праці визначає кількість праці в економіці та рівноважний рівень ціни праці – ставку заробітної плати.

Аналіз рівноваги на товарному ринку.

Проаналізуємо рівновагу на товарному ринку за допомогою **кривої "інвестиції – збереження"** ($I = S$, investment-savings), яка показує всі можливі сполучення доходу та відсоткової ставки, за яких товарний ринок знаходиться у рівноважному стані.

Крива IS виводиться з моделі "кейнсіанського хреста" за умови, що інвестиційний попит є змінною величиною, яка реагує на всі можливі змінення відсоткової ставки.

Графічну побудову кривої IS зображено на рис. 7.1, на якому показано: рівновагу на товарному ринку – модель "кейнсіанський хрест" (рис. 7.1 а); функцію інвестиційного попиту (рис. 7.1 в); побудову кривої IS (рис. 7.1 б).

Припустимо, що рівноважна відсоткова ставка в економіці знизилась з r_1 до r_2 . Зниження ставки відсотка призведе до зростання інвестиційного попиту, оскільки за нового значення відсоткової ставки окупаються ті інвестиційні проекти, гранична ефективність капіталу яких нижча r_1 . Зростання інвестиційного попиту на ΔI призведе до збільшення сукупного попиту з E_1 до E_2 (рис. 7.1 (а)). У цілому рівноважний випуск зросте з Y_1 до Y_2 (рис. 7.1 (а, б)). Також не слід забувати про ефект мультиплікатора – рівноважний випуск в економіці зростає у більшому ступені, ніж зростання сукупного попиту, в результаті зростання інвестицій.

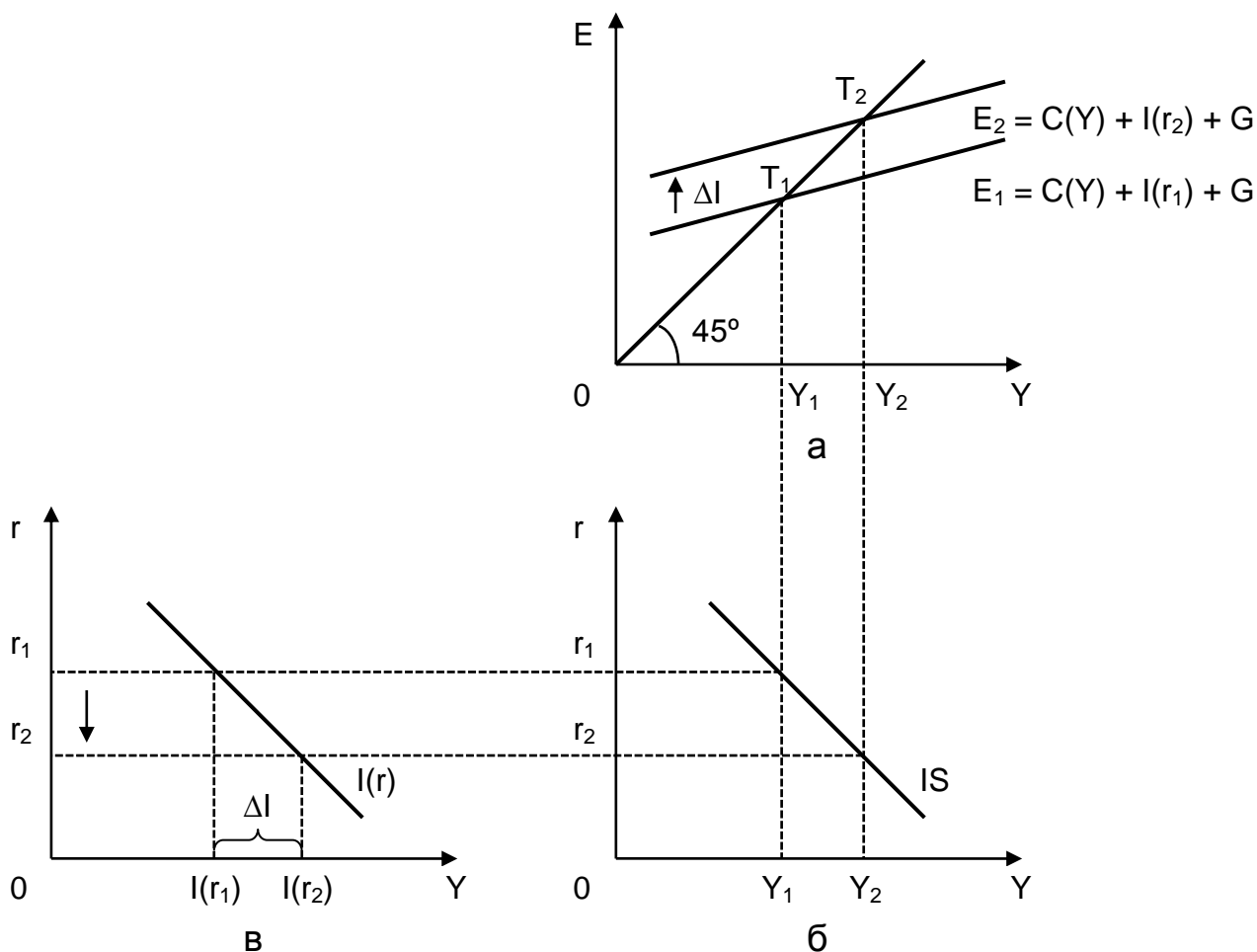

Рис. 7.1. Графічна побудова кривої IS

Отже, для будь-якого значення обсягу виробництва крива IS показує значення реальної ставки відсотка, за якого на товарному ринку встановлюється рівновага. Це означає, що за умови постійного рівня виробництва проблеми в економіці або зміни в політиці, що можуть привести до збільшення реальної відсоткової ставки, викличуть зсув кривої IS вгору і праворуч. Основні фактори, збільшення яких призведе до зміщення кривої IS, такі:

очікуваний обсяг виробництва – обсяг збережень знижується, споживання зростає, реальна відсоткова ставка зростає;

багатство – обсяг збережень знижується, споживання зростає, реальна відсоткова ставка зростає;

обсяг державних закупівель – обсяг збережень знижується, споживання зростає, реальна відсоткова ставка зростає;

податки – спричиняють зсув кривої IS вниз і ліворуч, обсяг національних збережень зростає, споживання знижується, реальна відсоткова ставка знижується.

Аналіз рівноваги на ринку активів.

Ринок активів знаходиться у рівновазі, якщо кількість активів, які бажають мати власники багатства у своїх портфелях, дорівнює пропозиції цих активів в економіці.

У житті існує безліч різних активів, серед яких – реальні (будівлі, споживчі товари тривалого використання) і фінансові (депозити, цінні папери).

За умови певних узагальнень, макроекономічна теорія припускає, що рівновага на ринку активів зводиться до вимоги дорівненості пропозиції грошей і попиту на гроші. Таким чином, рівновага на ринку активів може бути подана **кривою LM** (Liquidity preference = Money supply, або liquidity-money, ліквідність-гроші) (рис. 7.2).

Як видно з рис. 7.2, лінія MS віддзеркалює реальну пропозицію грошей в економіці. Реальний попит на гроші для двох рівнів доходу показано кривими MD. Графічно рівновагу показано як перетин кривих попиту та пропозиції. Отже, створюються дві точки перетину – A і C. У точці A встановлюється рівновага за обсягу виробництва Y_1 , а в точці C – з обсягом виробництва Y_2 .

Дійсно, зі збільшенням обсягу виробництва величина попиту на активи зростає незалежно від рівня ставки відсотка r . Тому у точці B на рис. 7.2 а) з рівнем відсоткової ставки r_2 виникає нерівновага. Для приведення ринку активів до рівноважного стану крива попиту має зрушитись до ставки відсотка r_1 , у результаті чого величина реального попиту на гроші знизиться та встановиться у точці C.

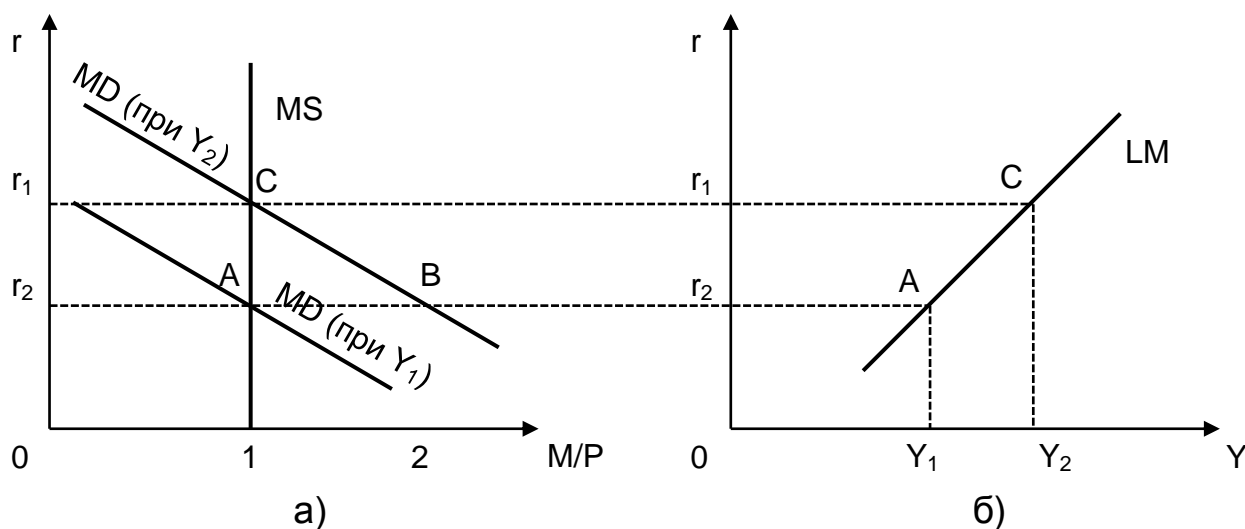

Рис. 7.2. Графічна побудова кривої LM

Отже, зі збільшенням обсягу виробництва в економіці зростає реальний попит на гроші, тому для підтримки рівноваги на ринку активів необхідно збільшити реальну ставку відсотка. Взаємозв'язок між обсягом виробництва та реальною відсотковою ставкою графічно відображається **кривою LM** (див. рис. 7.2).

На зсув кривої LM впливають такі основні фактори:

зростання обсягу номінальної пропозиції грошей – крива зміщується вниз і праворуч, тому що обсяг реальної пропозиції грошей зростає, ставка відсотка знижується;

зростання рівня цін – крива зрушується вгору та ліворуч, тому що обсяг реальної пропозиції грошей знижується, ставка відсотка зростає;

збільшення інфляції – крива переміщується вниз і праворуч, тому що обсяг реальної пропозиції грошей зростає, ставка відсотка знижується;

зростання номінальної ставки відсотка – крива здвигається вгору і ліворуч, тому що обсяг реальної пропозиції грошей знижується, ставка відсотка зростає.

Аналіз рівноваги на ринку праці.

Як і на будь-якому ринку, на ринку праці формуються **попит і пропозиція на працю** (див. Розділ 5 даного навчального посібника).

Пропозиція робочої сили формується населенням працездатного віку, особами молодше працездатного та населенням пенсійного віку.

Попит на робочу силу визначається кількістю та якістю робочих місць, які наявні в економіці, функціонують або потребують заповнення.

Для кінця ХХ – початку ХХІ століть у зв'язку з перехідними процесами характерне зростання так званої гнучкості (флексибілізації) ринку праці. Концепція гнучкого ринку передбачає низку заходів соціально-економічного, організаційного і юридичного характеру, які застосовує уряд для швидкої адаптації суб'єктів господарювання до нових умов.

Гнучкий ринок праці – це вихід за межі нормальної тривалості робочого дня (тижня) та цілорічної зайнятості, підписання тимчасових трудових контрактів тощо. Основними рисами гнучкого ринку праці є: нестандартні форми зайнятості; нестандартні форми наймання на роботу; стимулювання всіх форм мобільності робочої сили, включаючи її територіальну та міжнародну міграцію; розвиток форм професійної підготовки та перепідготовки робітників.

В умовах наближення до економічного потенціалу виникає альтернатива між зростанням рівня зайнятості, з одного боку, та зростанням

рівня інфляції – з іншого. Збільшення зайнятості та зниження безробіття супроводжується зростанням інфляції попиту. Оскільки в економіці постійно зменшується обсяг невикористаних ресурсів, то розширити виробництво доводиться за рахунок переходу ресурсів з однієї фірми в іншу, з однієї галузі в іншу шляхом підвищення ставок заробітної плати та цін на інвестиційні товари. Зниження рівня інфляції можна досягнути лише шляхом обмеження зайнятості та збільшення безробіття. Це означає, що в короткостроковому періоді між рівнями інфляції та безробіття існує обернена залежність, яка визначається **кривою Філіпса**.

Нагадування з макроекономічної теорії

Крива, яку розробив англійський економіст А. У. Філіпс, відображала функціональну залежність між темпами зростання номінальної заробітної плати та рівнем безробіття. Проте класична крива Філіпса не отримала практичного застосування. Оскільки темп зростання номінальної заробітної плати не входить в цільову функцію економічної політики, вказану залежність використати для оптимізації політичних рішень неможливо. Модифікація кривої Філіпса була зроблена американськими теоретиками П. Самюельсоном та Р. Солоу (1960 р.). Вони довели, що темп зростання номінальної заробітної плати можна замінити на темп зростання цін (P). Функціональна залежність між темпом зростання цін (тобто темпом інфляції) та темпом зростання безробіття є більш зручною, оскільки вивчення та аналіз темпу інфляції входить в цільову функцію економічної політики.

Сутьність кривої Філіпса – це зображення оберненої залежності між темпом зростання цін і темпом зростання безробіття [23].

Сучасні критики теорії Кейнса, аналізуючи теоретично та практично криву Філіпса, прийшли до висновку, що вона є достовірною лише для короткострокового періоду. У довгостроковій перспективі залежність між рухом цін і зайнятістю має інший вигляд (рис. 7.3).

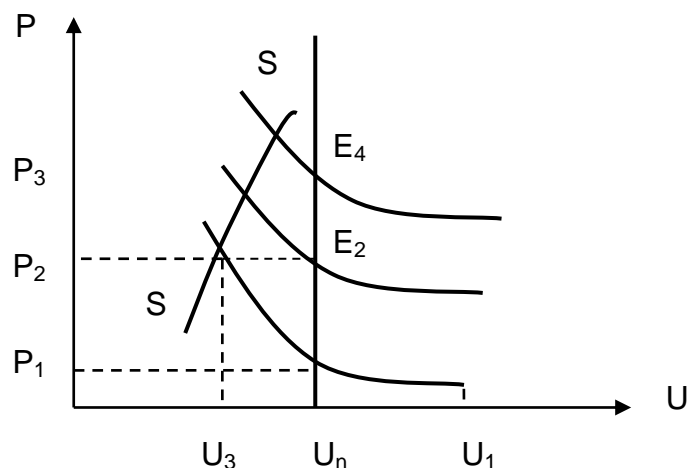

Рис. 7.3. Крива Філіпса в довгостроковому періоді

Довгострокова рівновага ринку праці, яку називають **лінією повної зайнятості**, подана на рівні природного безробіття (U_n) вертикальною лінією, яку перетинають короткострокові криві Філіпса за різних значень фактичних темпів інфляції. Якщо безробіття перевищує природний рівень та є вимушеним (див. рис. 7.3, U_1), економіка потребує втручання держави. Застосовуючи інструменти макроекономічної політики, уряд досягає зниження безробіття (див. рис. 7.3, U_n). Водночас ці ж інструменти макроекономічної політики спричиняють короткострокову інфляцію (див. рис. 7.3, P_2), і досягається природний рівень безробіття (див. рис. 7.3, E_2).

Держава може продовжити макроекономічне регулювання ринку праці, зменшуючи безробіття до величини U_3 , значно нижчого за природний рівень безробіття. За цих умов темп інфляції зросте (P_3) і буде спостерігатися зростання інфляційних очікувань населення. Таке зростання заробітної плати має інфляційний характер і зумовлено економічною політикою держави, тому ринок праці виявиться незбалансованим і розпочнеться природний рух у бік встановлення рівноваги. Враховуючи високі ставки заробітної плати, підприємці почнуть скорочувати штат робітників, унаслідок чого зросте безробіття (див. рис. 7.3, E_4). Природний рівень безробіття знову буде досягнутий, але за більш значного темпу інфляції (P_3). Тобто активні дії держави призведуть лише до короткострокового скорочення безробіття та до швидкого зростання інфляції.

Отже, намагаючись установити повну зайнятість, держава може досягти лише короткострокового зниження рівня безробіття, після чого знову відбудеться його зростання в значніших масштабах. Якщо держава продовжуватиме таку політику, в довгостроковому періоді буде спостерігатись негативне економічне явище **стагфляції** (див. рис. 7.3, крива SS) – одночасне збільшення рівня безробіття та інфляції

Таким чином, можна зробити висновок, що в яких би формах не виступала державна політика, спрямована на підтримку штучного низького безробіття, вона обернеться стагфляцією.

Лінія повної зайнятості (див. рис. 7.3, U_n) знаходиться під впливом дії багатьох факторів, які визивають зсув даної кривої.

Виділяють такі фактори впливу на зміщення лінії повної зайнятості:

сприятливі шоки пропозиції – визивають рух лінії U_n направо. Дане зрушення пояснюється тим, що за тих же обсягів капіталу та праці можна виробити більше товарів і послуг;

збільшення пропозиції праці – рівноважний рівень зайнятості збільшується, що призводить до збільшення обсягу виробництва за умови повної зайнятості та переміщення лінії повної зайнятості вправо;

збільшення запасів капіталу – з тим же обсягом праці можна виробити більше товарів і послуг; зсув лінії повної зайнятості вправо.

7.2. Загальна рівновага в повній моделі IS – LM

Основою сучасної теорії сукупного попиту є модель загальної рівноваги товарного та грошового ринків (рис. 7.4). Взаємодію товарного та грошового ринків відображено в моделі IS – LM – кейнсіанської моделі, яка описує економіку країни в короткостроковому періоді.

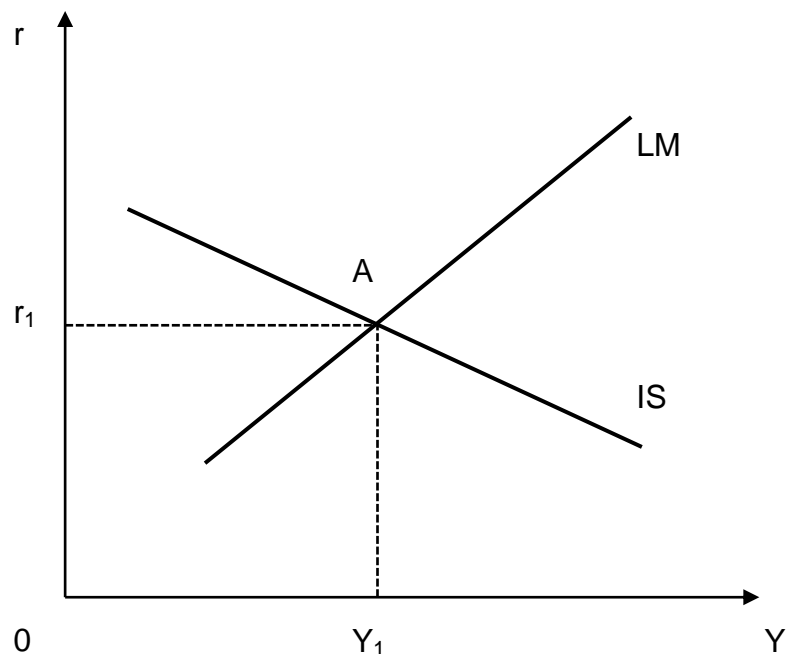

Рис. 7.4. Загальна рівновага в моделі IS – LM

Як відомо, крива IS описує рівновагу товарного ринку та відображає взаємини між ринковою ставкою відсотка r і рівнем доходу Y , які виникають на ринку товарів і послуг. Частина сукупних видатків та інвестиційні видатки тепер залежать від ставки відсотка.

Крива LM характеризує рівновагу на грошовому ринку. Кожна точка кривої є комбінацією величин доходу та ставки відсотка, що забезпечує монетарну рівновагу.

Із історії економіки

Модель IS – LM була розроблена англійським економістом Дж. Хіксом у 1937 р. Модель була представлена у статті "Кейнс і неокласики", але отримала широкого поширення лише після виходу в 1949 р. книги американського економіста Е. Хансена "Монетарна теорія та фіскальна політика" (тому модель іноді називають моделлю Хікса – Хансена)

Перетинання кривих рівноваги товарного (IS) і грошового (LM) ринків дає єдині значення величини відсоткової ставки r_1 (рівноважна ставка відсотка) і рівня доходу Y_1 (рівноважний рівень доходу), що забезпечують одночасну рівновагу на цих двох ринках.

Модель IS – LM дозволяє:

показати взаємозв'язок і взаємозалежність товарного та грошового ринків;

виявити фактори, що впливають на встановлення рівноваги на кожному із цих ринків окремо та на умови їхньої одночасної рівноваги;

розглянути вплив зміни рівноваги на цих ринках на економіку;

проаналізувати ефективність фіскальної та монетарної політики;

вивести функцію сукупного попиту та визначити фактори, що впливають на сукупний попит;

проаналізувати варіанти стабілізаційної політики на різних фазах економічного циклу.

Слід пам'ятати, що модель IS – LM зберігає всі передумови простої кейнсіанської моделі, тому:

рівень цін фіксований і є екзогенною величиною; отже, номінальні й реальні значення всіх змінних збігаються;

сукупна пропозиція (обсяг випуску) є величиною еластичною, яка задовільнює будь-який обсяг сукупного попиту;

дохід, споживання, інвестиції, чистий експорт є ендогенними змінними; визначаються всередині моделі;

державні видатки, пропозиція грошей, податкова ставка є величинами екзогенними, заданими ззовні;

ВВП = ЧВП = НД, оскільки податки сплачують тільки домогосподарства, непрямі податки на бізнес відсутні.

Отже, криві IS і LM як такі не визначають величину рівноважного доходу Y_1 і рівноважної ставки відсотка r_1 . Рівновага в економіці визначається спільно кривими IS і LM у точці їх перетинання А (див. рис. 7.4).

У результаті доповнення товарного та грошового ринків у моделі IS – LM ринком праці встановлюється **загальна економічна рівновага** – такий стан економіки, коли досягається одночасна рівновага на ринках благ, активів і праці (рис. 7.5).

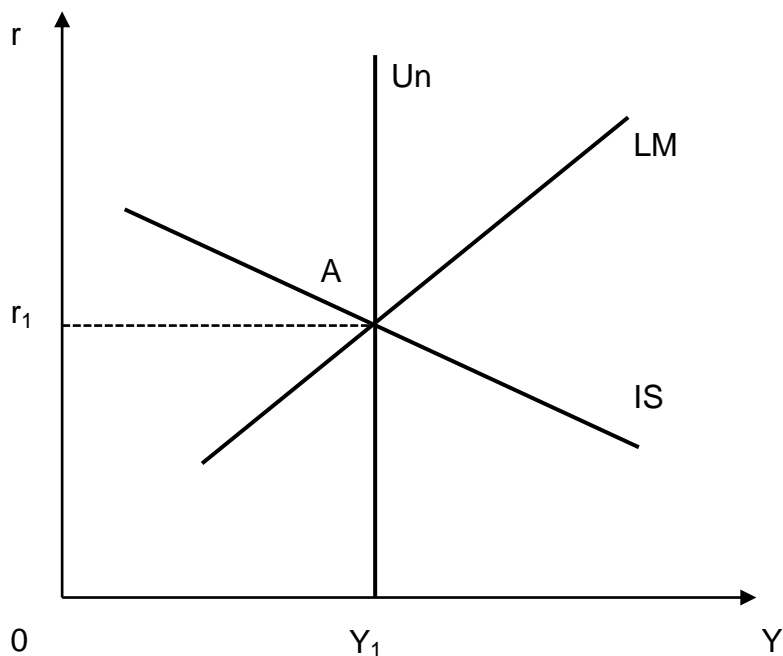

Рис. 7.5. **Модель загальної рівноваги**

Різні економічні школи по-різному трактують проблему загальної економічної рівноваги. Варто зупинитися на законі Вальраса який твердить таке: якщо в економіці, що складається з n взаємозалежних ринків, установиться рівновага на $(n - 1)$ ринках, то вона автоматично буде досягнута і на n -му ринку.

Класична економічна теорія розмежовує економіку на два незалежних сектори: реальний і грошовий. Цей розподіл має назву "класичної дихотомії". За ним у грошовому секторі економіки відбувається рух грошей, які слугують рахунковою одиницею та посередниками в товарних угодах, не справляючи впливу на реальні потоки. До реального сектора віднесені ринки благ, цінних паперів і праці, причому саме останньому ринку приділяється провідна роль. Зайнятість є повною, а безробіття – тільки природним.

Загальна економічна рівновага в класичній моделі формується в умовах досконалої конкуренції і встановлюється автоматично, за допомогою "вбудованих стабілізаторів". На ринку праці таким стабілізатором є гнучка номінальна ставка заробітної плати, на ринку благ – гнучкі ціни, на ринку капіталу – гнучка ставка відсотка.

У короткостроковій кейнсіанській моделі всі ринки взаємозалежні, реальний і грошовий сектори економіки взаємодіють між собою. Відсутня гнучкість цін; номінальна заробітна плата фіксована, а якщо і змінюється, то вбік збільшення (у періоди економічного підйому). Провідною ланкою цієї моделі виступає сукупний попит на ринку благ. Але загальна економічна рівновага в кейнсіанській моделі досягається, як правило, за неповної зайнятості. Економічна система не має вбудованих стабілізаторів, тому вона є внутрішньо нестабільною. Для підтримки її стабільності, високого рівня зайнятості та зростання національного виробництва необхідне активне втручання держави щодо сукупного попиту за допомогою фіскальної та кредитно-грошової політики.

Представники теорії неокласичного синтезу запропонували синтезовану модель загальної економічної рівноваги. Це класична модель, поєднана з моделлю IS – LM. У цій моделі відсутній принцип класичної дихотомії, грошовий і реальний сектори економіки взаємодіють між собою. Водночас на ринку праці встановлюється повна зайнятість у результаті класичної передумови гнучкості заробітної плати. Загальна рівновага в економіці автоматично підтримується в довгостроковій перспективі. У короткостроковому періоді для його підтримки необхідне втручання держави.

Повна модель загальної рівноваги допомагає прогнозувати наслідки дії несприятливого шоку пропозиції.

Шоки пропозиції – переважно екзогенні або зовнішні фактори економічного циклу, що безпосередньо впливають на виробничу галузь економічної системи. До таких факторів відносять: досягнення науково-технічного прогресу та технологічні зрушення, що виступають як результат інтелектуалізації економіки, відкриття нових родовищ корисних копалин, військові конфлікти, природні катаклізми, реформаторські дії уряду тощо.

Приклади шоків пропозиції з реального миру:

несприятливі погодні умови (посуха або незвичайно холодна зима);

упровадження інновацій в технології управління, які підвищують його ефективність – такі, як використання персональних комп'ютерів або статистичного аналізу в контролі якості;

зміна державного регулювання, наприклад: прийняття природоохоронного законодавства, що впливає на використовувані технології та методи виробництва.

У категорію шоків пропозиції включається також зміна пропозиції інших факторів виробництва (крім капіталу та праці), що впливають на обсяг виробництва в економіці.

На рис. 7.6 відображено вплив тимчасового несприятливого шоку пропозиції на загальну економічну рівновагу. Як видно з рис. 7.6, тимчасовий несприятливий шок пропозиції зменшує обсяг виробництва у національній економіці за умови повної зайнятості з рівня Y_1 до рівня Y_2 , що зміщує криву повної зайнятості вліво (лінія Un_2).

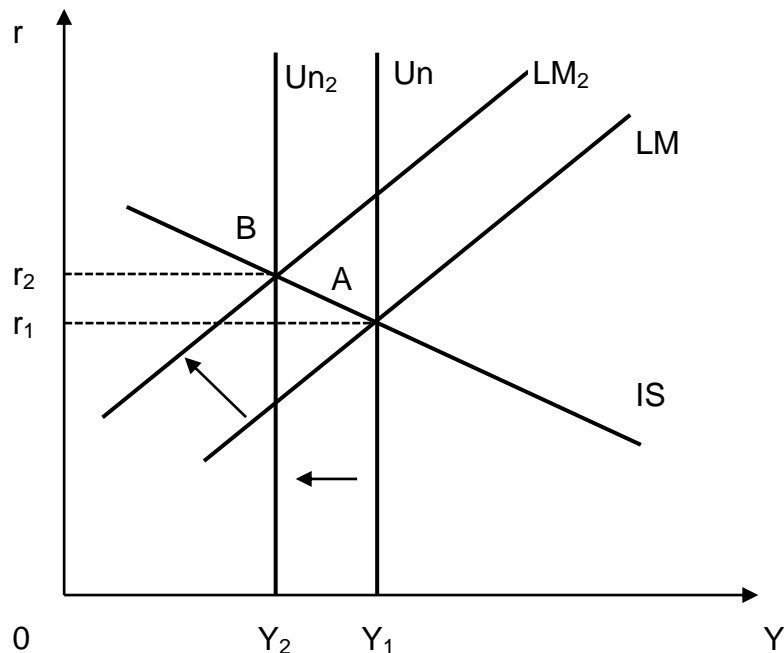

Рис. 7.6. Вплив тимчасового несприятливого шоку пропозиції на загальну економічну рівновагу

Нова загальна рівновага встановиться в точці B, в якій нова лінія повної зайнятості перетинається з незмінною кривою IS. Рівень цін при цьому збільшується, тому крива LM здвигається вліво та вгору, до положення LM2, де вона перетинається з точкою B. У точці нової загальної рівноваги під впливом тимчасового несприятливого шоку пропозиції обсяг виробництва в національній економіці спадає, реальна відсоткова ставка підвищується, рівень цін зростає.

Отже, шок пропозиції призводить до збільшення рівня цін і тимчасового сплеску інфляції. Слід зауважити, що інфляція буде тимчасовою, тому що рівень цін, стабілізуючись на новому значенні, не зростатиме в подальшому.

Таким чином, з настанням нової загальної рівноваги, коли реальна відсоткова ставка стає вищою, а обсяг виробництва – нижчим, обсяг споживання має знизитися до величини, меншої за дію шоку пропозиції. Більш висока ставка відсотка призведе до зниження інвестицій.

Повна модель загальної рівноваги IS – LM використовується в основному в дослідженнях впливу різноманітних шоків на реальну відсоткову ставку, а також збережень та інвестицій, які залежать від ставки відсотка. Це необхідно, наприклад, у ході обговорення міжнародних запозичень і кредитування у відкритих економіках, коли розмір відсоткової ставки має надзвичайно високе значення.

7.3. Рівновага в моделі AD – AS

Моделі економічної рівноваги AD – AS і IS – LM на перший погляд значно відрізняються. Але фактично ці моделі еквівалентні та відображають одну базову економічну теорію. Обидві моделі засновані на однакових припущеннях в економіці, а також однаково використовуються в аналізі впливу різних шоків на економіку. Ситуації, що складаються в економіці країни, потребують аналізу та прогнозування за допомогою придатної для цього моделі. Так, модель IS – LM погоджує реальну відсоткову ставку й обсяг виробництва, а модель AD – AS – рівень цін та обсяг виробництва. Тому модель AD – AS зручніша для дослідження проблем, пов'язаних із рівнем цін та інфляцією, взаємозалежністю безробіття та інфляції тощо.

Як відомо з макроекономіки, в моделі AD – AS існує розходження між рівновагою в короткостроковому періоді та рівновагою в довготривалому періоді. Рівновага в короткостроковому періоді формується за фіксованих цін, у довгостроковому – за повністю скорегованих.

Рис. 7.7 відображає рівновагу в моделі AD – AS.

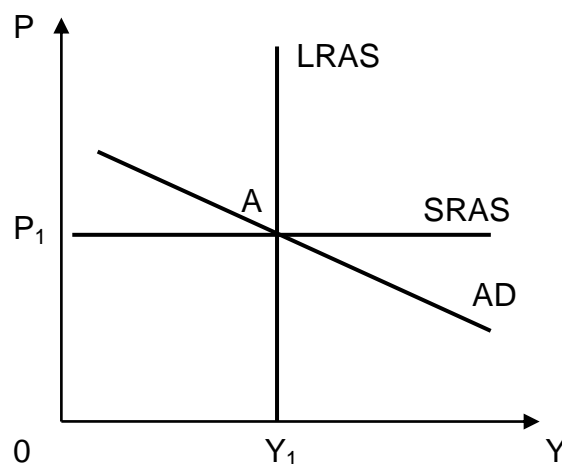

Рис. 7.7. Рівновага в моделі AD – AS

Як видно з рис. 7.7, рівновагу в короткостроковому періоді відображено перетинанням кривих SRAS і AD у точці А. Рівновагу в довгостроковому періоді відображено перетинанням кривих LRAS і AD також в точці А. Тому точка А є реперною для рівноваги в економіці як в короткостроковому, так і в довгостроковому періодах. Якщо економіка знаходиться у стані довгострокової рівноваги, обсяг виробництва дорівнює випуску за повної зайнятості. Рівновага в довгостроковому періоді – те саме, що загальна рівновага в економіці, тому що всі ринки знаходяться у стані рівноваги. На рис. 7.7 це подано перетинанням кривих SRAS, LRAS і AD у точці А.

За допомогою моделі AD – AS можна проаналізувати вплив збільшення пропозиції грошей на економіку. Припустимо, в ситуації рівноваги, яку відображено на рис. 7.8, пропозиція грошей збільшується з P_1 до P_2 .

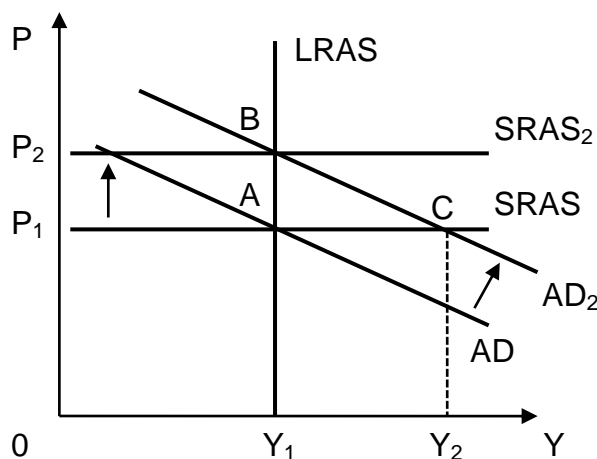

Рис. 7.8. Грошовий нейтралітет в моделі AD – AS

Це викличе переміщення кривої AD у положення AD_2 – вправо та вгору, отже, в короткостроковому періоді рівень цін залишиться фіксованим. Короткострокова рівновага переміщується з точки А в точку С. Тому в короткостроковому періоді збільшення номінальної пропозиції грошей призведе до збільшення обсягу виробництва з Y_1 до Y_2 і спричинить економічний бум. Але обсяг виробництва Y_2 перевищує обсяг виробництва за повної зайнятості, який максимізує прибуток; бізнес збільшує ціни то того рівня, поки не встановиться попередній обсяг виробництва. Короткострокова пропозиція теж збільшиться до $SRAS_2$ і рівня цін P_2 . Нова довгострокова рівновага встановиться в точці В, а рівень цін підвищиться на величину, на яку збільшено грошову масу. Тому гроші

в довгостроковому періоді є нейтральними – збільшення грошової маси не спричиняє збільшення обсягу виробництва.

Висновки

Взаємодія макроекономічних суб'єктів аналізується через систему взаємозалежних агрегованих ринків. Ця система допомагає ухвалювати та реалізовувати економічні рішення, а також забезпечує збалансованість і пропорційність макроекономічних процесів.

У національній економіці кожної країни виділяють такі агреговані ринки: ринок товарів і послуг, фінансовий ринок (або ринок активів), ринок економічних ресурсів, який представлений ринком праці.

Рівновагу на товарному ринку показує крива "інвестиції – збереження" ($I = S$), яка показує всі можливі сполучення доходу та відсоткової ставки, за яких товарний ринок перебуває у рівноважному стані. Для будь-якого значення обсягу виробництва крива IS показує значення реальної ставки відсотка, за якого на товарному ринку встановлюється рівновага.

Ринок активів знаходиться у рівновазі, якщо кількість активів, що бажать мати власники багатства у своїх портфелях, дорівнює пропозиції цих активів в економіці. Рівновага на ринку активів може бути представлена кривою LM, яка показує взаємозв'язок між обсягом виробництва та реальною відсотковою ставкою.

На ринку праці формуються: пропозиція робочої сили, яка надана населенню працездатного віку, особами молодше працездатного віку, населенню пенсійного віку та попит на робочу силу, що визначається кількістю та якістю робочих місць, які існують в економіці та функціонують або потребують заповнення. Довгострокова рівновага ринку праці, яку називають лінією повної зайнятості, представлена на рівні природного безробіття.

Основою сучасної теорії сукупного попиту є модель загальної рівноваги товарного та грошового ринків. Взаємодію товарного і грошового ринків відображено в моделі IS – LM.

У результаті доповнення товарного та грошового ринків у моделі IS – LM ринком праці встановлюється загальна економічна рівновага – такий стан економіки, коли досягається одночасна рівновага на ринках благ, активів і праці

Повна модель загальної рівноваги допомагає прогнозувати наслідки дії несприятливого шоку пропозиції; використовується в основному в дослідженнях впливу різноманітних шоків на реальну відсоткову ставку, а також збережень та інвестицій, які залежать від ставки відсотка.

Моделі економічної рівноваги AD – AS та IS – LM фактично є еквівалентними та відображають одну базову економічну теорію. Обидві моделі засновано на однакових припущеннях в економіці, а також однаково використовуються в аналізі впливу на економіку різних шоків. Але різні ситуації, що складаються в економіці країни, потребують аналізу та прогнозування за допомогою більш придатної для цього моделі. Так, модель IS – LM погоджує реальну відсоткову ставку й обсяг виробництва, а модель AD – AS – рівень цін та обсяг виробництва. Тому модель AD – AS є більш зручною для проведення дослідження проблем, пов'язаних з рівнем цін та інфляцією, взаємозалежністю безробіття та інфляції тощо.

Глосарій

Агрегування ринків – об'єднання ринків з метою виявлення закономірностей функціонування кожного з них: особливостей формування попиту, пропозиції, рівноваги; перерозподілу рівноважної ціни та рівноважного обсягу на основі співвідношення попиту та пропозиції; аналізу наслідків порушення рівноваги; оцінки впливу порушення рівноваги на кожному з ринків на основні макроекономічні показників. У національній економіці виділено три основних агрегованих ринки: ринок товарів і послуг, ринок ресурсів і фінансовий ринок.

Гнучкий ринок праці – процес надання будь-яких форм реалізації економічної активності, що передбачають вихід за межі нормальної тривалості робочого дня (тижня) та цілорічної зайнятості, підписання тимчасових трудових контрактів тощо.

Грошовий нейтралітет – ситуація в економіці, коли збільшення грошової маси не спричиняє збільшення обсягу національного виробництва.

Загальна економічна рівновага – такий стан економіки, коли досягається одночасна рівновага на ринках благ, активів і праці.

Крива "інвестиції – збереження" ($I = S$, investment – savings) – лінія, яка графічно демонструє всі можливі сполучення доходу та відсоткової ставки, за яких товарний ринок перебуває у рівноважному стані.

Крива "ліквідність – гроші" ($L = M$, Liquidity preference = Money supply, або liquidity – money) – лінія, яка графічно демонструє взаємозв'язок між обсягом виробництва та реальною відсотковою ставкою.

Лінія повної зайнятості – лінія, яка графічно демонструє довгострокову рівновагу на ринку праці; представлена на рівні природного безробіття (U_n) вертикальною лінією.

Модель економічної рівноваги AD – AS погоджує рівень цін та обсяг виробництва в національній економіці. Використовується у дослідженні проблем, пов'язаних з рівнем цін та інфляцією, взаємозалежністю безробіття та інфляції тощо

Модель економічної рівноваги IS – LM погоджує реальну відсоткову ставку й обсяг виробництва в національній економіці. Використовується в основному в дослідженнях впливу різноманітних шоків на реальну відсоткову ставку, а також збережень та інвестицій, які залежать від ставки відсотка.

Повна модель економічної рівноваги IS – LM формується у результаті доповнення ринком праці товарного та грошового ринків у моделі IS – LM коли встановлюється загальна економічна рівновага.

Стагфляція – економічне явище, коли одночасно збільшуються рівні безробіття та інфляції.

Шоки пропозиції – переважно екзогенні, або зовнішні, фактори економічного циклу, що безпосередньо впливають на виробничу сферу економічної системи.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте механізм функціонування ринку праці згідно з класичною теорією.
2. Проаналізуйте механізм функціонування ринку праці згідно з кейнсіанською теорією.
3. Охарактеризуйте криву Філіпса в коротко- та довгостроковому періодах та її вплив на державну політику зайнятості.
4. Поясніть установаження загальної економічної рівноваги в економіці. Дайте визначення поняттю "загальна економічна рівновага".

5. Визначте поняття шоків пропозиції в економіці. На вашу думку, це сприятливе явлення в економіці чи навпаки та чому?

6. Поясніть різницю між повною моделлю економічної рівноваги IS – L та моделлю економічної рівноваги IS – LM.

7. Дайте пояснення грошовому нейтралітету в економіці. Аргументуйте графічно.

8. Виведіть математичну інтерпретацію моделі IS – LM.

9. Виведіть математичну інтерпретацію моделі AD – AS.

10. Поясніть поняття флексибілізації ринку праці. Визначить важливість цього поняття для економіки.

Тестові завдання

1. Крива "інвестиції – збереження":

а) показує всі можливі сполучення доходу та відсоткової ставки, за яких товарний ринок перебуває у рівноважному стані;

б) показує значення реальної ставки відсотка, за якого на товарному ринку встановлюється рівновага;

в) виводиться з моделі "кейнсіанського хреста";

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

2. Основні фактори, збільшення яких призводить до здвигу кривої IS – це:

а) очікуваний обсяг виробництва, багатство, обсяг державних закупівель, податки;

б) фактичний обсяг виробництва, податки, державні закупівлі, інвестиції;

в) рівень споживання, державні закупівлі, валові інвестиції, експорт;

г) імпорт і експорт.

Правильна відповідь: а).

3. Макроекономічна теорія припускає, що рівновага на ринку активів зводиться до вимоги:

а) рівності пропозиції активів і попиту на активи;

б) рівності пропозиції грошей і попиту на гроші;

в) рівності пропозиції капіталу та попиту на капітал;

г) рівності пропозиції іноземної валюти та попиту на валюту.

Правильна відповідь: б).

4. Крива LM графічно відображає:

- а) взаємозв'язок між обсягом виробництва та реальною відсотковою ставкою;
- б) взаємозв'язок між грошовою масою та реальною відсотковою ставкою;
- в) взаємозв'язок між грошовою базою та відсотковою ставкою;
- г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: а).

5. Державна політика, спрямована на підтримку штучного низького безробіття:

- а) підвищує рівень життя в країні;
- б) сприяє низькому рівню цін;
- в) завжди обертається стагфляцією;
- г) підтримує авторитет профспілок.

Правильна відповідь: в).

6. Зміщення лінії повної зайнятості викликають такі фактори, як:

- а) несприятливі шоки пропозиції, зменшення пропозиції праці;
- б) збільшення запасів капіталу, збільшення сукупного попиту;
- в) збільшення запасів капіталу, зменшення сукупного попиту;
- г) сприятливі шоки пропозиції, збільшення пропозиції праці, збільшення запасів капіталу.

Правильна відповідь: г).

7. Модель IS – LM, яка відображає взаємодію товарного і грошового ринків, є:

- а) кейнсіанською моделлю та описує економіку країни в довгостроковому періоді;
- б) кейнсіанською моделлю та описує економіку країни в короткостроковому періоді;
- в) неокласичною моделлю та описує економіку країни в короткостроковому періоді;
- г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: б).

8. Взаємозв'язок і взаємозалежність товарного та грошового ринків демонструє:

- а) модель IS – LM;
- б) модель AD – AS;

в) модель "кейнсіанського хреста";

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: а).

9. Прогнозувати наслідки дії несприятливого шоку пропозиції допомагає:

а) модель AD – AS

б) повна модель загальної рівноваги;

в) модель "кейнсіанського хреста";

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: б).

10. У моделі AD – AS:

а) існує розходження між рівновагою в короткостроковому періоді та рівновагою в довгостроковому періоді;

б) рівновага в короткостроковому періоді формується при фіксованих цінах;

в) рівновага в довгостроковому періоді формується з повністю скоорегованими цінами;

г) правильні відповіді а), б), в).

Правильна відповідь: г).

Евристичні завдання

1. Знайдіть самостійно статистичні дані стосовно рівня безробіття населення за регіонами поточного року. Надайте аналіз динаміки змінення рівня безробіття у Харківській та Одеській областях. Поясніть причини. Чи є вони однаковими для кожної з областей? Дайте розширену аргументацію.

2. У разі рівноваги на товарному ринку виконується рівність інвестицій і заощаджень, вилучень і ін'єкцій, сукупних запланованих і сукупних фактичних видатків. Яким буде співвідношення таких макроекономічних змінних: інвестицій і заощаджень, вилучень і ін'єкцій, сукупних запланованих і сукупних фактичних видатків – у різних видах нерівновагі товарного ринку, що відповідають точкам над і під кривою IS?

3. Проілюструйте процес корегування цін і досягнення загальної економічної рівноваги за допомогою повної моделі IS – LM у разі впливу тимчасового несприятливого шоку пропозиції на загальну економічну рівновагу. Проаналізуйте, що відбудеться в економіці, якщо уряд застосує збільшення грошової маси.

8. Макроекономічна політика у відкритій економіці

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: з'ясування ролі держави як суб'єкта регулювання, а також умінь і навиків зі застосування механізмів макроекономічної політики у відкритій економіці.

Загальна компетентність

Здатність визначати сутність основних проблем і заходів зі застосування макроекономічної політики у відкритій економіці.

Питання для вивчення

8.1. Макроекономічна проблема безробіття та інфляції.

8.2. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності.

8.3. Особливості макроекономічної політики у відкритій економіці.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, інфляція, рівень безробіття, платіжний баланс, експорт, імпорт, фіскальна політика, монетарна політика.

8.1. Макроекономічна проблема безробіття та інфляції

До 70-х рр. XX ст. у державному управлінні макроекономічними процесами панувало кейнсіанство. Дана теорія визначала основним фактором впливу на обсяг виробництва та рівень зайнятості – сукупний попит (сукупні видатки), який треба підтримувати виключно засобами фіскальної політики. Також передбачалось, що відхиленням від рівноважного стану (коли фактичний ВВП дорівнює потенційному) може бути рецесійний (забезпечений безробіттям) або інфляційний розрив, але вони не можуть існувати одночасно. Вважалось, що взаємозв'язок інфляції та безробіття є зворотним: зі зниженням одного підвищується другий та навпаки.

Але з 70-х рр. XX ст. практично постійним явищем, що супроводжує кризовий стан економік світу, стала **стагфляція** – одночасне існування інфляції та стагнації – економічного спаду та безробіття. Дана

проблема до сьогодні є найскладнішою для макроекономічного регулювання.

Стимуляційна політика, спрямована на економічне зростання та зниження рівня безробіття, передбачає: зниження податкового тиску, підвищення грошової пропозиції та сукупних видатків за рахунок збільшення державних витрат, мінімальних заробітних плат, пенсій та ін. Запроваджені заходи призводять, крім іншого, до зростання грошової маси у обігу та рівня цін, тобто підвищення інфляції.

Стримувальна (рестрикційна) політика використовується з метою боротьби з інфляцією. Її дія спрямована на зменшення сукупних видатків за рахунок скорочення грошової пропозиції (монетарними заходами), державних закупівель і трансфертів, збільшення податків. У короткостроковому періоді ці заходи дозволяють знизити інфляцію, але призводять до збільшення безробіття та спаду виробництва. У довгостроковій перспективі фіскальна рестрикція може стати причиною стагфляції.

Сучасна **крива Філіпса – Фрідмана – Фелпса**. На підставі емпірично проведених досліджень залежності рівня номінальної заробітної плати (W) і безробіття (U) було визначено його природній рівень – 5,5 % (рис. 8.1 а). На графіку показник номінальної заробітної плати було замінено на рівень інфляції, в результаті чого крива демонструвала, як за допомогою інфляції можливе регулювання зайнятості й обсягу виробництва (рис. 8.1 б).

У ході проведення макроекономічної політики доводиться робити вибір між інфляцією та безробіттям. М. Фрідман виходить із припущення, що існує природна норма безробіття, яка не залежить від заходів уряду. Економіка в точці А (рис. 8.1) характеризується стабільним рівнем цін (P) і безробіттям (U). За умови стимуляційної економічної політики зростають виробництво і попит на робочу силу, що приводить до збільшення номінальної заробітної плати, зайнятості та цін. Економіка переміщається в точку В. Інфляція знижує реальну заробітну плату, тим самим скорочуючи пропозицію праці. Рівень зайнятості повертається до початкового значення, водночас при цьому рівень цін залишається незмінним. Економіка переходить у точку С. Таким чином, стимуляційні заходи макроекономічної політики в довгостроковому періоді не змінюють ситуацію на ринку праці але приводять до зростання інфляції.

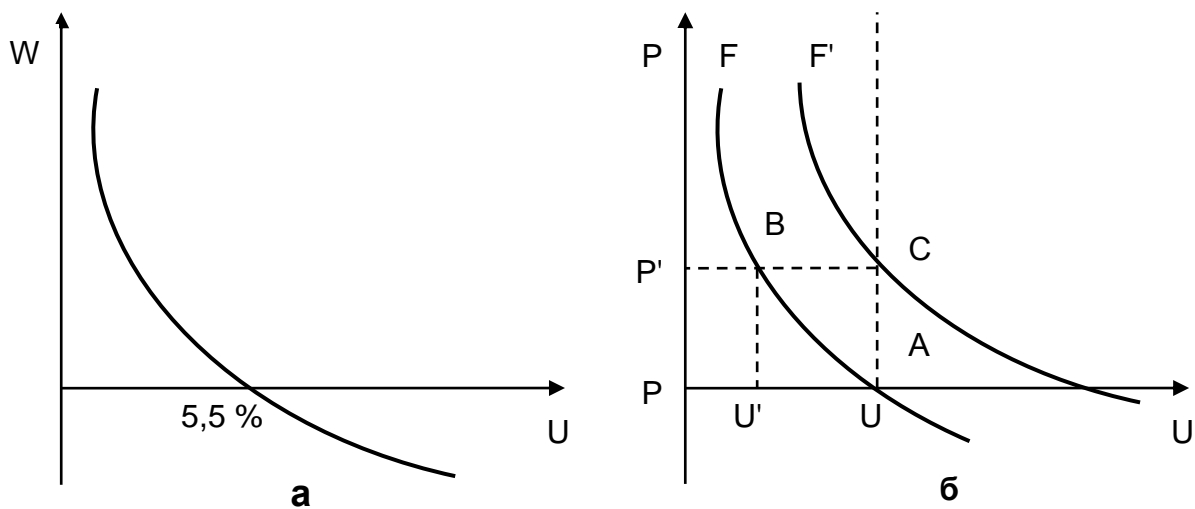

Рис. 8.1. Залежність номінальної заробітної плати, рівня безробіття та цін:
 а) крива Філіпса;
 б) вертикальна крива Фрідмана – Фелпса

Якщо з'єднати точки А та С, створюється вертикальна пряма, що відповідає природному рівню безробіття й інтерпретується монетаристами як крива Філіпса в довгостроковому періоді. У сучасній економічній теорії вона отримала назву "вертикальна крива Фрідмана – Фелпса".

Рівень безробіття (u) можна розрахувати за формулами:

$$u = \frac{U}{L} \times 100 \%, \quad (8.1)$$

або

$$u = \frac{U}{E + U} \times 100 \%, \quad (8.2)$$

де U – кількість безробітних осіб;

E – кількість зайнятих осіб;

L – робоча сила (економічно активне населення).

Економічно активне населення – частина загальної кількості населення країни, у працездатному віці (для України – від 15 до 70 років; відповідно до Міжнародної організації праці (МОП) – від 15 до 72 років), яка пропонує свою працю для виробництва товарів і послуг.

Аналіз витрат безробіття будується на економічній закономірності: в умовах повної зайнятості ресурсів фактичний рівень безробіття дорівнює природному (сумі фрикційного та структурного рівнів безробіття).

Економічні наслідки безробіття можна кількісно підрахувати за допомогою *закону Оукена*: перевищення фактичного безробіття над природним рівнем на 1 % обумовлює недовиробництво ВВП, у зіставленні з потенційним на β % (розрив ВВП):

$$\text{ВВП}_{\text{розрив}} = -\beta \times (u_{\text{факт}} - u^*), \quad (8.3)$$

де β – емпіричний коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття (коефіцієнт Оукена). Як правило, його значення приймається рівним 2,5;

$u_{\text{факт}}$ – фактичний рівень безробіття;

u^* – рівень природного безробіття.

Потенційний ВВП – обсяг реального ВВП, який економіка виробляє в умовах повної зайнятості (природного рівня безробіття).

Формула (8.4) також дозволяє визначити відносний розрив фактичного до потенційного ВВП:

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} \times 100 \% = -\beta \times (u_{\text{факт}} - u^*), \quad (8.4)$$

де Y – фактичний обсяг національного виробництва ($\text{ВВП}_{\text{ф}}$);

Y^* – потенційний обсяг національного виробництва ($\text{ВВП}_{\text{п}}$).

Гістерезис безробіття. В економіці поняття гістерезису є запозиченим з фізики (від грец. hysteresis – відставання, запізнювання); залежить від зовнішніх умов величини, що характеризує стан фізичного тіла.

Гістерезис безробіття – це залежність величини природного рівня від зміни фактичного. Із суттєвими перевищеннями природного рівня безробіття він може збільшуватися під впливом певних факторів:

дій профспілок, які регулюють умови наймання та звільнення;

втрати кваліфікації за період вимушеного безробіття;

підвищення сум допомоги у випадку безробіття та ін.

Неокейнсианська **теорія інсайдерів-аутсайдерів** пояснює підвищення природного рівня безробіття. Вона передбачає, що у періоди високого рівня безробіття та спаду виробництва існує певна категорія робітників (інсайдерів), яких не замінять інші працівники з меншою оплатою праці, які шукають роботу (аутсайдерів). З одного боку, це обумовлюється дією профспілок, які не дозволяють без суттєвих причин звільняти працівників і найняти на їх місце інших з меншим окладом (згідно зі зниженою

вартістю ресурсів на ринку праці). З іншого – це пояснюється високими витратами, пов'язаними з найманням і звільненням: пошук і навчання нових співробітників, виплата вихідної допомоги та ін.

Фірма, в якій працюють інсайдери, вимушена відмовитись від наймання нових працівників, щоб у період кризи не збільшувати фонд заробітної плати. У результаті, аутсайдери залишаються безробітними.

Таким чином, природне безробіття не є постійним і може змінюватись. Відомі економісти зазначають, що рівень природного безробіття не є завжди оптимальним. На базі державних програм існують різні методи щодо зниження його величини.

Не меншої шкоди економіці країни та добробуту її населення завдає стійке зростання цін, викликане порушенням макроекономічної рівноваги у суспільстві, тобто – **інфляція**.

Найчастіше для виявлення рівня інфляційних процесів в країні використовують такі агреговані індекси:

1. *Індекс споживчих цін (ІПЦ), або індекс Ласпейреса* – відображає зміну цін споживчого кошика, що характеризує типовий рівень і структуру річного (місячного) споживання домогосподарств і використовується для розрахунку прожиткового мінімуму:

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 \times Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^0}, \quad (8.5)$$

де i – i -й товар у споживчому кошику;

n – кількість товарів у споживчому кошику;

P_i^1 та P_i^0 – ціна i -го блага, відповідно у поточному (1) та базисному (0) періоді;

Q_i^0 – кількість i -го блага у базисному періоді.

2. *Дефлятор ВВП, або індекс Пааше*, відображає зміну цін на товари та послуги, вироблені в економіці країни за певний період.

$$I_P = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^1 \times Q_i^1}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \times Q_i^1}, \quad (8.6)$$

де Q_i^1 – кількість i -го блага у поточному періоді.

На відміну від індексу Ласпейреса, індекс Пааше трохи занижує зростання рівня цін в економіці.

3. *Індекс Фішера* використовується для часткового усунення недоліків індексів Ласпейреса та Пааше та розраховується як середня геометрична:

$$I_F = \sqrt{I_L \times I_P} . \quad (8.7)$$

Аналіз інфляційних процесів проводиться також за допомогою відносних показників динаміки: темпів росту та приросту (див. підрозділ 6.3).

Причини інфляції пояснюються дією певних факторів, які можна умовно розподілити на три види:

1. Фактори інфляції попиту:

надмірний державний попит (емісійне фінансування);

збільшення приватного попиту (ажіотажний попит, перевищення темпу зростання доходів у зіставленні з ростом ВВП та ін.);

різке зростання закордонного попиту (за умови девальвації національної грошової одиниці та ін.).

2. Фактори інфляції витрат (пропозиції):

внутрішні – збільшення вартості ресурсів і податкового тиску на національному ринку;

зовнішні – зростання вартості імпорту (особливо небезпечні для імпортозалежної країни).

3. Інфляційні очікування:

теорія адаптивних очікувань, (належить М. Фрідмену) зазначає, що економічні суб'єкти формують свої очікування майбутньої інфляції виходячи з її попередніх і поточних темпів;

теорія раціональних очікувань передбачає, що фізичні та юридичні особи розуміють, як функціонує економіка та до чого призведуть заходи її державного регулювання, а також використовують дану інформацію для зміцнення свого фінансового стану.

Наслідки інфляції: зниження рівня життя та реальних доходів населення, підприємств, держави; знецінення фінансових активів; зниження інвестування та ін.

Інфляційний податок – це витрати, що несуть фізичні та юридичні особи, які мають готівку або грошові заощадження:

$$I_T = P \times C + D \times (P - i), \quad (8.8)$$

де P – темп інфляції (темпер приросту);

C – сума готівкових коштів;

D – сума грошових коштів на депозитному рахунку;

i – відсоток за депозитом.

Антиінфляційна політика (політика дезінфляції) – державне регулювання економіки, спрямоване на стабілізацію загального рівня цін.

Проведення дезінфляційної політики пов'язане зі втратою економічного зростання. *Коефіцієнт дезінфляції (втрат)* показує, на скільки відсотків буде знижений обсяг реального виробництва (ВВП) зі зменшенням рівня інфляції на 1 %.

Цікаво знати

Згідно з дослідженням Л. Болла, протягом періоду дезінфляції на початку 80-х рр. XX ст. рівень інфляції у США скоротився на 8,83 % річних (з 12,1 % до 3,27 %). Загальні втрати випуску продукції, спричинені заходами зі зниження інфляції за даний період, склали 16,18 % річного потенційного ВВП. Таким чином, коефіцієнт дезінфляції дорівнював 1,832 (16,18/8,83). Зниження інфляції на 1 % призвело до втрати 1,832 % ВВП.

Коефіцієнт дезінфляції можна розрахувати на основі рівня безробіття та закону Оукена:

$$T_U = \frac{t \times \Delta U}{\Delta P}, \quad (8.9)$$

де T_U – кількість років безробіття вище природного рівня, необхідних для зниження інфляції на 1 %;

t – період часу, років;

ΔU – темп приросту рівня безробіття, %;

ΔP – темп зниження рівня інфляції, %.

Величина втрат загального обсягу виробництва залежатиме від реакції економічних суб'єктів на регуляторні заходи держави, від ступеня довіри до політики уряду і Центрального банку та від швидкості та своєчасності проведення антиінфляційних реформ.

Політика дезінфляції може провадитись двома методами: "шокової терапії" та методом градуалізму.

Метод "шокової терапії" (політика "холодної індички" – "cold turkey") полягає у різкому та раптовому скороченні пропозиції грошей з одночасним жорстким контролем доходів і витрат. Дані дії призводять до утворення

кризового стану в економіці: спостерігається стрімке зростання безробіття та суттєве скорочення виробництва.

Якщо економічні суб'єкти довіряють політиці уряду, підприємства пристосовуються до нових умов, скорочується заробітна плата та інші доходи, ціни поступово знижуються, країна виходить з кризового стану.

"Шокова терапія" небезпечна тим, що економіка може не витримати такого різкого стиснення навіть у нетривалому періоді часу. Тому негативні наслідки будуть набагато гіршими за первісну інфляцію. У такому випадку це призведе до різкого падіння рівня життя (особливо постраждають бідні верстви населення), соціальної напруженості у суспільстві, посилення політичної нестабільності, гіперінфляції та ін. Такі негативні наслідки спостерігаються переважно у країнах, які не мають міцної (незалежної від закордонного сектора) економічної системи, національна валюта яких є нестабільною та не забезпеченою реальними активами.

Метод градуалізму є протилежним "шоковій терапії". Він полягає у повільному та поступовому проведенні економічних реформ для запобігання спаду виробництва та негативних соціальних наслідків. До недоліків даного методу відносять довгостроковість. Серед країн, які ефективно та послідовно застосували даний метод можна виділити: Китай, В'єтнам, США та ін.

Методи "шокової терапії" та градуалізму можна розглядати на прикладі будівлі, яка потребує ремонту. За першим методом можна зламати стару будівлю та швидко побудувати нову. Проте в разі нестачі грошових коштів або проблем з постачанням матеріалів будівельниками тощо родина залишиться без даху над головою. За другим методом можна не поспішаючи робити ремонт або перебудову, а з настанням негативних обставин (гроші, негода та ін.) призупинити ці дії до кращих часів. У даному випадку родина не отримає новий будинок, але гарантовано не залишиться без житла.

Проблеми інфляції та безробіття також ускладнюються супутньою цим процесам міграцією. За негативних умов емігрує переважно економічно активне населення (трудова потенція); країну покидають іноземні інвестори, які продають належні їм активи, тим самим обумовлюючи вивезення капіталу; підприємницький сектор також намагається перечекаати кризисні явища в більш стабільних умовах.

8.2. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності

Відкрита економічна система передбачає її взаємодію з суб'єктами іноземного сектора, яка відображається в платіжному балансі кожної країни.

Платіжний баланс (balance of payments) – це статистичний документ, який описує всі грошові платежі, що надходять у країну через кордон, і перераховуються за кордон протягом певного періоду часу (рік, квартал, місяць). Фактично даний документ є інструментом узагальнювальної оцінки економічного стану країни й ефективності її міжнародних зв'язків.

Статистика, позиції, основні поняття та принципи будування платіжного балансу сформовані відповідно до шостого видання Керівництва з платіжного балансу та міжнародної інвестиційної позиції (МВФ, 2009) [3].

Згідно з "Керівництвом" МВФ для будування платіжного балансу використовуються такі *базові поняття*.

Економічна територія – це географічна територія, що адміністративно управляється урядом даної країни, в межах якої можуть вільно переміщатися особи, товари й капітали (гроші). До неї відносяться також територіальні води, повітряний простір та територіальні анклави в інших країнах (посольства, консульства).

Центр економічних інтересів – ідентифікується у випадку, якщо економічний суб'єкт має на території даної країни майно, яке використовується протягом тривалого часу для здійснення економічних операцій.

Резидент – фізична або юридична особа, яка знаходиться в даній країні більше року та має в ній центр свого економічного інтересу (ведення господарської діяльності та економічних операцій, право володіння майном).

Нерезидент – фізична або юридична особа, яка знаходиться за межами економічної території даної країни більше року (за винятком туристів, сезонних і прикордонних робітників, персоналу міжнародних організацій, іноземних посольств, команди кораблів, екіпажів літаків).

Принципи будування платіжного балансу у значній мірі повторюють бухгалтерські – такі, як:

подвійного запису – кожна операція подана двома записами, які мають однакове вартісне відображення. За дебетом ураховуються операції результатом яких є надходження в країну іноземної валюти, за кредитом – вибуття (табл. 8.1);

вартісної оцінки операції – облік проводиться за фактичними (ринковими при бартерних розрахунках) цінами;

фіксація моменту операції – відображення відбувається в момент здійснення, трансформації, обміну, передання або зникнення економічної вартості;

розрахункова одиниця – МВФ зазначає, що облік повинен здійснюватись у розрахункових одиницях, які використовуються для внутрішніх розрахунків. Однак ця одиниця повинна бути стабільною, щоб зміна її курсу не впливала на підсумкові показники. В Україні, як і у більшості інших країн, використовується долар США;

тип економічної операції – операції, що відображаються у платіжному балансі, є наслідком угоди між резидентом і нерезидентом. У балансі також відображені угоди, які не супроводжуються грошовим платежем. Це операції обміну, трансфертні, міграційні (за умови переміщення домашнього господарства в іншу країну), тимчасові (реінвестування отриманого прибутку).

Таблиця 8.1

Структура та відображення операцій платіжного балансу

Рахунки	Операції	Кредит (+)	Дебет (-)
А. Рахунок поточних операцій	Баланс товарів і послуг (торгівельний баланс)	Експорт товарів і послуг	Імпорт товарів і послуг
	Баланс первинних доходів (від інвестицій та оплати праці)	Доходи від інвестицій та оплата праці, отримані резидентами від нерезидентів	Доходи від інвестицій та оплата праці, отримані нерезидентами від резидентів
	Баланс вторинних доходів (трансферти)	Отримання трансфертів	Переказ трансфертів
Б. Рахунок операцій з капіталом	Придбання та продаж капітальних активів	Продаж (імпорт капіталу)	Придбання (експорт капіталу)
С. Фінансовий рахунок	Прямі (10 % і більше звичайних акцій)	Продаж фінансових активів	Придбання фінансових активів
	Портфельні інвестиції		
	Інші інвестиції (рух позикового капіталу)	Запозичення	Кредитування
	Помилки й упущення	Розбіжність між сумами кредитових і дебетових операцій	
Д. Зведений баланс	= А + В – С		
Е. Резерви та пов'язані статті	Резервні активи	Скорочення	Зростання
	Кредити МВФ	Збільшення зобов'язань	Зменшення зобов'язань

Структура платіжного балансу та відображення у ньому операцій за дебетом і кредитом наведені в табл. 8.1. Складання платіжного балансу передбачає наявність певних пропорцій:

сума поточних і капітальних операцій дорівнює сумі фінансового рахунку та резервів ($A + B = C + E$ або $D = E$);

з урахуванням офіційних резервів кредитові операції дорівнюють сумі дебетових. Виникнення розбіжності даної пропорції пояснюється використанням різних джерел статистичної інформації. Дана невідповідність покривається за рахунок статті "Помилки та упущення". Від'ємне сальдо цієї статті протягом тривалого часу може свідчити про нелегальне вивезення капіталу з країни.

Сальдо платіжного балансу – це співвідношення між надходженням у країну іноземної валюти та її вибуттям за кордон. Сальдо розраховується як сума балансів поточних і капітальних операцій за винятком підсумка фінансового рахунку ($A + B - C$).

У разі перевищення надходжень над вибуттям формується *активне (позитивне) сальдо платіжного балансу*, у зворотному випадку – *пасивне (від'ємне)*, тобто дефіцит.

У ситуації дефіциту платіжного балансу Національний банк скорочує офіційні резерви іноземної валюти, за позитивного сальдо – збільшує. В останньому випадку надлишкові кошти поточного платіжного балансу можуть використовуватись для надання позик іншим країнам.

Відхилення платіжного балансу вважається несприятливим – як плюсове, так і мінусове. Різке збільшення позитивного сальдо веде до швидкого зростання грошової маси та стимулювання інфляції. Негативне сальдо може стати причиною девальвації національної валюти.

Аналіз платіжного балансу включає декілька стадій.

1. Аналітичне оцінювання рахунків платіжного балансу:

рахунок поточних операцій дозволяє оцінити рівень зовнішньої торгівлі: країна з позитивним сальдо є нетто-кредитором, з від'ємним – нетто-боржником;

рахунок операцій з капіталом показує напрям руху капітальних інвестицій та їх структуру. Від'ємне сальдо даного рахунка визначає потребу країни у зовнішньому фінансуванні;

сальдо фінансового рахунку показує збільшення (зменшення) іноземних активів резидентів, а також чисту величину запозичень;

2. Аналіз структури платіжного балансу, який дозволяє з'ясувати питому вагу його основних статей.

3. Оцінювання динаміки статей платіжного балансу за декілька періодів на основі розрахунку темпів росту та приросту (див. підрозділ 6.3);

4. Коефіцієнтний аналіз платіжного балансу, який полягає у визначенні таких ключових показників, як:

обсяг зовнішньоторговельного обороту (ЗТ) – розраховується як сума експорту (Е) й імпорту (І):

$$\text{ЗТ} = \text{Е} + \text{І}; \quad (8.10)$$

сальдо зовнішньої торгівлі (СЗТ) – визначається як різниця між експортом та імпортом:

$$\text{СЗТ} = \text{Е} - \text{І}; \quad (8.11)$$

коефіцієнт покриття імпорту експортом ($K_{\text{покр}}$) – розраховується як відношення величини експорту до імпорту:

$$K_{\text{покр}} = \frac{\text{Е}}{\text{І}} \times 100 \% ; \quad (8.12)$$

коефіцієнт імпортозалежності ($K_{\text{зал}}^{\text{І}}$) показує частку ввезених товарів і послуг, яка припадає на одиницю вироблених у країні:

$$K_{\text{зал}}^{\text{І}} = \frac{\text{І}}{\text{ВВП}} \times 100 \% ; \quad (8.13)$$

показник частки експорту ($K_{\text{Е}}$) – визначає частину ВВП, яку країна поставляє на зовнішні ринки:

$$K_{\text{Е}} = \frac{\text{Е}}{\text{ВВП}} \times 100 \% . \quad (8.14)$$

Індекс внутрішньогалузевої торгівлі Грубеля та Ллойда ($K_{\text{вт}}$) дозволяє оцінити питому вагу внутрішньогалузевої торгівлі даної країни у загальному обсязі загальносвітової торгівлі:

$$K_{\text{вт}} = \frac{[(\text{Е}_i + \text{І}_i) - |\text{Е}_i - \text{І}_i|]}{(\text{Е}_i + \text{І}_i)} \times 100 \% , \quad (8.15)$$

де Е_i – експорт і-го товару;

І_i – імпорт і-го товару;

$(E_i + I_i)$ – вартість внутрішньогалузевої торгівлі;

$(E_i - I_i)$ – чистий експорт товарів галузі;

показник чистих валютних резервів (ЧВР) – використовується для оцінювання можливості сплачувати за імпорт:

$$\text{ЧВР} = \frac{\text{ВР}}{I} \times 12, \quad (8.16)$$

де ВР – величина валютних резервів;

I – величина імпорту;

12 – строк, місяців.

Даний показник визначає період у місяцях, протягом якого країна може оплачувати імпорт за рахунок резервів іноземної валюти. Мінімально достатньою вважається величина валютних резервів, здатна забезпечити оплату імпорту протягом трьох місяців.

У разі недостатнього обсягу резервів обов'язковими умовами попередження дефіциту платіжного балансу є раціональна зовнішньоекономічна політика уряду, контролювання експортно-імпортних поставок (зокрема, відмова від надання гарантій та пільг щодо зовнішніх угод і субсидування імпорту), запобігання відтоку капіталу.

На рівновагу платіжного балансу впливають різні фактори, серед яких найважливішими вважають:

структуру національного господарства (галузева, експортно-імпортна спрямованість виробництва тощо);

місце країни в міжнародному поділі праці;

ступінь імпортозалежності економіки країни та її окремих галузей;

заходи зовнішньоекономічної політики, які впливають на платіжний баланс через валютні курси, відсоткові ставки, використання заощаджень та інвестиційний клімат.

8.3. Особливості макроекономічної політики у відкритій економіці

Для оптимізації макроекономічних процесів уряд використовує заходи фіскальної і монетарної політики. Об'єктами державного регулювання, залежно від стану країни та головних завдань є: економічне зростання,

стабілізація цін і валютного курсу, забезпечення зайнятості та соціальної підтримки населення, вирівнювання платіжного балансу та ін.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це сукупність форм і методів державного регулювання макроекономічних процесів у сфері оподаткування, обсягу та структури державних витрат.

Інструменти фіскальної політики – державні закупівлі товарів і послуг, податки та трансферти, які впливають на величину сукупної пропозиції (AS) і попиту (AD) за рахунок змінення доходів і відповідної частки сукупних видатків ($AD = Y = C + I + G + X_n$):

величина державних закупівель (G), як частина сукупних видатків, має прямий вплив на величину сукупного попиту;

зміна податкового тиску завдає зворотного впливу на величину сукупного попиту та пропозиції. Податки розглядаються як вилучення з економічного обігу, мінімізація яких приводить до зростання споживчих і інвестиційних доходів і витрат, а збільшення діє у протилежному напрямі;

трансфертні виплати соціально незабезпеченим категоріям громадян прямо впливають на величину особистих споживчих витрат (C). Оскільки ці громадяни належать до найбільш бідної частини населення, їх гранична схильність до заощадження прагне до нуля (підрозділ 6.1), що забезпечує тим самим максимальне збільшення споживання. Субсидії, спрямовані підприємницькому сектору, збільшують фінансові можливості бізнесу та інвестиційну активність.

Залежно від фази циклу, у якій перебуває економіка країни, застосовують стимуляційну або стримувальну фіскальну політику.

Стимуляційна (експансіоністська) фіскальна політика застосовується під час спаду. Її заходи спрямовані на подолання економічної кризи, стимулювання зростання виробництва та зайнятості. У даному випадку формується бюджет розвитку за рахунок зниження податкового навантаження, збільшення державних закупівель і трансфертів.

Стримувальна (рестрикційна) фіскальна політика використовується для стримування інфляційних процесів під час занадто швидкого розвитку економіки ("перегріву") шляхом зменшення величини сукупного попиту. Заходами у даному випадку виступають скорочення державних закупівель і трансфертів і збільшення податкового тиску.

Методи фіскальної рестрикції, які дозволяють знизити інфляцію попиту за рахунок збільшення безробіття та спаду виробництва, ефективні тільки у короткостроковому періоді. Їх використання у довгостроковому

періоді може стати причиною стагфляції та тривалої соціально-економічної кризи.

Залежно від способу впливу інструментів фіскальної політики на економіку розрізняють дискреційну й автоматичну фіскальну політику.

Розглянуті методи належать до *дискреційної політики* (лат. *discrecio* – діяти на свій розсуд) та стосуються цілеспрямованого державного регулювання.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика базується на здатності фіскальних інструментів стабілізувати економіку в режимі саморегуляції залежно від фази економічного циклу. Її дія заснована на реагуванні на зміни кон'юнктури *вбудованих стабілізаторів економіки*, до яких належать:

1) *прогресивна система оподаткування*, за якої використовують підвищення ставки податків – залежно від величини бази оподаткування;

2) *прямі податки*, що залежать від величини отриманого доходу або прибутку (податок на прибуток фізичних осіб і підприємницького сектора), в основу яких закладена функція оподаткування:

$$T = t \times Y, \quad (8.17)$$

де T – величина податкових надходжень;

t – ставка податку;

Y – величина доходу (бази оподаткування).

У періоди спаду знижується рівень ділової активності, що, у свою чергу, призводить до скорочення доходів в економіці. Таким чином величина податкових надходжень автоматично зменшується. І навпаки, в періоди економічного зростання збільшення доходів супроводжується автоматичним коригуванням податкового навантаження;

3) *непрямі податки* на продукцію, які не залежать від величини доходу або прибутку. До них відносять податки, що розраховуються пропорційно вартості продукції (ПДВ, акциз та ін.). Зі зниженням обсягу продажів у періоди спаду автоматично зменшуються надходження від цих податків;

4) *виплати за безробіттям та інші трансфертні платежі* (субсидії та ін.), величина яких зростає в умовах кризи – зі зниженням рівня життя населення та збільшенням безробіття, скорочуючись у періоди економічного зростання.

Вплив на економіку заходів фіскальної політики посилюється завдяки ефекту мультиплікації. Зміна будь-якої частини сукупних видатків викликає відповідний приріст (скорочення) доходів в економіці (ВВП).

Мультиплікатор державних видатків (M_G) показує, у скільки разів зміниться ВВП (ΔY) зв зростанням (скороченням) державних видатків (ΔG) на одиницю:

$$M_G = \frac{\Delta Y}{\Delta G} \quad (8.18)$$

або

$$M_G = \frac{1}{1 - MPC}, \quad (8.19)$$

де MPC – гранична схильність до споживання.

Мультиплікатор податків (M_T) показує, у скільки разів зміниться ВВП (ΔY) зі зростанням (скороченням) величини податків (ΔT) на одиницю:

$$M_T = \frac{\Delta Y}{\Delta T}; \quad (8.20)$$

$$M_T = \frac{MPC}{1 - MPC \times (1 - t)}; \quad (8.21)$$

$$M_T = \frac{(-MPC)}{1 - MPC}. \quad (8.22)$$

Вплив зміни величини оподаткування на ВВП можна визначити за такою формулою:

$$\Delta Y = -\Delta T \times M_T. \quad (8.23)$$

Знак "-" показує, що збільшення ВВП можливе за умови зниження податкових надходжень.

Крива Лаффера – графічна модель, яка описує залежність між величиною податкових надходжень і ставками податків (рис. 8.2). Вона була представлена американським економістом А. Лаффером наприкінці 70-х рр. XX ст.

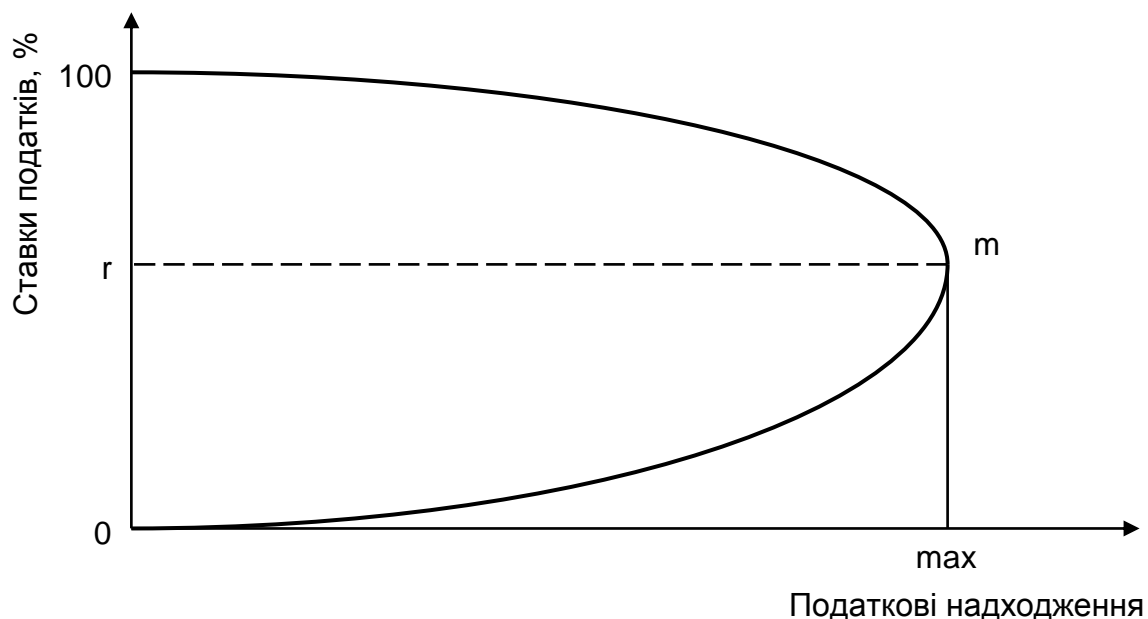

Рис. 8.2. Крива Лаффера

Модель кривої Лаффера показує, що зростання відсоткових ставок податків від 0 до r сприяє збільшенню податкових надходжень, максимум яких досягається в точці m . Подальше підвищення відсоткових ставок призводить до поступового зниження величини податкових надходжень, які з досягненням рівня 100 % дорівнюють 0. Тобто зі стовідсотковим оподаткуванням доходу не має сенсу його заробляти.

Дана графічна модель має певний недолік – невідомо, за якого значення r податкові надходження досягають свого максимуму.

Монетарна (грошово-кредитна) політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання грошової пропозиції в країні.

Інструменти грошово-кредитної політики – це дії Центрального банку, спрямовані на зміну грошової маси та рівня процентної ставки:

операції на відкритому ринку – купівля – продаж іноземної валюти та цінних паперів на міжбанківському ринку. Їх сутність полягає в регулюванні валютних курсів, вирівнюванні платіжного балансу та змінненні величини грошової маси (купівля цінних паперів призводить до її збільшення, продаж – до зменшення);

регулювання норми обов'язкових резервів. Центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання притягнутих коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання та без виплати відсотків за ними. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, Центральний банк скорочує обсяг надлишкових

(вільних) банківських резервів, зменшує їх кредитну здатність, знижує рівень мультиплікації депозитів. Відповідно, зменшується загальний обсяг пропозиції грошей. Знижуючи норму обов'язкового резервування, Центральний банк збільшує пропозицію грошей;

установлення рівня облікової ставки – тобто ціни, за якої Центральний банк надає позики комерційним у порядку рефінансування. Збільшення рівня облікової ставки гальмує створення надлишкових резервів комерційних банків і, відповідно, кредитування економічних суб'єктів, стримує мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей. Зниження Центральним банком дисконтної ставки має протилежні наслідки.

Грошово-кредитна політика Центрального банку здійснюється за допомогою політики дешевих або дорогих грошей.

Політика дешевих грошей вважається м'якою, вона спрямована на стимулювання економічної діяльності шляхом збільшення грошової пропозиції. Інструментами м'якої монетарної політики є: купівля цінних паперів на відкритому ринку, зниження облікової ставки та норми обов'язкових банківських резервів. Ефективне застосування цього виду політики ускладнюється існуванням так званої "*ліквідної пастки*" – припущення, що крива попиту на гроші (MD) нижче певного рівня відсоткової ставки (r) набуває вигляд горизонтальної лінії (рис. 8.3). Таким чином, подальше зниження вартості грошей не підвищує їх попит, що, у свою чергу, не приведе до зростання інвестиційних видатків і сукупного попиту.

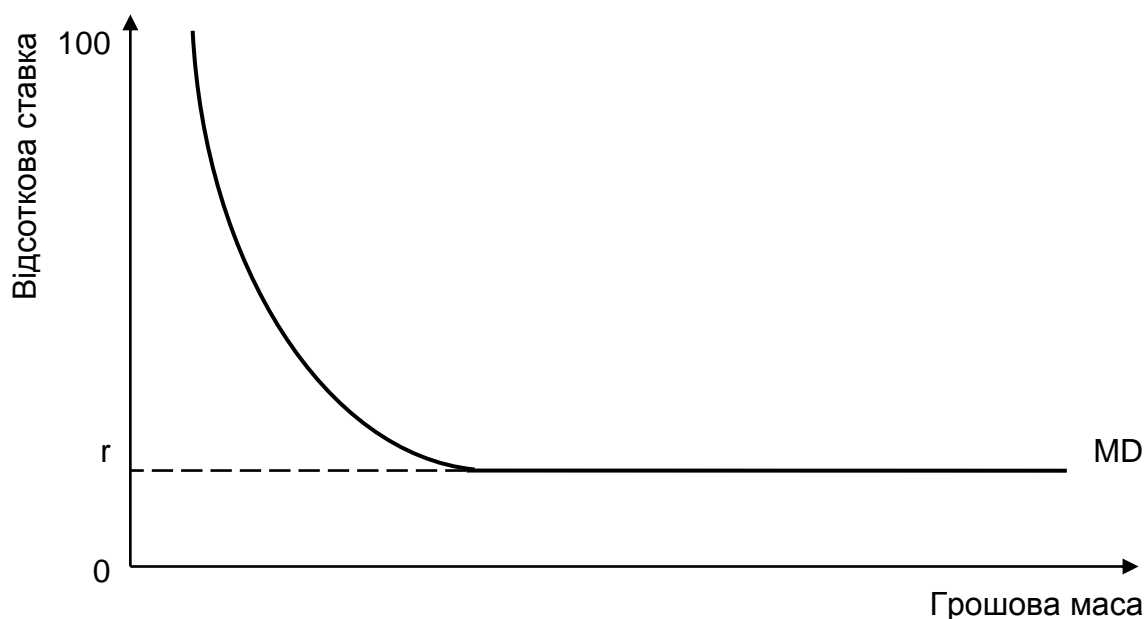

Рис. 8.3. Ліквідна пастка

Політика дорогих грошей пов'язана із застосуванням жорстких монетарних засобів з метою стримування інфляційних процесів. Її інструментами є: продаж цінних паперів на відкритому ринку, підвищення облікової ставки та норми обов'язкових банківських резервів.

На практиці фіскальні та монетарні заходи застосовуються одночасно для підвищення ефективності макроекономічної політики. Але у стані ліквідної пастки монетарні заходи стають неефективними. Отже, стимуляційна економічна політика, спрямована на зростання сукупного попиту, може здійснюватись тільки фіскальними інструментами.

Оцінюючи вплив фіскальної і монетарної політики на економіку, необхідно враховувати, що використання зазначених заходів супроводжується змінами дохідної та видаткової частин державного бюджету, ускладнюючись у випадку наявності зовнішніх боргів.

Висновки

З 70-х рр. ХХ ст. постійним явищем, що супроводжує кризовий стан економік світу, є стагфляція (стагнація) – одночасне існування інфляції, економічного спаду та безробіття.

Стимуляційна політика, спрямована на економічне зростання та зниження рівня безробіття, передбачає: зниження податкового тиску, підвищення грошової пропозиції та сукупних видатків за рахунок збільшення державних витрат, мінімальних заробітних плат, пенсій.

Стримувальна (рестрикційна) політика використовується з метою боротьби з інфляцією. Її дія спрямована на зменшення сукупних видатків за рахунок скорочення грошової пропозиції, державних закупівель і трансфертів, збільшення податків.

Аналіз витрат безробіття будується на економічній закономірності: в умовах повної зайнятості ресурсів фактичний рівень безробіття дорівнює природному (сумі фрикційного та структурного).

Потенційний ВВП – обсяг реального ВВП, який економіка виробляє в умовах повної зайнятості.

Економічні наслідки безробіття можна кількісно визначити за допомогою закону Оукена: перевищення фактичного безробіття над природним рівнем на 1 % обумовлює недовиробництво ВВП у зіставленні з потенційним на β % (розрив ВВП).

Гістерезис безробіття – це залежність величини природного рівня від зміни фактичного.

Теорія інсайдерів – аутсайдерів передбачає, що у періоди високого рівня безробіття та спаду виробництва існує певна категорія робітників (інсайдерів), яких не буде замінено на інших працівників з меншою оплатою праці, які шукають роботу (аутсайдерів).

Інфляція – стійке зростання цін, викликане порушенням макроекономічної рівноваги у суспільстві.

Найчастіше для виявлення рівня інфляційних процесів в країні використовують такі агреговані індекси:

індекс споживчих цін – відображає зміну цін споживчого кошика; характеризує типовий рівень і структуру споживання домогосподарств;

дефлятор ВВП – відображає зміну цін на товари та послуги, вироблені в економіці країни за певний період.

Інфляційний податок – це витрати, що несуть фізичні та юридичні особи, які мають готівку або грошові заощадження.

Антиінфляційна політика – державне регулювання економіки, спрямоване на стабілізацію загального рівня цін. Може проводитись за двома методами:

метод "шокової терапії", який полягає у різкому та несподіваному скороченні пропозиції грошей з одночасним жорстким контролем доходів і витрат;

метод градуалізму – передбачає повільне та поступове проведення економічних реформ з метою запобігання спаду виробництва та можливих негативних соціальних наслідків.

Платіжний баланс – це статистичний документ, який описує всі грошові платежі, що надходять у країну через кордони та перераховуються за кордон протягом певного часу.

Згідно з "Керівництвом" МВФ для формування платіжного балансу використовують такі базові поняття, як:

економічна територія – це географічна територія, що адміністративно управляється урядом даної країни та в межах якої можуть вільно переміщатись особи, товари та капітали (гроші);

центр економічних інтересів – ідентифікується у випадку, якщо економічний суб'єкт має на території даної країни майно, яке використовується протягом тривалого часу для здійснення економічних операцій;

резидент – фізична або юридична особа, яка знаходиться в даній країні більше року та має в ній центр свого економічного інтересу;

нерезидент – фізична або юридична особа, яка знаходиться за межами економічної території даної країни більше року.

Складання платіжного балансу передбачає наявність певних пропорцій:

сума поточних і капітальних операцій має дорівнювати сумі фінансового рахунку та резервів;

з урахуванням офіційних резервів кредитові операції мають дорівнювати сумі дебетових.

З перевищенням надходжень над вибуттям формується активне (позитивне) сальдо платіжного балансу, у зворотному випадку – пасивне (від'ємне), тобто дефіцит.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це сукупність форм і методів державного регулювання макроекономічних процесів у сфері оподаткування та обсягу й структури державних витрат.

Інструменти фіскальної політики – державні закупівлі товарів і послуг, податки та трансферти, які впливають на величину сукупної пропозиції (AS) і попиту (AD) за рахунок змінення доходів і відповідної частини сукупних видатків ($AD = Y = C + I + G + X_n$).

Крива Лаффера – графічна модель, яка описує залежність між величиною податкових надходжень і ставками податків.

Монетарна або грошово-кредитна політика – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання грошової пропозиції в країні.

Інструменти грошово-кредитної політики – це дії Центрального банку, спрямовані на зміну грошової маси та рівня відсоткової ставки:

операції на відкритому ринку (купівля – продаж іноземної валюти та цінних паперів);

регулювання норми обов'язкових резервів;

установлення рівня облікової ставки.

Грошово-кредитна політика Центрального банку здійснюється за допомогою політики дешевих або дорогих грошей.

"Ліквідна пастка" – припущення, що крива попиту на гроші, нижча певного рівня відсоткової ставки, приймає вигляд горизонтальної лінії.

На практиці фіскальні та монетарні заходи застосовують одночасно з метою підвищення ефективності макроекономічної політики. Але у стані

"ліквідної пастки" монетарні заходи стають неефективними. Отже, стимуляційна економічна політика, спрямована на зростання сукупного попиту, може здійснюватись тільки фіскальними інструментами.

Оцінюючи вплив фіскальної і монетарної політики на економіку, необхідно враховувати, що використання даних заходів супроводжується змінами дохідної та видаткової частин державного бюджету, ускладнюючись у випадку наявності зовнішніх боргів.

Глосарій

Антиінфляційна політика (політика дезінфляції) – державне регулювання економіки, спрямоване на стабілізацію загального рівня цін.

Гістерезис безробіття – залежність величини природного рівня від зміни фактичного.

Економічна територія – географічна територія, що адміністративно управляється урядом даної країни та в межах якої можуть вільно переміщатись особи, товари та капітали (гроші).

Інфляційний податок – витрати, що несуть фізичні та юридичні особи, які мають готівку або грошові заощадження.

Інфляція – стійке зростання цін, викликане порушенням макроекономічної рівноваги у суспільстві.

Монетарна або грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання грошової пропозиції в країні.

Нерезидент – фізична або юридична особа, яка знаходиться за межами економічної території даної країни більше року (за винятком туристів, сезонних і прикордонних робітників, персоналу міжнародних організацій, іноземних посольств; команди кораблів, екіпажів літаків).

Платіжний баланс – статистичний документ, який описує всі грошові платежі, що надходять у країну через кордон, і перераховуються за кордон протягом певного часу (рік, квартал, місяць).

Потенційний ВВП – обсяг реального ВВП, який економіка виробляє в умовах повної зайнятості (природного рівня безробіття).

Резидент – фізична або юридична особа, яка знаходиться в даній країні більше року та має в ній центр свого економічного інтересу (ведення господарської діяльності та економічних операцій, право володіння майном).

Сальдо платіжного балансу – співвідношення між надходженням в країну іноземної валюти і її вибуттям за кордон.

Стагфляція – одночасне існування інфляції та стагнації – економічного спаду та безробіття.

Стимуляційна політика спрямована на економічне зростання та зниження рівня безробіття; передбачає: зниження податкового тиску, підвищення грошової пропозиції та сукупних видатків за рахунок збільшення державних витрат, мінімальних заробітних плат, пенсій.

Стримувальна (рестрикційна) політика використовується з метою боротьби з інфляцією. Її дія спрямована на зменшення сукупних видатків за рахунок скорочення грошової пропозиції (монетарними заходами), державних закупівель і трансфертів, збільшення податків.

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – сукупність форм і методів державного регулювання макроекономічних процесів у сфері оподаткування й обсягу та структури державних витрат.

Центр економічних інтересів ідентифікується у випадку, якщо економічний суб'єкт має на території даної країни майно, яке використовується протягом тривалого часу для здійснення економічних операцій.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте поняття "стагфляція".
2. Порівняйте дію стимуляційної і стримувальної економічних політик.
3. Визначте переваги та недоліки антиінфляційної політики градуалізму та "шокової терапії".
4. Визначте принципи формування платіжного балансу.
5. Опишіть структуру платіжного балансу та її пропорції.
6. Назвіть стадії аналізу платіжного балансу.
7. Визначте форми та методи фіскальної політики.
8. Обґрунтуйте переваги та недоліки кривої Лаффера.
9. Опишіть сутність, види й інструменти монетарної політики.
10. Охарактеризуйте принцип дії "ліквідної пастки". У стані "ліквідної пастки" засоби якої економічної політики стають неефективними?

Тестові завдання

1. *Стагфляція – це одночасне існування:*

- а) інфляції та стагнації;
- б) падіння виробництва та безробіття;
- в) інфляції та безробіття;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: а).

2. *Стимуляційна економічна політика передбачає:*

- а) зниження податкового тиску;
- б) збільшення державних витрат;
- в) зростання мінімальних заробітних плат і трансфертних платежів;
- г) усі відповіді правильні

Правильна відповідь: г).

3. *Стримувальна (рестрикційна) економічна політика передбачає:*

- а) збільшення податкового тиску;
- б) скорочення державних витрат;
- в) зменшення державних трансфертних платежів;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

4. *За законом Оукена:*

- а) перевищення фактичного безробіття на 1 % обумовлює недовиробництво ВВП – у зіставленні з потенційним на β %;
- б) перевищення фактичного безробіття над природним рівнем на 1 % обумовлює недовиробництво ВВП – у зіставленні з потенційним на β %;
- в) перевищення фактичного безробіття над циклічним рівнем на 1 % обумовлює недовиробництво ВВП – у зіставленні з потенційним на β %;
- г) перевищення фактичного безробіття над фрикційним рівнем на 1 % обумовлює недовиробництво ВВП – у зіставленні з потенційним на β %.

Правильна відповідь: б).

5. *Потенційний ВВП – це:*

- а) обсяг реального ВВП, який економіка виробляє в умовах повної зайнятості;

б) обсяг реального ВВП, який економіка виробляє в умовах природного рівня безробіття;

в) обсяг реального ВВП, який економіка виробляє в умовах фрикційного та структурного безробіття;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

6. Складання платіжного балансу передбачає наявність такої пропорції:

а) сума поточних і капітальних операцій дорівнює сумі фінансового рахунку та резервів;

б) сума зведеного балансу дорівнює сумі резервів;

в) кредитові операції дорівнюють сумі дебетових;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

7. Мінімально достатньою вважається величина валютних резервів, здатна забезпечити оплату імпорту протягом:

а) трьох місяців;

б) шести місяців;

в) одного року;

г) трьох років.

Правильна відповідь: а).

8. Стимуляційна або стримувальна фіскальні політики застосовуються залежно від:

а) рівня податкового навантаження;

б) фази економічного циклу;

в) величини дохідної частини державного бюджету;

г) розміру зовнішнього боргу країни.

Правильна відповідь: б).

9. Комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання грошової пропозиції в країні, – це:

а) зовнішньоекономічна політика;

б) фіскальна політика;

в) монетарна політика;

г) немає правильної відповіді.

Правильна відповідь: в).

10. Засоби якої економічної політики застосовують в умовах "ліквідної пастки":

- а) фіскальної;
- б) монетарної;
- в) фіскальної і монетарної одночасно;
- г) немає правильної відповіді?

Правильна відповідь: а).

Евристичні завдання

1. Проаналізуйте динаміку основних макроекономічних показників України за 2014 – 2018 роки: реального ВВП, індексу споживчих цін та рівня безробіття.

Дайте розширену аргументацію щодо сучасного економічного становища України.

2. На основі даних щодо ВВП (<http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>) і платіжного балансу України (<http://index.minfin.com.ua/balance/>) за 2014 – 2018 роки проведіть:

аналітичне оцінювання рахунків платіжного балансу в останньому році;

аналіз структури платіжного балансу в останньому році;

оцінювання динаміки статей платіжного балансу за п'ять років;

коефіцієнтний аналіз платіжного балансу.

Зробіть висновки та наведіть можливі причини виявлених змін.

3. На основі аналізу, проведеного у завданні 1, визначте необхідні заходи фіскальної та монетарної політики для стабілізації виявлених негативних явищ у сучасній економіці України.

9. Аналіз фінансування державних витрат

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: здатності формулювати сутність, роль, значення, цілі та результати державної інвестиційної політики, а також уміння використовувати методологію аналізу державної політики.

Загальна компетентність

Здатність визначати сутність основних проблем фінансування державних витрат, аналізувати та прогнозувати стабілізаційну державну політику.

Питання для вивчення

9.1. Державний бюджет.

9.2. Аналіз державної інвестиційної політики та державних інвестиційних програм.

9.3. Стабілізаційна політика держави.

Ключові слова: державні видатки, дефіцит державного бюджету, бюджетне фінансування, система доходів бюджету, стабілізаційна політика держави, державний капітал, державна інвестиційна політика.

9.1. Державний бюджет

Державний бюджет – основний загальнодержавний фонд централізованих коштів. За допомогою бюджету держава концентрує певну частину валового внутрішнього продукту та централізовано розподіляє її на розвиток національної економіки, соціальний захист населення, утримання органів державної влади й управління, оборону країни. В Україні Державний бюджет на кожний фінансовий рік розглядається Верховною Радою та затверджується як закон.

Державні видатки – це безперервне використання державою коштів з бюджету, позабюджетних фондів і власних коштів державних підприємств, об'єднань і організацій на цілі, що підтверджені Законом про бюджет, позабюджетними фондами, нормативними актами уряду, міністерств, відомств і статутами підприємств і організацій [23].

Державні видатки, залежно від того, з якого фонду вони здійснюються, підрозділяють за такими видами:

бюджетне фінансування, коли бюджетна система є державним фондом коштів, що забезпечують основні витрати держави;

фінансування за рахунок державних позабюджетних фондів, звідки фінансуються такі соціальні витрати держави, як виплата пенсій, соціальне та медичне страхування;

видатки за рахунок кредитування, коли гроші беруться на підставі зворотності, розміщення та на певний строк у Національному банку країни, комерційних банках та інших фінансових структурах;

бюджетне кредитування, коли гроші на певні видатки видаються з бюджетів на певний строк і на певних умовах;

страхові виплати за обов'язкового та комерційного страхування;

виплати за державним боргом як внутрішнім, так і зовнішнім; виплачуються переважно з бюджету;

адресні виплати за певних, строго обмежених умов з емісійних коштів;

видатки за рахунок децентралізованих джерел фінансування, тобто видатки, що покриваються за рахунок власних коштів підприємств і установ, усіх юридичних осіб, що працюють у ринкових умовах [14].

Змістовність і структура державних видатків залежать від загальної фінансової політики держави, а конкретно вони визначаються програмами держави та завданнями, які вирішуються в кожному фінансовому році.

Державні видатки здійснюються на основі чинного законодавства відповідно до фінансово-планових актів, затверджуваних компетентними органами. Органи Державного казначейства допускають тільки видатки, передбачені нормативними актами. Обов'язковою вимогою здійснення державних видатків є включення їх у відповідний фінансовий акт: бюджет, кошторис або баланс.

Існує низка принципів, за якими здійснюються видатки. **Принципи державних видатків:**

плановість – видатки повинні плануватись на основі Державних і муніципальних програм (планів), що відображають потреби у коштах і джерелах їх задовільнення;

відповідність планованих видатків обсягу державних і муніципальних доходів;

цільове спрямування коштів, що передбачає визначення конкретних заходів і цілей, на які вони повинні бути використані;

законність – відповідність фінансових видатків законним правам та інтересами громадян, юридичних осіб, державних і муніципальних організацій;

відповідність вимогам екологічних норм державного законодавства;
безоплатність виділення коштів відповідно до загального порядку;
контроль за використанням державних і муніципальних коштів і відповідальність за правопорушення в цій сфері.

Отже, **видатки бюджету** – це витрати, що виникають у зв'язку з виконанням державою своїх завдань і функцій. Ці витрати виражають економічні відносини, на основі яких відбувається процес використання централізованого фонду коштів держави за різними напрямками.

В Україні доходи держбюджету формуються в основному за рахунок різних податків і зборів, а також деяких інших джерел (зокрема, від приватизації держмайна та зовнішніх позик).

Якщо доходи бюджету перевищують видатки, то це називають *бюджетним профіцитом*, а якщо ж видатки бюджету перевищують його доходи – це *бюджетний дефіцит*.

Бюджетний дефіцит, що формується з причини скорочення надходжень у бюджет і зростанням видатків з бюджету, є однією з основних причин інфляції.

Дефіцит бюджету – явище майже постійне в економіці кожної держави. На жаль, в Україні це явище перманентне.

Дефіцит державного бюджету небезпечний тим, що він практично завжди призводить до інфляції. Тому наявність бюджетного дефіциту зазвичай розглядається як негативне явище. Але в кризовій ситуації провідні економісти навіть рекомендують формувати бюджет з деяким дефіцитом, щоб покласти кінець економічному спаду.

Для населення наявність дефіциту має опосередковане значення, але воно бере участь у поверненні притягнутих для покриття дефіциту коштів шляхом сплати податків. Вимірником дефіциту бюджету, як правило, є відсотки від ВВП.

Структура видатків держави знаходить своє відбиття у бюджеті.

Державні видатки розподіляють на три *категорії*:

державні закупівлі, що включають споживання в державному секторі (близько 80 % державних закупівель) і державні інвестиції – різноманітні капітальні видатки, такі, як витрати на будівництво шляхів, вокзалів тощо. На додаток існує незначна складова – субсидії державним підприємствам.

Субсидії – це державні платежі, які мають впливати на темпи зростання виробництва та ціни на деякі товари та послуги;

трансферти приватному сектору, що включають пенсію за вислугу років, страхування безробіття, пільги ветеранам та інші платежі;

чисті відсоткові платежі – це відсотки, що виплачуються держателям державних облігацій та відсотки за державними боргами.

Видатки показують спрямування та цілі бюджетних асигнувань.

Усі видатки держави підрозділяють на кілька великих груп. Як правило, виділяють такі *групи видатків*:

фінансування промислового виробництва;

фінансування соціально-культурних заходів;

фінансування науки;

фінансування оборони;

утримання правоохоронних органів і органів державної влади і управління;

видатки з зовнішньоекономічної діяльності;

створення резервних фондів;

видатки на обслуговування державного боргу;

інші видатки та виплати.

Додатково до зазначених груп видатків долучають витрати на виконання пріоритетних загальнодержавних програм.

Важливою проблемою здійснення державних видатків є їх захищеність від знецінення в умовах високих темпів інфляції. **Принцип захищеності** припускає фінансування низки статей видатків бюджету в повному обсязі з обліком їх інфляційного збільшення.

Фінансування бюджету кожної країни ґрунтується на податках.

Так, система доходів бюджету України має такі надходження:

податкові – серед яких: *прямі податки* (податок на прибуток корпорацій і з громадян, плата за землю, платежі власників транспортних засобів, податок на промисел); *непрямі податки* (ПДВ, акцизи, митні); *платежі за використання природних ресурсів* (ліси, водні ресурси, природні копалини); *платежі за державні послуги та місцеві податки та збори*;

неподаткові – за приватизацію державного майна, реалізацію державних матеріалів (наприклад, реалізація дорогоцінних металів і каменів), інші;

внески в цільові фонди – збір на обов'язкове страхування на випадок безробіття, платежі до фонду соціального захисту інвалідів, збір

за забруднення навколишнього середовища, збори на будівництво та утримання автомобільних доріг тощо;

доходи від операцій з капіталом – від продажу основного капіталу (наприклад, споруди, устаткування), державних запасів товарів (наприклад, зерна), а також податки на фінансові операції;

офіційні трансферти – безоплатні та безповоротні платежі, отримані від інших органів державного управління, недержавних міжнародних організацій.

За умовами формування державні доходи підрозділяють на *безповоротні* – власні доходи держави та *поворотні* – державні позики, за користування якими потрібно виплачувати проценти і які мають бути повернуті в призначений угодою строк.

На загальну величину витрат в економіці, або сукупний попит, впливає фіскальна (бюджетно-податкова) політика. Сукупний попит можна подати перетинанням кривих IS і LM у моделі загальної економічної рівноваги (див. рис. 7.5). У цій моделі зростання державних закупівель зменшує національні збереження та зсуває криву IS вгору і вправо, в результаті чого збільшується сукупний попит.

Однак, застосування урядом фіскальної політики з метою стабілізації економіки має певні труднощі. Як звісно, фіскальна політика оперує двома інструментами – державними витратами та податками. Обидва ці інструменти є досить неповороткими: більшість державних витрат розраховуються не на рік, а на декілька років (наприклад, програми виплати соціальних допоміг); податки також доволі складно змінювати кожного року. Тому в реальному житті в бюджет "вбудовують" автоматичні стабілізатори економіки.

Автоматичні стабілізатори економіки – це економічний механізм, дія якого приводить до автоматичного зростання державних витрат або зниження податків (без прийняття законів) за умови зниження ВВП. Аналогічно, якщо ВВП зростає, автоматичні стабілізатори змушують витрати знижуватись, а податки – зростати.

Прикладом вбудованого автоматичного стабілізатора слугує допомога з безробіття – якщо безробіття збільшується, допомогу отримують більше людей без втручання держави, і навпаки. З даного прикладу зрозуміло, що трансфертні витрати в період спаду економіки зростають і автоматично посилюють експансіоністський характер фіскальної політики держави.

Найбільш важливим автоматичним стабілізатором економіки є *прибуткова система*. Якщо економіка впадає в рецесію, доходи населення падають і сплачується менший прибутковий податок. І навпаки, в період економічного бума доходи населення зростають, в казну надходить більше грошей у вигляді податків.

Вплив фіскальної політики держави на економіку країни здійснюється також і через формування державного капіталу.

9.2. Аналіз державної інвестиційної політики та державних інвестиційних програм

Державний основний капітал – це довгострокові активи, які належать державі. Державний сектор є комплексом господарських об'єктів, які цілком або частково належать центральним і місцевим державним органам. Державні капіталовкладення здійснюються в державному секторі економіки, що відіграє важливу роль у державному регулюванні економіки.

Цікаво знати

Державний сектор існував у багатьох країнах задовго до розвитку капіталізму, включаючи пошту, частково транспортну службу, виготовлення зброї та ін. За часів становлення системи державного регулювання економіки держава будувала або викупувала у приватних власників господарські об'єкти, головним чином у сфері інфраструктури, важкої промисловості, функціонування яких було завжди вигідне та необхідне для економіки країни, але не завжди вигідно з погляду приватного капіталу.

В одних країнах державний сектор виник в основному у результаті націоналізації ряду галузей і підприємств (у Франції, Італії, Великобританії, Австрії), інші держави будували або здобували господарські об'єкти, що банкрутували (у Німеччині, США, Швеції, Японії). У першій групі країн частка державного сектора у національному багатстві країни вище, ніж у другій.

Значна частина державного капіталу – це об'єкти інфраструктури, здебільшого нерентабельні. Так, дуже важливим для економічного зростання є величина та якість суспільної інфраструктури – шкіл, лікарень, доріг, парків тощо.

Інша частина державного капіталу – державні підприємства в сировинних і енергетичних галузях, де потрібні значні інвестиції, а оборотність капіталу повільна. Рентабельність державних фірм, як правило, низька.

Частинною державного капіталу є також частка в приватно-державних компаніях.

Монопольний прибуток (а найчастіше і прибуток у цілому) не є першорядною метою діяльності держави в інфраструктурі, енергетиці, сировинних галузях, науці, у підготовці та перепідготовці кадрів, у сфері охорони навколишнього середовища, тому що високих прибутків від цих сфер ніхто не вимагає, а збитки покриваються з бюджету. Тому державний сектор є постачальником дешевих послуг (зокрема, транспортних, поштово-телеграфних), електроенергії та сировини, знижуючи, таким чином, витрати в приватному секторі.

Державний капітал активно використовують для регулювання економіки. Так, в умовах кризи, інвестиції в державному секторі, як правило, зростають. У такий спосіб уряд прагне протидіяти спаду виробництва та підвищенню рівня безробіття.

Державний капітал також відіграє помітну роль у державній структурній політиці. Держава створює нові об'єкти або розширює та реконструює старі в тих сферах діяльності, галузях або регіонах, куди приватний капітал притікає недостатньо (наприклад, наука, освіта, підготовка та перепідготовка кадрів).

У цілому державний капітал є доповненням до приватного господарства там, де мотивація для приватного капіталу виявляється недостатньою. У результаті державний капітал слугує підвищенню ефективності народного господарства в цілому і є одним з інструментів перерозподілу ВВП.

З початку 80-х рр. XX ст. у світовому господарстві посилилась тенденція приватизації – продаж приватному капіталу рентабельних, реконструйованих об'єктів державного сектора.

Основною **метою макроекономічної політики держави** є забезпечення стійких умов для довгострокового зростання економіки. Зростання економіки неможливе без структурно-інноваційної переорієнтації економічної сфери та формування сприятливого інвестиційного середовища. Державні інвестиції здійснюються за рахунок бюджетних і позикових коштів та позабюджетних фондів. Фінансуються державні вкладення із прибутку та податків державних підприємств.

Аналіз джерел фінансування інвестицій виділяє зовнішні та внутрішні джерела фінансування. *Внутрішні джерела* – це власні фінансові кошти підприємства, заощадження населення, ресурси фінансового ринку,

бюджетні інвестиції. До *зовнішніх джерел* відносять кредити, позики й іноземні інвестиції.

Значна частина фінансових вкладень здійснюється у виробництво товарів і послуг, які конкурентоспроможні не тільки на внутрішньому ринку, а і на зовнішньому.

Отже, одним з головних завдань уряду кожної держави є успішна й ефективна інвестиційна політика. **Інвестиційна політика держави** спрямована на:

- інноваційний шлях економічного розвитку;
- визначення пріоритетів у інвестиційному розвитку;
- взаємодію науки, виробництва, освіти, кредитної та фінансової сфер;
- формування норм, правової бази в інвестиційній діяльності;
- використання ефективних ринкових механізмів в інвестиційній діяльності;
- сприяння розвитку інвестиційної інфраструктури.

Інвестиції формуються на інвестиційному ринку. **Інвестиційний ринок** характеризується тими ж складовими, як і будь-який інший – ціною, рівнем конкуренції, попитом і пропозицією. Сам інвестиційний ринок складається з двох об'єктів інвестування: об'єктів реального інвестування і об'єктів фінансового інвестування (рис. 9.1).

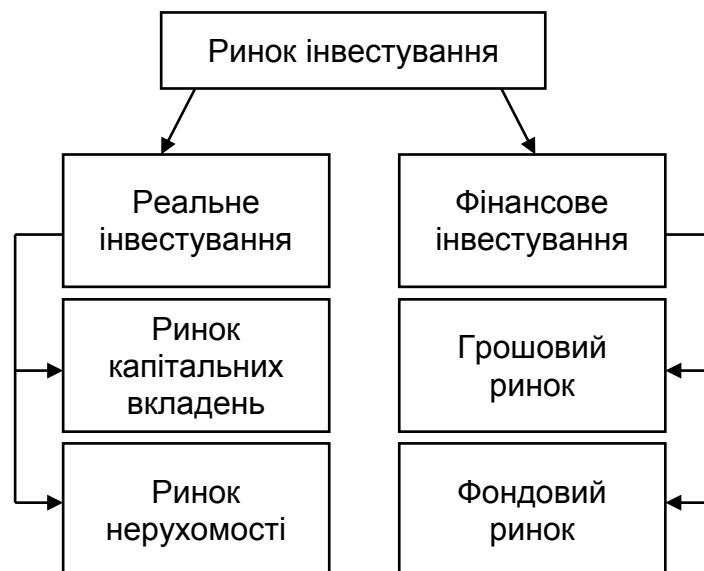

Рис. 9.1. **Об'єкти інвестиційного ринку**

Ринок об'єктів реального інвестування складається з двох ринків – ринку нерухомості і ринку капітальних вкладень.

Ринок нерухомості вважається одним з найбільш великих і значущих для всієї ринкової економіки. Це система економічних відносин, які виникають у процесі будь-яких операцій з жилою або комерційною нерухомістю. Одним з сегментів ринку нерухомості є ринок приватизованих об'єктів, де відбувається передання державного майна в приватні руки. На цьому ринку як товар можуть виступати тільки ті компанії, які виставляються на аукціон або викупаються трудовим колективом.

Ринок капітальних вкладень є також одним з найбільш вагомих. Основною формою вкладень на даному ринку є інвестиції в реконструкцію старих будинків, будівництво нової нерухомості, розширення компаній.

Ринок об'єктів фінансового інвестування поєднує в собі два потужних ринки: грошовий і фондовий.

На **грошовому** (або **валютному**) **ринку** здійснюються угоди купівлі – продажу іноземної валюти та цінних паперів, оцінених в іноземній валюті. Крім цього, на даному ринку проводяться операції з інвестування валютного капіталу. Сучасні валютні ринки кваліфікують: *за сферою поширення* – міжнародні або внутрішні; *за видами валютних курсів* – плаваючий, фіксований, змінний курс; *за ступенем організованості* – біржовий або дилерський тощо.

На **фондовому ринку** формується ціла мережа інструментів: позики, кредити та їх похідні. Через фондовий ринок проходять усі операції з власністю (акції, ф'ючерси, опціони і так далі) та боргами (векселі, облигації, казначейські зобов'язання);

Сприятливий інвестиційний клімат в країні створюють *іноземні інвестиції*. Світове господарство в цілому та окремі країни не можуть ефективно функціонувати без перетікання капіталу і його ефективного використання. Тому залучення іноземних інвестицій є необхідною та однією з найважливіших відмітних рис сучасних міжнародних економічних відносин.

В Україні залучення іноземного капіталу є одним зі стратегічних завдань розвитку економіки. Іноземні інвестиції в Україні, як і в інших країнах, сприяють:

- прискоренню економічного розвитку та технічного прогресу, збільшенню обсягу реальних капіталовкладень;
- поліпшенню стану платіжного балансу країни;
- відновленню та модернізації виробництва;

оволодінню передовими методами ведення господарства;
забезпеченню зайнятості;
підготовці кадрів, які відповідають сучасним вимогам економіки;
скороченню валютних видатків на оплату імпорту;
розширенню експорту та надходженню іноземної валюти;
підвищенню рівня життя та купівельної спроможності населення;
розвитку інфраструктури та сфери послуг;
посиленню конкуренції в національній економіці та зниженню рівня її монополізації;
підвищенню довіри до країни, яка дозволить залучити нових іноземних інвесторів.

На жаль, в Україні, як і в інших країнах с трансформаційною економікою, іноземне інвестування є досить ризикованим. З початку 90-х рр. ХХ ст. і дотепер іноземні інвестори не захищені від дії нових законів, що погіршують умови бізнесу, оскільки вітчизняне законодавство не містить стабілізаційної програми, а податкова система все також далека від досконалості. Зарубіжні фірми, намагаючись вкласти капітал в економіку України, стикаються з величезними труднощами. Навіть за сприятливих інвестиційних перспектив приватний капітал нерідко змушений відмовлятися від інвестування через надмірний ризик.

Готовність інвесторів до вкладення капіталу в економіку тої або іншої країни залежить від її інвестиційного клімату. У сучасних умовах багатонаціональні корпорації, що здійснюють прямі інвестиції, мають вибір. Вони оцінюють умови інвестування за рубежом за рядом критеріїв і тільки на підставі всебічного оцінювання інвестиційного клімату в країні приймають рішення.

Найважливішими критеріями є:

оцінювання місцевого ринку з погляду його ємності, наявності ресурсів, місця розташування тощо;
політична стабільність у країні;
правові умови іноземних інвестицій;
система оподаткування;
характер торговельної політики;
ступінь розвитку інфраструктури;
рівень захисту інтелектуальної власності;
державне регулювання економіки;
дешевизна робочої сили та рівень її кваліфікації;

стабільність національної валюти;
можливість репатріації прибутків.

За більшістю критеріїв вибір іноземних інвесторів паде не на користь України. На жаль, доводиться констатувати, що країна дотепер не користується довірою приватних інвесторів і не здатна нормальним, цивілізованим чином залучити необхідний їй підприємницький капітал.

Слід розуміти, що є різниця між підприємницьким і позиковим капіталом. Для розвитку економіки будь-якої країни важливим є саме підприємницький, а не позиковий капітал. Це пояснюється тим, що залучення підприємницького капіталу сприяє позитивним процесам в економіці:

зовнішній борг країни не зростає;

співробітництво з іноземними фірмами дає підприємствам нові технології, способи організації виробництва, забезпечує прямий вихід на світові ринки з конкурентоспроможною продукцією;

реальні інвестиції дають змогу забезпечити здорове економічне зростання.

Разом з тим, що інвестиційний клімат в Україні не є досить сприятливим, існують фактори, які відіграють *позитивну* роль у залученні іноземного капіталу:

потужні та порівняно недорогі природні ресурси;

великий внутрішній ринок;

високий рівень базової освіти кадрів;

відносна дешевина кваліфікованої робочої сили;

відсутність сильної конкуренції з боку вітчизняних виробників;

здійснюваний процес приватизації та можливість участі в ньому іноземних інвесторів;

можливість отримання надприбутку.

Під цим кутом зору Україна має перспективи подальшого залучення іноземних інвесторів.

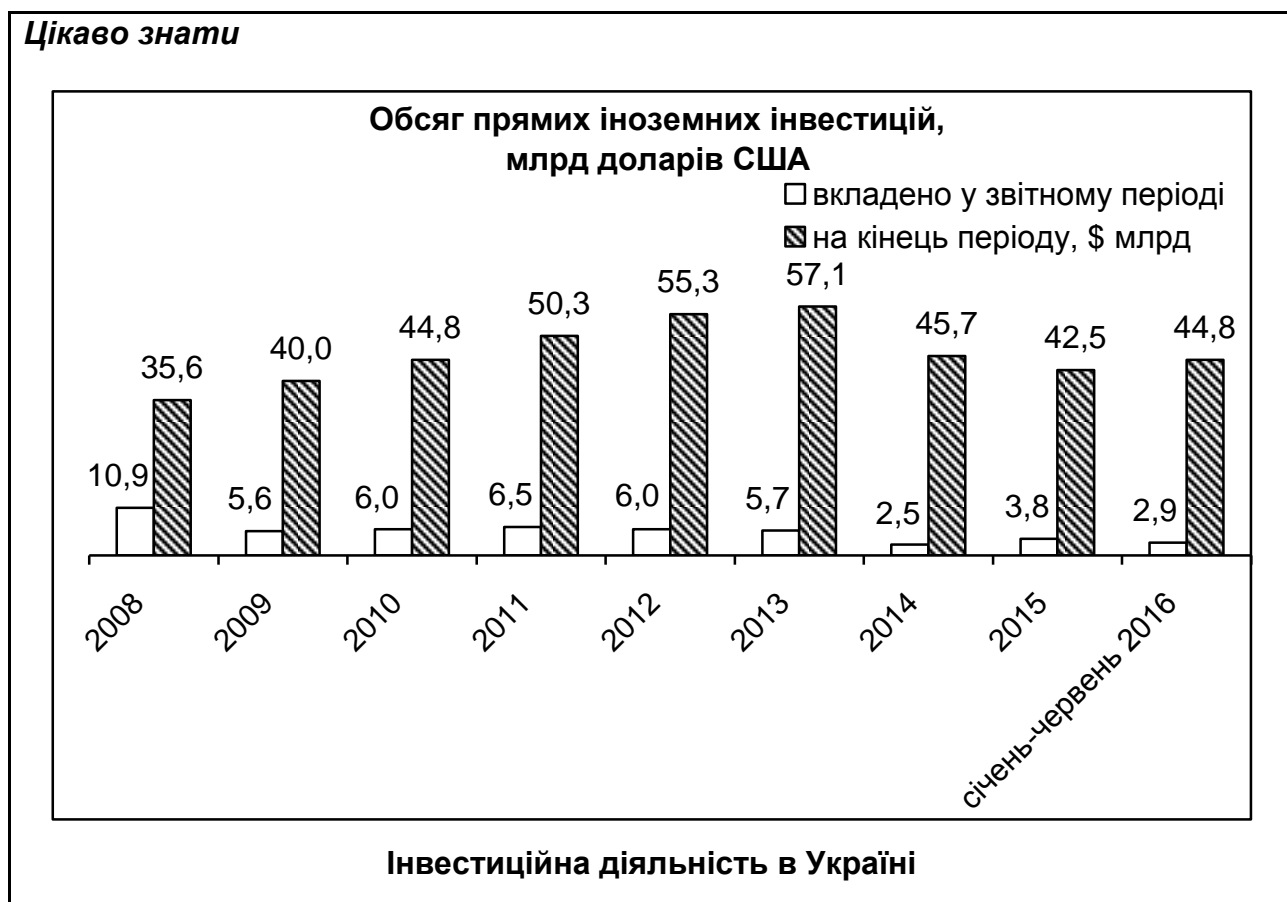
Як і будь-яке інше складне економічне явище, вкладення іноземних капіталів спричиняє як позитивні, так і негативні наслідки для національної економіки.

До *недоліків* (негативних наслідків) іноземних інвестицій відносять: репатріацію капіталу;

посилення залежності національної економіки від іноземних капіталів, що загрожує економічній і політичній безпеці держави;

ігнорування іноземними інвесторами місцевих умов і особливостей;

деформацію структури національної економіки;
 поглиблення соціальної напруженості, зокрема за рахунок більш високої оплати праці на іноземних підприємствах;
 погіршення стану навколишнього середовища в результаті переведення в країну "брудних" виробництв і нераціонального використання місцевих ресурсів.

Зазначені переваги та недоліки іноземних інвестицій в економіку приймаючих країн не обов'язково реалізуються, але можуть виникнути.

Будь-яка приймаюча країна, маючи намір розвивати спільне підприємництво з іноземними партнерами відповідно до інтересів національної економіки, повинна уважно оцінювати сформовану ситуацію із залученням іноземного капіталу, проводити розумну політику з регулювання іноземних інвестицій. Це дозволить у повній мірі використовувати всі позитивні моменти та мінімізувати недоліки інвестиційного процесу.

Таким чином, *роль іноземних інвестицій* у розвитку економіки будь-якої країни полягає в:

- інтернаціоналізації та глобалізації світових господарських зв'язків;
- стабілізації та підйомі національної економіки;

організації основних форм міжнародних економічних відносин, створенні стратегічного партнерства;

диверсифікованості капіталовкладень у нові сфери економіки та бізнесу.

Саме приймаючі країни і їх економічні суб'єкти, бажаючи розвивати спільне підприємництво з іноземними партнерами, повинні уважно оцінювати всі "за" та "проти" інвестиційних проектів і проводити розумну політику регулювання іноземних інвестицій. Це допоможе вповні використовувати їх позитивні ефекти та мінімізувати негативні.

9.3. Стабілізаційна політика держави

Як відомо, дефіцит державного бюджету виникає, коли грошових ресурсів країни не вистачає, щоб задовольнити потреби для того, щоб держава могла виконувати свої функції.

У разі дефіциту бюджету держава може залучити додаткові кошти трьома способами – такими, як:

додаткова емісія грошей;

позики коштів у населення власної країни, тобто від юридичних і фізичних осіб (внутрішній борг);

позики коштів у інших держав або у міжнародних фінансових організацій (зовнішній борг):

$$gY = MB/P + V/P + V \times e/P, \quad (9.1)$$

де g – показник дефіциту;

Y – реальний ВВП;

MB – грошова база;

V – внутрішній борг;

e – обмінний курс;

P – рівень цін.

Якщо держава друкує гроші для фінансування дефіциту бюджету, то видатки, які перевищують доходи, сплачуються новими грошима. Цей спосіб називають *емісійним*. Емісія коштів регулюється законодавством і здійснюється державою, що розподіляє цю функцію між центральним банком і Казначейством. Практично у всіх країнах емісію грошей проводять центральні банки і казначейства. Центральні банки випускають

кредитні гроші – банкноти, а казначейства – казначейські білети та розмінні монети.

Головним джерелом ресурсів центрального банку в більшості країн є *емісія банкнот*. На сучасному етапі випуск банкнот не забезпечений золотом. Золоте забезпечення банкнот скасоване, хоча в деяких країнах формально продовжує діяти. Таку емісію називають фідучіарною. Історично емісія банкнот допускалась тільки за наявності золотого запасу, однак поступово від цього правила відмовились. Нині фідучіарна емісія є панівною.

Випуск в обіг грошових знаків у всіх формах веде до збільшення грошової маси в обороті. Центральний банк збільшує грошову масу, тобто випускає в обіг додаткові гроші, за допомогою яких уряд покриває перевищення своїх видатків над доходами. Механізм емісії полягає в тому, що зростання кількості готівки прямо збільшує грошову базу, разом з якою зростає і грошова маса шляхом багаторазового створення депозитів. Це дія відомого з курсу макроекономіки грошового мультиплікатора.

Збільшення пропозиції грошей обумовлює на грошовому ринку зниження відсоткової ставки, що стимулює інвестиції і забезпечує зростання сукупних видатків і сукупного випуску. Тому зростання грошової маси є фактором збільшення сукупного попиту та тим самим обсягу виробництва. Водночас може виникнути інфляція попиту, коли інфляція виникає за умови надлишкового попиту. Попит на товари перебільшує пропозицію товарів, тому що виробничий сектор неспроможний задовільнити потреби населення. Такий надлишок попиту призводить до зростання цін. Складається ситуація "багато грошей за малої кількості товарів". Під впливом інфляції економічна ситуація в країні погіршується, тому що:

- знижується обсяг виробництва, оскільки через коливання та зростання цін перспективи розвитку виробництва є нестабільними;

- відбувається перетікання капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший оборот капіталу та більше прибутку, а також легше ухилитись від оподаткування;

- поширюється спекуляція як результат різкої та нерівномірної зміни цін; обмежуються кредитні операції;

- знецінюються фінансові ресурси держави.

Отже, головний недолік емісійного способу фінансування дефіциту державного бюджету полягає в тому, що в довгостроковій перспективі збільшення грошової маси веде до інфляції.

Позики коштів у населення власної країни проводиться шляхом продажу державних облігацій. Якщо дефіцит державного бюджету фінансується шляхом збільшення обсягу державних облігацій на руках у населення, це не впливає на грошову базу і, як слідство, на грошову масу. Цей засіб не є інфляційним, він досить оперативний і поширений у розвинених країнах: державні цінні папери мають високу ліквідність, високонадійні (гарантовані державою, що користується довірою) і досить дохідні (за ними виплачується відсоток). Держава в такий спосіб формує внутрішній борг.

Особливістю структури державного боргу економічно розвинених країн є наявність значного внутрішнього боргу, що є додатковим фактором стабілізації й подальшого розвитку економіки. Проте внутрішній борг необхідно обслуговувати. Чим більший внутрішній державний борг (тобто чим більше випущено державних облігацій), тим більші суми покладаються на обслуговування боргу.

Виплата відсотків за державними облігаціями є частиною видатків державного бюджету, і чим вони більші, тим більший дефіцит бюджету. Створюється порочне коло: держава випускає облігації для фінансування дефіциту державного бюджету, виплата відсотків за якими провокує ще більший дефіцит. У довгостроковому періоді це може призвести до ще глибшої інфляції, ніж емісійна. Якщо держава буде використовувати тільки цей метод фінансування дефіциту державного бюджету, то може настати момент, коли дефіцит буде настільки великий (тобто буде випущена така кількість державних облігацій і видатки на обслуговування державного боргу будуть настільки значні), що його фінансування борговим способом буде неможливе і доведеться використовувати емісійне фінансування.

Багато країн використовують для забезпечення фінансового дефіциту позики у інших країн або міжнародних фінансових організацій – Міжнародного валютного фонду (МВФ), Всесвітнього банку (ВБ), Лондонського та Паризького клубів та ін. До переваг подібного методу належать можливість одержання великих сум і його неінфляційний характер. Недоліки фінансування дефіциту державного бюджету за допомогою *зовнішнього боргу* можна сформулювати таким чином:

необхідно повертати борг і обслуговувати його (виплачувати як саму суму боргу, так і відсотки за ним);

необхідно відволікати кошти з економіки країни для виплати зовнішнього боргу і його обслуговування, що веде до скорочення внутрішнього обсягу виробництва та спаду в економіці;

з дефіцитом платіжного балансу можливе виснаження золото-валютних резервів країни.

Методи фінансування державних видатків підкоряються умові *бюджетного обмеження держави*. Бюджетне обмеження формулюється так:

$$DEF = G - T = AMB + AB, \quad (9.2)$$

де DEF – дефіцит державного бюджету;

G – видатки бюджету;

T – податкові надходження;

AMB – змінення грошової бази;

AB – обсяг державних облігацій на руках у населення.

Крім указаних методів, держава може зменшити бюджетний дефіцит за рахунок збільшення податків або збільшення ставок чинних податків. Цей засіб дозволяє збільшити дохід держави та з тим же обсягом витрат скоротити розрив між доходом і витратами. Але цей засіб має великі негативні наслідки. Він є соціально непопулярним та викликає протест у населення. Введення додаткових податків і збільшення ставок чинних податків знижує підприємницьку активність, зменшує інвестиційну привабливість країни, та може призвести до збільшення частки тіньового сектору економіки. Тому короткостроковий ефект від цих дій зменшить доходи бюджету в майбутньому.

Слід згадати ще один метод, який не є способом оплати витрат держави, але часто використовується урядом. Це **секвестрування бюджету** – зниження деяких витратних статей бюджету на визначену частку. У розвинених країнах урізування статей соціального спрямування заборонене. Не секвеструються також і статті з обслуговування зовнішнього боргу.

Отже, фінансування дефіциту державного бюджету за допомогою внутрішнього або зовнішнього запозичення спричиняє утворення державного боргу. **Державний борг** – це сума всіх видів боргових зобов'язань держави перед різними кредиторами. Причинами виникнення державного боргу можуть бути: збільшення видатків держави без відповідного зростання його доходів, циклічні спади економіки, скорочення податків

з метою стимулювання економіки без одночасного зменшення державних видатків.

Державний борг має кожна країна. Він необхідний, якщо країні бракує власних коштів на швидкий вивід економіки з важкого стану або на розвиток нових виробничих галузей. Державні позики вважаються найбільш економічно виправданим джерелом покриття дефіциту держбюджету.

Фінансування державних витрат за рахунок боргу еквівалентне фінансуванню державних витрат за рахунок податків. Проте жоден з методів не приведе до збільшення споживчих витрат населення. Цей принцип уперше означив Д. Рікардо, тому його називають теоремою еквівалентності Рікардо. У сучасній економіці на основі цієї теореми американським вченим Р. Барро сформульовано припущення, що бюджетно-податкова політика держави не може вплинути на такі основні економічні змінні, як рівень зайнятості й обсяг виробництва. Причина в тому, що додаткові державні позики в майбутньому доведеться сплачувати шляхом підвищення податків, тому ефект від зниження податків нівелюється. Ця теорія отримала назву "теорема Барро – Рікардо", або теорія боргової нейтральності.

Цікаво знати

Д. Рікардо (1772 – 1823 рр.) – один з яскравих вчених класичної політичної економії Англії, послідовник і водночас активний опонент окремих теоретичних положень А. Сміта. Вихідною позицією у творчості Д. Рікардо стала властива всім авторам класичної політичної економії концепція економічного лібералізму, яка не допускає державного втручання в економіку та припускає вільне підприємництво, вільну торгівлю та інші "економічні свободи". Цю позицію він послідовно відстоював у своїх наукових працях.

Р. Барро народився 28 вересня 1944 року. Американський вчений, прихильник класичної макроекономічної теорії, письменник, професор економіки в Гарвардському університеті. Він вважається одним із найвпливовіших економістів світу й є одним із засновників нової класичної макроекономіки. Неодноразово був лауреатом Нобелівської премії. Р. Барро багато пише про макроекономіку й економічне зростання, спеціалізуючись на таких темах, як емпіричні детермінанти економічного зростання, економічні наслідки державного боргу та дефіциту бюджету та формування грошово-кредитної політики.

Проте яким би не був розмір державного боргу, для економічного аналізу важлива не сама величина, а його частка у ВВП. За абсолютною

величиною важко оцінити вплив боргу на економіку країни. Доцільними для аналізу є відносні показники, які розраховуються стосовно ВВП або ВНД у відсотках. Припустимою нормою вважається величина державного боргу, яка не перевищує 60 % від ВВП. Якщо темпи зростання державного боргу не перевищують темпів зростання ВВП, ситуація в країні не є критичною.

Загрозою для стабільності економіки держави є ситуація, коли державний борг перевищує ВНД більше, ніж у 2,5 рази.

Управління державним боргом здійснюється такими заходами:

використання запозичених коштів з максимальною ефективністю;

вишукування коштів для виплати боргу;

збереження величини державного боргу на рівні, безпечному для економіки;

нейтралізація небажаних наслідків боргу.

Основні методи управління державним боргом:

рефінансування – погашення старої заборгованості за допомогою випуску нових позик;

дефолт – відмова держави від зобов'язань за боргом (відбувається, як правило, внаслідок зміни державної влади, коли новий уряд відмовляється від зобов'язань старого, або у випадку фінансової неспроможності країни);

реструктуризація – зміна умов і термінів погашення боргу за згодою кредиторів;

реновація – припинення дії зобов'язань між кредитором і позичальником шляхом взаємної згоди; заміна старих зобов'язань на нові, з новими умовами погашення боргів;

уніфікація – об'єднання раніше випущених позик в одну нову для скорочення видатків держави та спрощення обслуговування;

конверсія – зміна величини прибутковості позик;

консолідація – зміна термінів уже випущених позик; власники облігацій і цінних паперів продовжують отримувати за ними дохід;

відстрочення погашення позики – на відміну від консолідації, у цьому випадку припиняється виплата доходів власникам цінних паперів.

Усе сказане дозволяє зробити висновок про те, що державна політика має бути спрямована на стабілізацію державного боргу. Згідно з вимогами світових фінансових інститутів політика бюджетування ґрунтується на двох способах стабілізації.

Перший спосіб – скорочення дефіциту та досягнення профіциту бюджету, що дозволить знизити загальну величину боргу. Реалізація цього способу можлива за рахунок скорочення видатків і збільшення податків.

Другий спосіб має на увазі грошове фінансування дефіциту державного бюджету. У цьому випадку Центральний банк країни просто викуповує частину боргу у Міністерства фінансів (яке тиражує облігації), випустивши для цього додаткову кількість готівки. Цей механізм називають *сеньйоражем*. Приріст грошової маси, що утворився в результаті, може призвести до зростання інфляції. А оскільки більшість державних позик не індексується, це знижує реальну вартість боргу. Таким чином, власники облігацій побічно обкладаються інфляційним податком.

Ці заходи дозволяють скоротити бюджетний дефіцит до мінімуму, а його фінансування здійснювати з неемісійних джерел.

Висновки

Державний бюджет – основний загальнодержавний фонд централізованих коштів.

Державні видатки – це безперервне використання державою коштів з бюджету, позабюджетних фондів і власних коштів державних підприємств, об'єднань і організацій на цілі, що підтверджені Законом про бюджет. Змістовність і структура державних видатків залежать від загальної фінансової політики держави. Державні видатки здійснюються на основі чинного законодавства відповідно до фінансово-планових актів, затверджуваних компетентними органами. Структура видатків держави знаходить своє відбиття у Бюджеті.

Бюджетний дефіцит, що формується через скорочення надходжень у бюджет і збільшенням видатків з бюджету, є однією з основних причин інфляції.

Державні видатки розділяють на три категорії:

державні закупівлі, трансферти приватному сектору, чисті відсоткові платежі.

Важливою проблемою здійснення державних видатків є їх захищеність від знецінення в умовах високих темпів інфляції.

Фінансування бюджету кожної країни ґрунтується на податках.

За умовами формування державні доходи підрозділяють на безповоротні – власні доходи держави та поворотні – державні позики,

за користування якими потрібно виплачувати відсотки й які мають бути повернуті в призначений угодою термін.

У реальному житті в бюджет "вбудовують" автоматичні стабілізатори економіки.

Державний основний капітал – це довгострокові активи, які належать державі. Державний сектор є комплексом господарських об'єктів, які цілком або частково належать центральним і місцевим державним органам. Значна частина державного капіталу – це об'єкти інфраструктури, здебільшого нерентабельні. Інша частина державного капіталу – державні підприємства в сировинних і енергетичних галузях, які потребують значних інвестицій, а оборотність їх капіталу повільна. Рентабельність державних фірм, як правило, низька.

Державний капітал активно використовують в регулюванні економіки, він відіграє помітну роль у державній структурній політиці.

У цілому державний капітал є доповненням до приватного господарства там, де мотивація для приватного капіталу недостатня. Отже, державний капітал слугує підвищенню ефективності народного господарства в цілому, будучи одним з інструментів перерозподілу ВВП.

Державні інвестиції здійснюються за рахунок бюджетних і позикових коштів, а також за рахунок позабюджетних фондів. Аналіз джерел фінансування інвестицій виділяє зовнішні та внутрішні джерела фінансування.

Одним з головних завдань уряду кожної держави є успішна й ефективна інвестиційна політика. Інвестиції формуються на інвестиційному ринку. Ринок об'єктів реального інвестування складається з ринку нерухомості і ринку капітальних вкладень.

Залучення іноземних інвестицій є необхідною й однією з найважливіших відмітних рис сучасних міжнародних економічних відносин. Багато-національні корпорації, що здійснюють прямі інвестиції, оцінюють умови інвестування за рубежом за низкою критеріїв і тільки на підставі всебічного оцінювання інвестиційного клімату в країні ухвалюють рішення щодо інвестування.

Як і будь-яке інше складне економічне явище, вкладення іноземних капіталів має як позитивні, так і негативні наслідки для національної економіки.

Дефіцит державного бюджету виникає, коли грошових ресурсів країни не вистачає, щоб задовільнити потреби даної країни та для того, щоб держава могла виконувати свої функції.

У разі дефіциту бюджету держава може залучити додаткові кошти трьома способами: додатковою емісією грошей; позикою коштів у населення власної країни; позикою коштів в інших держав або у міжнародних фінансових організацій.

Методи фінансування державних видатків підкоряються умові бюджетного обмеження держави. Держава може зменшити бюджетний дефіцит за рахунок збільшення податків або збільшення ставок чинних податків. Короткостроковий ефект від цих дій у підсумку зменшить доходи бюджету в майбутньому.

Фінансування дефіциту державного бюджету за допомогою внутрішнього або зовнішнього запозичення спричиняє утворення державного боргу. Державний борг – це сума всіх видів боргових зобов'язань держави перед кредиторами.

Державні позики вважаються найбільш економічно виправданим джерелом покриття дефіциту держбюджету. Припустимою нормою вважається величина державного боргу не більше 60 % від ВВП. Також загрозою для стабільності економіки держави є ситуація, коли державний борг перевищує ВНД більше, ніж у 2,5 рази.

Управління державним боргом здійснюється такими заходами: використання запозичених коштів з максимальною ефективністю; вишукування коштів для виплати боргу; збереження величини державного боргу на рівні, безпечному для економіки; нейтралізація небажаних наслідків боргу.

Основні методи управління державним боргом: рефінансування; дефолт; реструктуризація; реновація; уніфікація; конверсія; консолідація; відстрочення погашення позики.

У цілому державна політика має бути спрямована на стабілізацію державного боргу.

Глосарій

Автоматичні стабілізатори економіки – економічний механізм, дія якого призводить до автоматичного зростання державних витрат або зниження податків (без прийняття законів) зі зниженням ВВП.

Безповоротні доходи держави – власні доходи держави.

Бюджетне обмеження уряду – різниця між видатками бюджету та податковими доходами, яка повинна дорівнювати сумі змін монетарної бази й обсягу державних облігацій на руках у населення.

Бюджетний дефіцит – ситуація, коли видатки бюджету перевищують його доходи.

Бюджетний профіцит – ситуація, коли доходи бюджету перевищують видатки.

Державне регулювання економіки – цілеспрямована діяльність держави на правових, економічних і соціальних передумовах, необхідних для ефективного функціонування ринкового механізму та мінімізації його негативних наслідків.

Державний бюджет – основний загальнодержавний фонд централізованих коштів, за допомогою якого держава концентрує певну частину валового внутрішнього продукту і централізовано розподіляє на розвиток національної економіки, для соціального захисту населення, утримання органів державної влади й управління, оборону країни.

Державні видатки – це безперервне використання державою коштів з бюджету, позабюджетних фондів і власних коштів державних підприємств, об'єднань і організацій на цілі, що підтверджені законом про бюджет, позабюджетними фондами, нормативними актами уряду, міністерств і відомств і статутами підприємств і організацій.

Державний основний капітал – це довгострокові активи, які належать державі.

Дефолт – відмова держави від зобов'язань за боргом.

Конверсія боргу – зміна величини прибутковості позик.

Консолідація – зміна термінів уже випущених позик; власники облігацій і цінних паперів продовжують отримувати за ними дохід.

Поверотні доходи держави – державні позики, за користування якими потрібно виплачувати відсотки і які мають бути повернуті в призначений угодою строк.

Реновація боргу – припинення дії зобов'язань між кредитором і позичальником шляхом взаємної згоди; заміна старих зобов'язань на нові з новими умовами погашення боргів.

Реструктуризація боргу – зміна умов і термінів погашення боргу за згодою кредиторів.

Рефінансування боргу – погашення старої заборгованості за допомогою випуску нових позик.

Ринок капітальних інвестицій – система економічних відносин, які виникають у процесі інвестування в: реконструкцію старих будинків, будівництво нової нерухомості, розширення діяльності компаній.

Ринок нерухомості – система економічних відносин, які виникають у ході будь-яких операціях з житловою або комерційною нерухомістю.

Секвестрування бюджету – зниження деяких витратних статей бюджету на певну частку.

Сеньораж – прибуток, що отримує держава від випуску грошей.

Теорема Барро – Рікардо, або теорія боргової нейтральності – теорія Р. Барро, за якої бюджетно-податкова політика держави не може вплинути на такі основні економічні змінні, як рівень зайнятості й обсяг виробництва з тої причині, що додаткові державні позики в майбутньому доведеться сплачувати шляхом підвищення податків, тому ефект від зниження податків нівелюється.

Теорема еквівалентності Рікардо – означений Д. Рікардо принцип, за якого фінансування державних витрат за рахунок боргу еквівалентно фінансуванню державних витрат за рахунок податків; жоден з методів не збільшує споживчі витрати населення.

Уніфікація боргу – об'єднання раніше випущених позик в одну нову з метою скорочення видатків держави та спрощення обслуговування боргу.

Фідуціарна емісія – емісія банкнот, грошових знаків, не забезпечена запасом дорогоцінних металів (насамперед, золота) емісійного банку.

Завдання для самодіагностики

Контрольні запитання

1. Дайте розгорнуте пояснення поняттю "державний бюджет".
2. Визначте поняття "державні витрати", охарактеризуйте їх основні види.
3. Назвіть основні принципи державних видатків.
4. За рахунок чого формуються доходи державного бюджету України? Дайте розширену відповідь.

5. Визначте категорії державних видатків, докладно поясніть свою відповідь.

6. Дайте розгорнуте визначення поняття "державний капітал".

7. Проаналізуйте позитивні наслідки вкладення іноземних капіталів в економіку країни.

8. Проаналізуйте негативні наслідки вкладення іноземних капіталів в економіку країни.

9. Дайте визначення основним способам стабілізації бюджету.

10. Визначте основні методи управління державним боргом.

Тестові завдання

1. В Україні державний бюджет на кожний фінансовий рік:

а) розглядається Верховною Радою;

б) затверджується як Закон;

в) розглядається Кабінетом міністрів і затверджується як Закон;

г) відповіді а) і б).

Правильна відповідь: г).

2. В Україні державні видатки на кожний фінансовий рік:

а) підтверджені Законом про бюджет;

б) підтверджені позабюджетними фондами;

в) підтверджені нормативними актами уряду, міністерствами і відомствами;

г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

3. В Україні доходи держбюджету формуються в основному за рахунок:

а) різних податків і зборів;

б) позик від МВФ та інших зовнішніх позик;

в) коштів від приватизації держмайна;

г) коштів від перепродажу енергоносіїв за кордон.

Правильна відповідь: а).

4. Державний борг для будь-якої країни:

а) є ознакою кризової ситуації;

б) необхідний, якщо країні бракує власних коштів на швидке виведення економіки з важкого стану;

- в) є інвестиціями в розвиток нових виробничих галузей;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: б).

5. Дефіцит державного бюджету для населення будь-якої країни:

- а) є майже непомітним;
- б) є суттєво помітним унаслідок виникнення інфляції;
- в) є значним унаслідок необхідності підвищення податків;
- г) відповіді б) і в)

Правильна відповідь: г).

6. Державні інвестиції здійснюються:

- а) з прибутку приватних фірм;
- б) за рахунок бюджетних і позикових коштів, позабюджетних фондів;
- в) з коштів пенсійного фонду;
- г) за рахунок тих коштів, які дозволяє витратити Кабінет міністрів.

Правильна відповідь: б).

7. Залучення іноземних інвестицій для економіки будь-якої країни:

- а) є однією з найважливіших відмітних рис сучасних міжнародних економічних відносин;
- б) створюють сприятливий інвестиційний клімат в країні;
- в) необхідне для розвитку економіки країни;
- г) усі відповіді правильні.

Правильна відповідь: г).

8. Розвиток іноземного інвестування в Україні:

- а) має позитивні перспективи;
- б) має позитивні перспективи, але є надмірно ризикованим;
- в) не має перспектив через недосконалість податкової системи;
- г) не має перспектив через відсутність в Україні стабілізаційної програми.

Правильна відповідь: б)

9. Найбільш інфляційним способом залучення додаткових коштів у разі дефіциту бюджету є:

- а) позики коштів у населення власної країни;
- б) продаж державних облігацій населенню;
- в) додаткова емісія грошей;
- г) позики коштів у міжнародних фінансових організацій.

Правильна відповідь: в).

10. *Стосовно державного боргу країни допустимою є ситуація, коли:*

- а) державний борг складає не більше 60 % від ВВП;
- б) державний борг виплачується разом з відсотками за чотири роки;
- в) державного боргу немає;
- г) наявний профіцит державного бюджету.

Правильна відповідь: а).

Евристичні завдання

1. Відомо, що позики коштів у населення власної країни проводяться шляхом продажу державних облігацій. Цей засіб не є інфляційним, він досить оперативний та розповсюджений в розвинених країнах: державні цінні папери мають високу ліквідність, високонадійні (гарантовані державою, що користується довірою) та досить дохідні (по них виплачується відсоток). Держава в такий спосіб формує внутрішній борг. Особливістю структури державного боргу економічно розвинених країн є наявність значного внутрішнього боргу.

Поясніть, чому внутрішній борг в економічно розвинених країнах є додатковим фактором стабілізації та подальшого розвитку економіки.

2. В Україні в 2017 р. доходи до держбюджету передбачені в розмірі 721,4 млрд грн, а витрати – 790,4 млрд грн. Дефіцит бюджету складе 77,5 млрд грн – 3 % ВВП.

Проаналізуйте ситуацію у вітчизняній економіці та дайте прогноз стосовно економічного зростання.

3. Поясніть, чому в реальному економічному житті України планування урядом фіскальної політики з метою стабілізації економіки на рік має суттєві труднощі. Для відповіді проаналізуйте модель загальної економічної рівноваги IS – LM і можливий вплив ендогенних та екзогенних факторів. Відповідь проілюструйте графічно.

10. Механізм забезпечення економічної безпеки держави та підприємства

Метою вивчення теми є формування у студентів таких професійних компетентностей: знання сутності, принципів економічної безпеки, оцінки економічної безпеки держави; уміння виявляти внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці держави, а також уміння і навички оцінювання рівня економічної безпеки підприємства.

Загальна компетентність

Здатність оцінювати економічну безпеку держави. Здатність визначати рівень економічної безпеки підприємства.

Питання для вивчення

10.1. Поняття, принципи, об'єкти та суб'єкти економічної безпеки.

10.2. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці держави.

10.3. Економічна безпека підприємства.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, економічні інтереси, загрози, держава, індикатори економічної безпеки, механізм економічної безпеки підприємства, ресурсно-функціональний підхід, рівень економічної безпеки.

10.1. Поняття, принципи, об'єкти та суб'єкти економічної безпеки

Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Залежно від сфери виникнення виділяють два види безпеки – це соціальна та економічна безпека.

Однією з головних ролей держави є забезпечення соціальної безпеки.

Людина є об'єктом і суб'єктом системи соціальної безпеки.

Цікаво знати

Особиста безпека пов'язана із правовим статусом людини, який забезпечується правовою діяльністю держави, насамперед Конституцією (право на соціальний захист, право на майно, право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище та ін.).

Економічна безпека є одним з основних компонентів національної безпеки. Поняття "**економічна безпека**" має складну внутрішню структуру, яка включає такі елементи:

забезпечення економічної незалежності. На сучасному етапі міжнародний розподіл праці робить економіки різних країн взаємозалежними. Тому необхідним є контроль національних ресурсів з метою досягнення ефективності виробництва та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки;

досягнення стабільності та стійкості національної економіки можливе в умовах захисту прав власності, створення умов для управління бізнесом тощо;

здатність до саморозвитку та прогресу, яка передбачає: проведення ефективної інвестиційно-інноваційної політики, модернізацію виробництва, підвищення освітньо-професійного рівня працівників.

Об'єктами економічної безпеки виступають економічні відносини таких рівнів:

макроекономічного – економіка країни в цілому;

регіонального і галузевого – економіка регіонів і галузей;

мікроекономічного – агенти ринку;

родини й окремої особи – економічні інтереси кожного громадянина країни.

Економічна безпека може бути досягнута, якщо ступінь залежності від інших країн, а також політичні, соціальні, економічні й екологічні ситуації не перевищують межі, за якої національний суверенітет втрачається, економічний потенціал знижується, значно знижуючи рівень і якість життя суспільства. Недотримання цієї вимоги може призвести до катастрофічних наслідків для економічної безпеки: знищення вітчизняного виробництва, витіснення вітчизняних виробників, банкрутство, збиток системи життєзабезпечення країни.

Основні принципи економічної безпеки України:

верховенство закону в ході забезпечення економічної безпеки;
досягнення балансу інтересів людини, сім'ї, суспільства й економічних інтересів держави;

взаємна відповідальність щодо забезпечення економічної безпеки держави;

своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних з відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;

переважання договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх економічних конфліктів;

інтеграція міжнародної економічної безпеки з національною економічною безпекою.

Виділяють такі *рівні економічної безпеки*, як: міжнародний; національний; регіональний; особистісний.

Міжнародна економічна безпека – система глобальної економіки, в якій країни отримують взаємовигідне співробітництво у вирішенні національних і глобальних проблем людства, їх вільний вибір і незалежний соціально-економічний розвиток за активної участі в міжнародному поділі праці.

Дослідження соціальної безпеки неможливе без визначення її місця та ролі в структурі національної безпеки. Під національною безпекою розуміють ступінь захисту інтересів особистості та суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави, яка забезпечує: сталий розвиток суспільства; своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Рівень національної безпеки – сукупність умов, які мають місце у військовій, внутрішньо- і зовнішньополітичній сферах, інформаційній, екологічній, науково-технічній та низці інших сфер суспільного життя.

Відповідно розрізняють *підвиди національної безпеки*: технологічний; політичний; економічний; екологічний; правовий та інші.

Економічна безпека регіону – це здатність регіональної влади забезпечувати конкурентоспроможність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки.

Особиста безпека – це захищеність людини від факторів небезпек на рівні його особистих інтересів і потреб.

10.2. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці держави

Інтерес (від лат. *Interese* – мати важливе значення) – це форма вираження потреб, усвідомлене прагнення людини до їх задоволення. Економічні інтереси – усвідомлене прагнення суб'єктів господарювання задовольнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом їхньої діяльності.

Суб'єкти економічних інтересів – окремі індивіди, сім'ї, домогосподарства, колективи, групи людей, держава, суспільство в цілому.

Об'єкти економічних інтересів – економічні блага (товари, послуги, інформація тощо).

Економічні інтереси можна класифікувати за різними критеріями;

за ознакою суб'єктивності – особисті, колективні, суспільні інтереси;

за ступенем важливості – головні, другорядні;

за часовою ознакою – поточні, перспективні;

за об'єктом інтересів – майнові, фінансові, інтелектуальні, режиму праці, вільного часу;

за ступенем усвідомлення – дійсні, помилкові.

До внутрішніх аспектів економічної безпеки країни відносять:

інноваційно-технологічну безпеку – рівень технологічних інновацій і науково-технічного потенціалу, досягнення та підтримка конкурентоспроможності місцевої продукції та надійного військово-промислового комплексу в економіці, які необхідні для забезпечення національної безпеки;

інформаційно-економічну безпеку – рівень інформації про економічну ситуацію;

інвестиційну безпеку – рівень безпеки інвестицій, реструктуризації економіки та технологічного розвитку, будівництва та військово-промислового комплексу;

енергетичну безпеку – забезпечення якісної і економічно доступної енергії з урахуванням імовірності особливих режимів функціонування економіки у надзвичайних ситуаціях.

Оцінювання рівня енергетичної безпеки країни здійснюється за формулою:

$$EE = \frac{EB}{ВВП}, \quad (10.1)$$

де ЕЕ – енергомiсткiсть економiки;

ЕВ – обсяг витрат енергетичних ресурсiв в економiцi, млн тонн умовного палива;

ВВП – валовий внутрiшнiй продукт краiни, млн грн.;

фiнансову безпеку – рiвень фiнансової, грошово-кредитної, валютної, банкiвської, бюджетної, податкової систем;

сировинно-ресурсну безпеку – рiвень безпеки власних ресурсiв;

продовольчу безпеку – забезпечення населення краiни продовольством;

воєнно-економiчну безпеку – спроможнiсть держави надiйно забезпечувати економiчнi, соцiальнi науково-технологiчнi та iншi умови пiдтримання воєнно-економiчного потенцiалу на рiвнi, що гарантує її воєнну безпеку;

соцiальну безпеку – стан збалансованостi iнтересiв у суспiльствi та спроможнiсть держави своєчасно вiдвертати та розв'язувати конфлiктнi ситуацiї мiж суб'єктами соцiальних вiдносин.

Важливою частиною економiчної безпеки з точки зору iнтеграцiї в свiтову економiчну систему є зовнiшня безпека.

Зовнiшня безпека краiни має базуватися на таких *принципах*:

верховенство закону в галузi мiжнародного управлiння, дотримання загальновизнаних норм i принципiв мiжнародного права;

захист нацiональних економiчних iнтересiв та економiчного суверенiтету;

стан координацiї економiчних iнтересiв окремих суб'єктiв господарювання з економiчними iнтересами краiни;

вiдкритий характер нацiональної економiки, що забезпечить послiдовне здiйснення зовнiшньоекономiчних зв'язкiв краiни й узгодженiсть полiтики географiчної диверсифiкацiї;

вирiшення комерцiйних суперечок шляхом переговорiв i консультацiй.

Рiвень зовнiшньоекономiчної безпеки характеризується широким колом *показникiв*:

спiввiдношення iмпорту – експорту;

коефiцiєнт покриття iмпорту експортом;

вiдношення обсягу iмпорту до ВВП;

сальдо торгового балансу;

сальдо платiжного балансу;

експорт та iмпорт структури;

товарна структура імпорту;
енергомісткість і матеріаломісткість експорту;
співвідношення цін на зовнішньому та внутрішньому ринках;
вплив експортної продукції на навколишнє середовище;
частка експорту на душу населення;
співвідношення обсягу іноземних інвестицій та ВВП.
Однією з форм інтенсивності прояву небезпеки є загроза.

Загроза – це постійно існуюча об'єктивна реальність, потенційно спрямована на порушення властивостей системи (об'єкта), рівень небезпеки якої не залежить від зусиль із забезпечення безпеки.

Загроза економічної безпеки – це економічні та інші умови, факти, що склалися в економічній та інших сферах діяльності, які здатні (прямо або опосередковано) негативно впливати на економічну безпеку суб'єкта господарювання (галузі економіки, економічної території, національної економіки в цілому) в сьогоденні або найближчому майбутньому.

Багаторівневе визначення загроз безпеці засноване на описі низки відповідностей: структурі системи; вимог до безпеки технологій; заходам протидії загрозам; завданням з реалізації заходів протидії.

Характеристика загроз безпеці встановлює їх основні *ознаки (атрибути)*:

безліч структурних складових економічної безпеки організації;
вимоги до протидії і заходи протидії;
наявність "уразливостей" системи та категорії втрат;
об'єкт і категорії втрат;
об'єкт, місце та час реалізації;
можливість прогнозування та запобігання;
джерела та причини походження та способи реалізації;
вірогідність реалізації.

Джерела загроз:

диференціація соціально-економічних інтересів і механізмів їх реалізації; обмеженість природних ресурсів; диференціація умов здійснення господарської діяльності; установа соціального статусу.

На безпеку людини впливають загрози, які виникають в різних сферах, а саме у:

зовнішньополітичній сфері; військовій сфері; внутрішньополітичній сфері; економічній сфері; соціальній сфері; екологічній сфері та інформаційній сфері.

Існують зовнішні та внутрішні фактори загроз економічній безпеці України.

Зовнішні фактори:

перевага сировинних товарів у вітчизняному експорті, втрата традиційних ринків військово-технічної продукції;

залежність України від імпорту багатьох видів продукції, в тому числі що мають стратегічне значення;

зовнішній борг, що зростає;

недостатній експортний і валютний контроль і відкритість митного кордону;

нерозвиненість сучасної фінансової, організаційної та інформаційної інфраструктур для підтримки конкурентоспроможності експорту та раціоналізації структури імпорту;

нерозвиненість транспортної інфраструктури, що обслуговує експортно-імпортні операції.

Внутрішні фактори:

успадкована від минулого структурна деформація економіки;

низька конкурентоспроможність вітчизняної економіки;

високий ступінь монополізації економіки;

високий рівень інфляції;

недостатня розвиненість і стійкість об'єктів інфраструктури;

брак можливостей для залучення ресурсів у господарський оборот;

погіршення науково-технічного потенціалу країни;

витіснення вітчизняних виробників, зокрема споживчих товарів, з внутрішнього ринку іноземними компаніями;

низька інвестиційна активність;

переважання поточних витрат на шкоду капітальним;

потенційна небезпека виникнення соціальних конфліктів;

недосконалість правового законодавства і недобросовісні дії багатьох економічних суб'єктів на ринку України;

низька фінансова дисципліна агентів ринку;

криміналізація економіки та корупція в управлінні економікою;

масове приховування доходів і ухилення від сплати податків.

Найбільш важливою характеристикою проблеми економічної безпеки на макrorівні є визначення її *основних критеріїв*.

Зокрема, *основним критерієм економічної безпеки* є можливість економіки зберегти або принаймні швидко відновити критичний рівень

суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх надходжень товарів і послуг або погіршення кризових ситуацій внутрішнього характеру.

Концепція безпеки тісно пов'язана з *категорією ризику*. Тривалий час в теорії та практиці економічного управління, особливо на макрорівні, його розвиток розглядався як строго детермінований процес. Використання категорії ризику дозволяє значно підвищити ефективність управління, особливо коли відбувається різка децентралізація управління економікою та соціальними процесами в суспільстві.

Додаткова інформація

Існують відмінності між оцінкою ризику й управлінням ризиками. Оцінка ризику має, як правило, експертний характер за своєю природою через невизначеність багатьох негативних наслідків від об'єктивних факторів і економічних рішень. Проте можна стверджувати, що економіка України знаходиться у фазі кризи, здійснює мінімальний внутрішній опір, в результаті чого сьогодні практично всі фактори ризику здатні створити критичний характер ситуації. Управління ризиками – це прогнозування можливих надзвичайних ситуацій з метою запобігання, скорочення та пом'якшення їх наслідків.

Поряд з оцінкою імовірності виникнення критичної ситуації необхідно визначити й оцінку втрат (збитку), які супроводжують її виникнення.

Залежно від характеру втрат і засобів, необхідних для їхньої компенсації, негативні наслідки факторів чи ризику у зв'язку з критичним впливом соціально-економічних ситуацій можуть виникнути на рівнях: локальному, мезорівні, національному, традиційному (глобальному).

У цілях своєчасного оцінювання та формування ресурсів суспільства, орієнтованих на відновлення стабільності та стійкості соціально-економічного розвитку за концепцією економічної безпеки вводяться такі показники, як "компенсаційні ресурси" та "компенсаційний потенціал".

Компенсаційні ресурси, як більш вузьке поняття, близькі за своїм значенням до традиційного страхування.

Компенсаційний потенціал – поняття більш широке, характеризує загальну здатність економіки країни реагувати на критичні ситуації, попереджати та переборювати їх, відновлювати стабільність і стійкість процесів господарського, соціального й екологічного розвитку у випадку їх порушення в тому чи іншому ключовому секторі народного господарства, у тому чи іншому великому регіоні [34].

Розглянемо систему показників економічної безпеки України та тенденції її зміни на макрорівні. Зазвичай ці показники розмежовують на три групи.

Показники першої групи можуть бути використані для оцінювання поточного стану економічного, соціального й екологічного потенціалу суспільства.

Показники другої групи зосереджені на виявленні та ранжуванні факторів дестабілізації і орієнтовне оцінювання їх граничних значень.

Показники третьої групи повинні характеризувати стан наявного потенціалу для запобігання і компенсації збитку.

З метою прийняття державною владою обґрунтованих рішень необхідна організація моніторингу індикаторів економічної безпеки, який включає в себе фактичний моніторинг, аналіз і прогноз основної групи економічних показників (індикаторів).

Цікаво знати	
Індикатори стану соціальної безпеки [32]	
Індикатори та порогові значення індикаторів стану соціальної безпеки	
Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75 % медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %	Не більше 25
Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які є нижчими від прожиткового мінімуму, %	Не більше 40
Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	Не менше 3
Відношення сукупних витрат 10 % найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого, разів	Не більше 8
Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	Не більше 50
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	Не більше 10
Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, м ²	Не менше 25
Коефіцієнт старіння (станом на 1 січня), %	Не більше 18
Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %	Не більше 60
Очікувана тривалість життя за народження, років	Не менше 70

Загальні показники (індикатори) економічної безпеки: рівень і якість життя; рівень інфляції; рівень безробіття; економічне зростання; дефіцит

бюджету; державний борг; зовнішній борг; податкова система; розвиток структури ринку.

На *регіональному рівні до показників економічної безпеки* можуть бути включені: доходи; рівень роздрібних цін; забезпеченість житлом; платіжний баланс у регіоні; сальдо експорту – імпорту.

Показниками економічної безпеки є найбільш важливі економічні показники, які відображають стан і динаміку економіки, і відхилення від оптимального значення чи перевищення граничних розмірів, що призводить до порушення нормального процесу відтворення, виникнення або посилення негативних явищ і тенденцій суспільного розвитку. *Оптимальні значення показників* – це інтервал значень, які створюють найбільш сприятливі умови для процесів відтворення в економіці. *Порогові показники* – це кількісні величини, порушення яких тягне за собою негативні тенденції в економіці. *Граничні значення* відображають значення показників, порушення яких призводить до загрозованих процесів в економіці.

Перелік окремих індикаторів економічної безпеки України та їхні порогові значення (визначені Міністерством економіки України), наведено в табл. 10.1. Нормативними актами України рекомендується переглядати перелік системи показників і їх граничних значень принаймні один раз на два роки.

Таблиця 10.1

Перелік основних індикаторів економічної безпеки України та їх порогових значень

Індикатор / одиниця вимірювання	Порогове значення
Індикатори та порогові значення індикаторів стану макроекономічної безпеки	
Рівень "тінізації" економіки, % до ВВП	Не більше 30
Відношення обсягу ВВП до середнього значення у країнах ЄС, %	Не менше 75
Валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП	Не менше 25
Відношення темпу зростання продуктивності праці до темпу зростання заробітної плати, разів	Не менше 1
Частка сектору загальнодержавного управління в наявних доходах, %	Не більше 20

Для підтримки економічної безпеки держава повинна передбачити:

проведення інституціональних перетворень, що сприяють координації дій і зближенню стратегії діючих суспільних інститутів;

вироблення і прийняття загальних принципів економічного і соціального поведіння для всіх сторін, що беруть участь у господарському процесі, за рахунок їхньої максимальної уніфікації;

контроль за дотриманням цих правил усіма діючими економічними суб'єктами й органами державного управління;

створення механізму розв'язання спірних питань і конфліктних ситуацій, що виникають у сфері економічних відносин між регіональними органами виконавчої влади й органами виконавчої влади України;

організацію навчання кадрів сучасним методам аналізу господарської діяльності підприємств і оцінювання інвестиційних проектів;

підвищення соціальної стабільності в суспільстві та недопущення розростання соціальної напруженості;

гармонійний розвиток економічних і політичних відносин із країнами ближнього та далекого зарубіжжя з урахуванням економічних інтересів України.

10.3. Економічна безпека підприємства

Трансформація соціально-економічної структури України призвела до змін у механізмах підприємств і управління ними. На сьогодні забезпечення **економічної безпеки** є важливим питанням. Суб'єкти в ході своєї діяльності стикаються з різними ризиками, вплив яких може не тільки призвести до негативних наслідків, а і до банкрутства. У свою чергу, знання про сутність економічної безпеки, її структури, кількісних і якісних показників для оцінювання рівня економічної безпеки дозволять менеджерам, економістам та іншим фахівцям забезпечити безпеку підприємства.

Поняття економічної безпеки в 90-ті рр. ХХ ст. розглядалося як забезпечення умов для збереження комерційної таємниці. Це пов'язано з тим, що на ранніх етапах ринкових реформ в Україні в зв'язку зі змінами права власності, доступу на зовнішні ринки, посилення конкуренції проблема збереження комерційної таємниці була головною для більшості

підприємств. Економічна безпека розглядалась як зберігання інформації і надійність персоналу.

Втрати виробництва в країні, зміна економічної функції держави призвели до перегляду визначення дефініції "економічної безпеки" та виділення потреби підприємства у протистоянні загрозам зовнішнього середовища.

Економічну безпеку підприємства визначають як кількісну і якісну характеристику властивостей фірми, яка відображає здатність до "само-виживання" та розвитку в умовах виникнення зовнішньої та внутрішньої загрози. Економічна безпека підприємства визначається сукупністю факторів, які відображають незалежність, можливість зростання, забезпечення економічних інтересів.

Таким чином, економічна безпека прагне забезпечити економічний і фінансовий розвиток, надійний захист майна та персоналу підприємства від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, запобігти небажаним подіям, які можуть призвести до негативних наслідків.

Економічна безпека підприємства розглядається як умова найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів з метою запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування бізнесу в даний час і в майбутньому. У ресурсно-функціональному підході в якості основних напрямів економічної безпеки розрізняють сім функціональних компонентів: інтелектуально-кадровий, фінансовий, техніко-технологічний, політико-правовий, екологічний, інформаційний, силовий.

Аналіз зазначених компонентів дозволяє використати комплексний підхід до визначення сутності факторів, які впливають на економічну безпеку.

Економічна безпека підприємства – складне поняття, що відображає послідовність, баланс між інтересами суспільства й навколишнього середовища. Суб'єкти зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство це: держава, місцеві органи влади, постачальники матеріальних ресурсів, покупці, суб'єкти ринкової та регіональної інфраструктури, конкуренти.

Найбільш істотний вплив на стан підприємства здійснює держава. Держава прямо та опосередковано регулює діяльність суб'єктів господарювання. Непряме регулювання формує систему стимулів, які створюють умови для діяльності підприємств (ефективна податкова система, цінова політика, фінансово-кредитна політика). Пряме державне регулювання

проваджується через розроблення законів, нормативних актів, заходів, які безпосередньо впливають на діяльність ринкової економіки.

Основні *напрями* державного регулювання підприємства:

проведення антимонопольної політики;

забезпечення правової бази для підприємств;

регулювання ринку;

інвестиційна політика;

ефективна система оподаткування;

формування та розвиток інфраструктури підприємництва;

регулювання інноваційних процесів;

фінансова підтримка у вигляді державних гарантій для іноземних кредитів.

Відповідно до джерела виникнення можна виділити внутрішні та зовнішні загрози.

Внутрішні загрози виникають усередині підприємства:

недоліки в роботі персоналу;

низький рівень внутрішнього контролю;

невирішені соціальні проблеми працівників.

Джерела зовнішніх загроз виникають за межами підприємств:

промислове шпигунство;

діяльність конкурентів;

незаконні дії з боку злочинних організацій;

незаконні дії співробітників правоохоронних і регулюючих органів.

Менеджери підприємства повинні оцінювати рівень небезпеки, прогнозувати її вплив на економічну безпеку та розробляти систему заходів для раннього виявлення, запобігання або послаблення цього впливу.

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства – сукупність адміністративних, економічних, організаційних, правових і мотиваційних важелів та інструментів для встановлення балансу інтересів з інтересами зовнішнього середовища підприємства.

Формування механізму економічної безпеки має ґрунтуватись на концепції безпеки підприємства. Концепція економічної безпеки може включати в себе такі *етапи*:

аналіз економічної безпеки;

визначення цілей підприємства;

побудова системи економічної безпеки підприємства;

розроблення методологічних інструментів оцінювання економічної безпеки;

розрахунок ресурсів, необхідних для забезпечення безпеки;
розроблення заходів щодо реалізації положень концепції безпеки підприємства.

Висновки про необхідність розроблення та реалізації концепції економічної безпеки та розрахунок ефективності її використання.

У нових економічних умовах важливим питанням є забезпечення економічної безпеки, а також запобігання та боротьба з економічною злочинністю. Ці процеси є прерогативою внутрішньої служби безпеки підприємства та організації, які надають послуги щодо вирішення проблеми безпеки підприємства. У зарубіжних країнах з розвиненими економіками існує розвинута інфраструктура для забезпечення безпеки. На сучасному етапі в Україні починає формуватись інфраструктура із забезпечення безпеки.

Третейський суд – це недержавний незалежний орган, що створюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та юридичних осіб для вирішення спорів, які виникають з цивільних і господарських правовідносин. Порядок створення та діяльність третейських судів в Україні регулюється Законом України "Про третейські суди". Цей закон установлює вимоги щодо третейського розгляду з метою захисту майнових і немайнових прав та інтересів фізичних та юридичних осіб.

Пошукові агентства та охоронні бюро виконують оперативні, аналітичні, слідчі дії, збирають конфіденційну інформацію. В Україні підприємства звертаються до охоронних агентств, щоб не організовувати власну службу безпеки; детективні агентства відсутні. У США поширене звернення до детективних агентств у випадках незначного збитку, великих витрат на судовий процес, небажання розголошувати конфіденційну інформацію.

Консультативні фірми консультують з питань законодавства та бухгалтерського обліку, надають юридичні послуги (реєстрація, допомога у розгляді справ у суді). На ринку України працює велика кількість компаній, які надають послуги консультативного характеру. Проте в умовах жорстокої конкуренції та у зв'язку з нестабільним фінансовим станом більшості підприємств цей бізнес є малоефективним.

Спеціалізовані інформаційні компанії надають інформацію щодо діяльності підприємств. Світові інформаційні компанії мають філії у різних країнах світу, які забезпечують різною інформацією своїх замовників.

В Україні до спеціалізованої інформаційної компанії можна віднести Кредитне бюро, яке надає інформацію щодо кредитної історії позичальника.

Фірми, які спеціалізуються на проектуванні, встановленні, обслуговуванні технічних засобів захисту – сигналізації, системи спостереження, системи захисту інформації та інше.

Необхідно зазначити, що на ринку працює велика кількість організацій, для яких функція захисту підприємництва є супутньою: комерційні банки, страхові компанії, аудиторські фірми, рекламні компанії, засоби масової інформації, центри зайнятості та ін.

Кожне підприємство самостійно приймає рішення про необхідність створення своєї власної служби безпеки – залежно від виду діяльності, наявності матеріальних, фінансових, людських ресурсів, обсягу виробництва та переваг економічної доцільності (економічні витрати на забезпечення безпеки повинні бути нижче порівняно з можливими економічними втратами). Забезпечення режиму безпеки може здійснюватись сторонніми організаціями, керівництвом або спеціальним підрозділом – службою безпеки підприємства. Керівництвом підприємства розробляється Положення щодо системи економічної безпеки підприємства, визначаються функції та обов'язки служби безпеки.

Технологічні та функціональні заходи щодо захисту від загроз економічної безпеки:

розроблення та здійснення системи запобіжних і профілактичних заходів, яка передбачає у діяльності служби безпеки всебічного аналізу контрагентів, аналіз умов складання договорів і контрактів, забезпечення дотримання правил роботи з конфіденційною інформацією, захист комп'ютерних систем;

попереджувальна робота з персоналом і забезпечення комерційної таємниці;

забезпечення комп'ютерної безпеки. Методи захисту комп'ютерних систем розподіляють на два види: організаційні (обмеження несанкціонованого доступу до комп'ютерних систем шляхом заборон у посадових інструкціях, складання переліку осіб, яким дозволено доступ до комп'ютерних систем) і технічні (використання програмно-технічних засобів для обмеження доступу до комп'ютерних систем: паролі, екранування приміщень, криптографічні ключі);

здійснення внутрішнього аудиту. **Аудит** – це діяльність з контролю, перевірки, аналізу й оцінювання фінансового стану фірми. Аудит

розрізняють на зовнішній і внутрішній. Керівництво підприємства разом зі службою безпеки проводять внутрішній аудит з метою контролю за здійсненням фінансово-господарських операцій, веденням бухгалтерського обліку матеріальних цінностей і грошових коштів, ведення документації фірми;

протидія проявам економічної розвідки з боку конкурентів і кримінальних угруповань. Комерційне шпигунство спрямоване на протизаконне отримання конфіденційної інформації, яка містить комерційну або банківську таємницю. Володіння конкурентами такою інформацією призводить до втрати конкурентних переваг, а кримінальні структури використовують її для шантажу й отримання незаконних доходів.

Економічна безпека підприємства характеризується сукупністю якісних і кількісних показників, важливішими з яких є рівень економічної безпеки підприємства.

Є. Олейніков [6] для оцінювання економічної безпеки пропонує використовувати ресурсно-функціональний підхід, за яким рівень економічної безпеки підприємства слід визначати на базі *сукупного критерію економічної безпеки* підприємства. Сукупний критерій економічної безпеки розраховується за формулою:

$$K_{EB} = \sum_{i=1}^n k_i \times d_i, \quad (10.2)$$

де k_i – величина окремого критерію за i -ою функціональною складовою;

d_i – питома вага значущості i -ої функціональної складової (розраховується експертним методом на основі вивчення досвіду багатьох підприємств);

n – число функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Існує сім функціональних складових економічної безпеки: фінансова; інтелектуальна та кадрова; технічна та технологічна; політична та правова; екологічна; інформаційна; силова.

Для визначення рівня економічної безпеки необхідне оцінювання впливу кожного компонента, передбачення можливих втрат і розрахунок показників економічної безпеки.

Фінансову складову економічної безпеки можна визначити як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів,

що приводить до збільшення прибутку та рентабельності. Оцінювання рівня безпеки здійснюється за допомогою показників ліквідності, платоспроможності, прибутковості, рентабельності тощо.

Забезпечення інтелектуальної і кадрової складових економічної безпеки охоплює два напрями: підвищення ефективності роботи співробітників (перекваліфікація, розвиток нових технологій, інновації), планування й управління персоналом (кваліфікація персоналу, продуктивність). Оцінювання здійснюється за групами показників: *показники чисельного складу* персоналу та їх динаміка (середньообліковий склад, плинність кадрів; групування персоналу за віком, кваліфікацією, соціальним становищем тощо); *показники ефективності використання персоналу* підприємства (продуктивність праці, фондоозброєність); *показники якості мотиваційної системи організації* (середня заробітна плата працівників у цілому та за окремими професійними групами, соціальні пільги на одного співробітника); *показники за інтелектуальним станом підприємства* (освітній рівень персоналу, кількість патентів, упроваджень); *показники ефективності заходів із забезпечення економічної безпеки за рахунок інтелектуальної та кадрової складових*.

Техніко-технологічна складова передбачає оцінювання якості технологій підприємства та їх відповідність міжнародним стандартам. Показники, що використовуються для оцінювання технічних і технологічних компонентів, за характером оцінювання були розподілені на дві групи: *показники економічної ефективності заходів*; *показники безпеки технологічного потенціалу* (кількість ліцензій, патентів; реалізація продукції, що відповідає міжнародним стандартам; ефективність основних фондів).

Політична та правова складові – юридичне супроводження компанії, що відповідає всім юридичним вимогам. Оцінювання правової складової здійснюється за такими показниками, як: показники рівня забезпеченості правової безпеки підприємства (питома вага судових і арбітражних справ у загальній кількості договорів підприємства, питома вага виграних процесів, кількість працівників підприємства на одного робітника юридичної служби); вартісні показники – оцінювання ефективності робіт для забезпечення правової безпеки підприємства (сальдо штрафних санкцій за договорами, питома вага витрат на юридичне забезпечення в загальній структурі витрат підприємства).

Екологічна складова вимагає, щоб підприємство проводило оцінювання витрат на застосування екологічних стандартів і мінімізувало свої втрати від адміністративних штрафів за забруднення навколишнього середовища.

Оцінювання **інформаційної складової** проводять за кількісними показниками, за допомогою яких аналізують масштаб робіт з інформаційно-аналітичного забезпечення підприємства (питома вага кількості працівників інформаційно-аналітичного відділу в загальній кількості співробітників, кількість інформаційних джерел і напрямів аналізу) та за якісними показниками (питома вага витрат на забезпечення інформаційної безпеки підприємства в загальній сумі витрат, економічна ефективність інформаційної складової).

Силова складова економічної безпеки включає низку таких умов: фізичну безпеку співробітників і керівництва; збереження майна від негативних впливів, які загрожують втратою майна або його вартості; енергетичні аспекти інформаційної безпеки; сприяння бізнес-середовищу. Оцінювання цієї компоненти здійснюється за показником ефективності заходів щодо запобігання втрат.

Розглянутий ресурсно-функціональний підхід є досить трудомісткий, має суб'єктивний характер; критерій економічної безпеки визначається на базі експертної оцінки. Такий підхід забезпечує оцінювання всіх функціональних компонент підприємства, що заважає швидко розрахувати показники економічної безпеки та швидко приймати управлінські рішення.

В економічній літературі вчені пропонують, крім ресурсно-функціонального підходу, інші методи для визначення економічного потенціалу. Наприклад, програмно-цільовий підхід до управління та розвитку. За такого підходу оцінювання економічної безпеки підприємства базується на інтегрованій сукупності показників, які визначають економічну безпеку.

Проблема оцінювання економічної безпеки підприємства полягає в тому, що не всі індикатори безпеки детерміновані та мають кількісні вимірники, отримати достовірну інформацію щодо яких проблематично. У свою чергу, в нормативних документах і методичних рекомендаціях економічна безпека підприємства оцінюється під кутом економічної платоспроможності, яка не дозволяє провести якісне оцінювання всіх складових економічної безпеки підприємства.

Необхідно зазначити, що від адекватного оцінювання економічної безпеки підприємства залежить ефективність управлінських рішень, які забезпечують стійкість і розвиток підприємства в умовах постійного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Висновки

Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Національна безпека – це захищеність інтересів громадян, суспільства та держави, яка забезпечує сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам.

До внутрішніх аспектів економічної безпеки країни відносять такі види безпеки: інноваційно-технологічну; інформаційно-економічну; інвестиційну; енергетичну; фінансову; сировинно-ресурсну; продовольчу; воєнно-економічну; соціальну.

Важливою частиною економічної безпеки з точки зору інтеграції в світову економічну систему є зовнішня безпека. Загальні показники (індикатори) економічної безпеки: рівень і якість життя; рівень інфляції; рівень безробіття; економічне зростання; дефіцит бюджету; державний борг; зовнішній борг; податкова система; розвиток структури ринку.

Економічна безпека підприємства – складне поняття, що відображає послідовність, баланс між інтересами суспільства та навколишнього середовища. Суб'єкти зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство, це: держава, місцеві органи влади, постачальники матеріальних ресурсів, покупці, суб'єкти ринкової інфраструктури, суб'єкти регіональної інфраструктури, конкуренти.

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства – сукупність адміністративних, економічних, організаційних, правових і мотиваційних важелів та інструментів, призначених для встановлення балансу інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища.

Глосарій

Безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх погроз.

Економічна безпека підприємства – складне поняття, що відображає послідовність, баланс між інтересами суспільства та навколишнього середовища.

Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства – сукупність адміністративних, економічних, організаційних, правових і мотиваційних важелів та інструментів з метою встановлення балансу інтересів підприємства з інтересами зовнішнього середовища.

Національна безпека – захищеність інтересів громадян, суспільства та держави, яка забезпечує сталий розвиток суспільства та своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам.

Завдання для самодіагностики

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте сутність, основні завдання та мету національної безпеки держави.
2. Охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти забезпечення національної безпеки.
3. Які існують реальні та потенційні загрози національній безпеці України?
4. За якими ознаками класифікуються показники економічної безпеки?
5. Хто є суб'єктами зовнішнього середовища, з якими взаємодіє підприємство?
6. Охарактеризуйте джерела зовнішніх загроз.
7. Які фактори ризику можна віднести до внутрішніх загроз підприємства?
8. Розкрийте сутність процесу забезпечення економічної безпеки підприємства.
9. Які блоки повинна містити в собі концепція економічної безпеки підприємства?
10. Охарактеризуйте комплексну систему економічної безпеки підприємства.
11. Які органи формують інфраструктуру економічної безпеки підприємства?

12. У чому полягає сутність ресурсно-функціонального підходу до оцінювання економічної безпеки підприємства?

13. Охарактеризуйте основні проблеми оцінювання економічної безпеки підприємства.

Тестові завдання

1. *Безпека – це:*

а) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості від внутрішніх і зовнішніх загроз;

б) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз;

в) стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз;

г) стан захищеності життєво важливих інтересів особистості й держави від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Правильна відповідь: б).

2. *До елементів економічної безпеки відносять:*

а) забезпечення економічної незалежності; досягнення стабільності та стійкості національної економіки; здатність до саморозвитку та прогресу;

б) забезпечення економічної незалежності; досягнення стабільності та стійкості національної економіки;

в) досягнення стабільності та стійкості національної економіки; здатність до саморозвитку та прогресу;

г) здатність до саморозвитку та прогресу.

Правильна відповідь: а).

3. *Залежно від сфери виникнення виділяють такі види безпеки:*

а) соціальну та економічну;

б) соціальну;

в) економічну;

г) національну.

Правильна відповідь: а).

4. *Економічні інтереси – це:*

а) усвідомлена потреба;

б) спонукальний мотив господарської діяльності;

в) усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовільнити певні потреби, що є об'єктивним спонукальним мотивом господарської діяльності;

г) усвідомлене прагнення економічних суб'єктів задовільнити певні потреби.

Правильна відповідь: в).

5. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємства – це:

а) сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних важелів та інструментів для досягнення балансу інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища;

б) сукупність управлінських, економічних, організаційних, правових і мотиваційних важелів та інструментів;

в) важелі й інструменти для досягнення балансу інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища;

г) інструменти для досягнення балансу інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища.

Правильна відповідь: а).

6. Недержавний незалежний орган, створений за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фізичних та/або юридичних осіб для вирішення спорів, які виникають з приводу цивільних і господарських правовідносини – це:

а) охоронні бюро;

б) пошукові агентства;

в) консультативні фірми;

г) третейський суд.

Правильна відповідь: г).

7. Внутрішні загрози підприємства – це:

а) недоліки в роботі з персоналом; низький рівень внутрішнього контролю; невирішеність соціальних проблем робітників; плінність кадрів;

б) промислове шпигунство; діяльність конкурентів; протизаконні дії з боку кримінальних структур; неправомірні дії працівників правоохоронних і контролюючих органів;

в) промислове шпигунство; діяльність конкурентів; протизаконні дії з боку кримінальних структур; невирішеність соціальних проблем робітників; плінність кадрів;

г) недоліки в роботі з персоналом; низький рівень внутрішнього контролю; промислове шпигунство; діяльність конкурентів.

Правильна відповідь: а).

8. Загроза економічній безпеці – це:

а) економічні й інші умови, факти, що стались, в економічній та інших сферах діяльності, які здатні надати негативну дію на економічну безпеку суб'єкта господарювання;

б) економічні й інші умови, факти, що стались, в економічній та інших сферах діяльності, які здатні побічно надати негативну дію на економічну безпеку господарюючого суб'єкта в сьогоднішній або найближчому майбутньому;

в) економічні й інші умови, факти, що стались, в економічній та інших сферах діяльності, які здатні прямо або опосередковано надати негативну дію на економічну безпеку суб'єкта господарювання в сьогоднішній або найближчому майбутньому;

г) економічні й інші умови, факти, що стались, в економічній та інших сферах діяльності, які здатні надати пряму негативну дію на економічну безпеку суб'єкта господарювання в сьогоднішній або найближчому майбутньому.

Правильна відповідь: в).

9. Порогове значення рівня "мінізації економіки":

а) не більше 30 % до ВВП;

б) не більше 20 % до ВВП;

в) більше 30 % до ВВП;

г) 30 % до ВВП.

Правильна відповідь: а).

10. Відношення обсягу витрат енергетичних ресурсів в економіці до валового внутрішнього продукту країни – це:

а) продуктивність енергетичної галузі.

б) ефективність енергетичної галузі.

в) енергоозброєність економіки.

г) енергомісткість економіки.

Правильна відповідь: г).

Евристичні завдання

1. За даними табл. 10.2 необхідно дати оцінку соціально-економічному розвитку заданого регіону.

Таблиця 10.2

Основні соціально-економічні показники за 2015 – 2016 рр.

Показники	Одиниця вимірювання	2015 р.	2016 р.
Обсяг промислової продукції	млн грн	8 000	11 000
Інвестиції в основний капітал	млн грн	12 000	13 565
Грошові доходи населення	млн грн	5 540	6 500
Рівень зареєстрованого безробіття	%	4	4
ВВП на душу населення	грн	40 000	43 000
Рівень інфляції	%	10 %	12 %
Середньомісячна зарплата	грн	4 800	5 000

Зробіть висновки та розробіть пропозиції щодо напрямів удосконалення економічної безпеки в регіоні.

2. Підприємство працює на ринку Харківського регіону. Основним видом його діяльності є виробництво меблів. На ринку існує жорстка конкуренція, тому керівництвом було ухвалене рішення щодо створення служби безпеки. Розробіть план заходів щодо забезпечення інформаційної, фінансової, кадрової та техніко-технологічної безпеки підприємства.

Рекомендована література

Основна

1. Абель Э. Макроэкономика / Э. Абель, Б. Бернанке. – 5-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2010. – 768 с.
2. Базилевич В. Д. Державні фінанси : навч. посіб. / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик ; за заг. ред. В. Д. Базилевича. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Київ : Атіка, 2004. – 367 с.
3. Базиліук Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення : Монографія / Я. Б. Базиліук – Київ : НІС, 2002. – 130 с.
4. Бункина С. К. Национальная экономика : учебник для вузов [по экон. спец.] / С. К. Бункина. – Москва : Палеотип, 2002. – 488 с.
5. Буценко И. Н. Анализ платежного баланса страны: подходы, этапы, показатели / И. Н. Буценко, В. С. Селюнина // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. – № 7. – С. 14–19.
6. Вечканов Г. С. Макроекономика / Г. С. Вечканов, Г. Р. Вечканова. – Санкт-Петербург : Питер, 2011. – 256 с.
7. Губський Б. В. Економічна безпека України / Б. В. Губський. – Київ : Укрархбудінформ, 2001. – 121 с.
8. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан, Д. К. Кэмпбелл; пер. с англ. Лукашевич В. и др.; ред. Лукашевич В. – Москва – Ленинград : АО "Литера Плюс", 1991. – 448 с.
9. Економічна теорія. Макроекономика : підручник / за ред. В. М. Тарасевича. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 206 с.
10. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Харків : Право, 2009. – 312 с.
11. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : монографія у 2-х т. / Л. В. Артеменко, Н. В. Винниченко, О. І. Зінченко та ін. – Дніпропетровськ : "ФОРМ Дробязко С. І.", 2014. – Т. 2. – 349 с.
12. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект) / С. А. Єрохін. – Київ : Світ знань, 2002. – 526 с.

13. Заболоцький Б. Ф. Економіка України / Б. Ф. Заболоцький. – Львів : Львівський банківський коледж НБУ, 1997. – 580 с.
14. Киреев А. П. Международная экономика : учеб. пособ. В 2-х ч.: Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства / А. П. Киреев. – Москва : Международные отношения, 2001. – 415 с.
15. Киреев А. П. Прикладная макроэкономика : учебник / А. П. Киреев. – Москва : Междунар. отношения, 2006. – 456 с.
16. Ковальчук Т. Т. Економічна безпека і політика. Із досвіду професійного аналітика. / Т. Т. Ковальчук. – Київ: Знання, 2004. – 638 с.
17. Кривцов О. С. Макроекономіка у запитаннях та відповідях : навч. посіб. / О. С. Кривцов, В. М. Бережний, В. М. Онегіна. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 200 с.
18. Лібанова Е. М. Ринок праці : навч. посіб. / Е. М. Лібанова. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.
19. Майер Дж. М. Основні проблеми економіки розвитку / Дж. М. Майер, Дж. Е. Раух, А. Філіпенко. – Київ : Либідь, 2003. – 688 с.
20. Макаренко И. П. Макроекономика. Модели и цифры. На примере экономики Украины / И. П. Макаренко. – Киев : Сеста, 2000. – 93 с.
21. Макогон Ю. В. Внешнеэкономическая деятельность: организация, управление, прогнозирование : учебник для вузов / Ю. В. Макогон. – Донецк : Альфа-прес, 2004. – 343 с.
22. Макроекономіка : навч. посіб / під ред. М. А. Сіроштана. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2004. – 184 с.
23. Мендул О. Г. Фондовий ринок: операції з цінними паперами : навч. посіб. / О. Г. Мендул, І. А. Павленко. – Київ : КНЕУ, 2000. – 156 с.
24. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. А. І. Сухорукого. – Київ : НІМБ, 2003. – 63 с.
25. Мэнкью Г. Макроекономика / Г. Мэнкью. – Санкт-Петербург : Питер, 2013. – 560 с.
26. Могорин Р. М. Система національних рахунків : навч. посіб. / Р. М. Могорин. – Київ : КНЕУ, 2001. – 2001. – 335 с.
27. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін.; – Харків : 2006. – 240 с.

28. Назарова Г. В. Соціально-економічні засади ефективності найманої праці в Україні : монографія / Г. В. Назарова, М. А. Мащенко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. – 268 с.

29. Національна економіка : навч. посіб. / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желюк, Т. М. Попович ; за ред. А. Ф. Мельник. – Київ : Знання, 2011. – 463 с.

30. Національна економіка : навч. посіб. / О. П. Тищенко, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко [та ін.] ; за заг. ред. А. Г. Савченка. – К. : КНЕУ, 2011. – 646 с.

31. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность : учебник для вузов / Е. А. Олейников // Экзамен. – 2005. – 768 с.

32. Петюх В. М. Ринок праці : навч.-метод. посіб. / В. М. Петюх. – Київ : ВЦ "Академія", 2000. – 128 с.

33. Пономаренко В. С. Рівень і якість життя населення України / В. С. Пономаренко, М. О. Кизим, Ф. В. Узунов. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2003. – 224 с.

34. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / Г. О. Пухтаєвич. – К.: КНЕУ, 2003. – 147 с.

35. Радіонова І. Ф., Усик В. І. Макроекономічний аналіз. Конспект лекцій / І. Ф. Радіонова, В. І. Усик. – Київ : КНЕУ, 2015. – 147с.

36. Турецкий О. А. Национальная экономика и ее регулирование / О. А. Турецкий. – Одесса: СМІЛ, 2002. – 378 с.

37. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич та ін.; [за ред. Т. Г. Васильціва]. – Львів : Ліга-Прес, 2012. – 386 с.

38. Экономическая и национальная безопасность: учебник для вузов / под ред. Е. А. Олейникова. – Москва : Экзамен, 2004. – 766 с.

Додаткова

39. Айстраханова Д. Д. Результати та перспективи розрахунків оперативних оцінок макроекономічних показників / Д. Д. Айстраханова // Статистика України. – 2004. – № 1.– С. 9–13.

40. Бандура О. Деякі концептуальні проблеми аналізу макроекономічної динаміки / О. Бандура // Економіст. – 2004. – № 9. – С. 25–33.

41. Бандура О. В. Нова макроекономічна модель та регуляторна реалізація резервів (на прикладі США) / О. В. Бандура // Економіст. – 2003. – №10.: 37–39.
42. Бандура О. В. Ресурсна модель макроекономічної динаміки // Актуальні проблеми економіки / О. В. Бандура. – 2003. – № 11. – С. 4–12.
43. Барановський О. Проблеми фінансової безпеки в умовах інтеграції України і світовий фінансовий простір / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2003. – № 10. – С. 18–19.
44. Берданова О. Методологічні аспекти оцінки масштабів бідності в Україні / О. Берданова // Вісник нац. академії держ. управління при Президенті України. – 2004. – № 2. – С. 49–54.
45. Береславська О. Курсова стабільність і макроекономічні досягнення в Україні / О. Береславська // Вісник НБУ. – 2002. – № 2. – С. 18–21.
46. Бобух І. М. Оцінка національного багатства у контексті міжнародного досвіду / І. М. Бобух // Економіка і прогнозування. 2011. – № 2. – С. 24–39.
47. Ващенко І. До питання про фінансову стабільність як складову економічної безпеки держави / І. Ващенко // Банківська справа. – 2003. – № 5. – С. 68–75.
48. Геєць В. М. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В. М. Геєць // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 18–24.
49. Головка В. Система національних рахунків: вчора, сьогодні, завтра / В. Головка // Вісник НБУ. – 2011. – № 4. – С. 3–6.
50. Гукалова І. В. Із досвіду суспільно-географічних якості життя населення / І. В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2005. – № 4. – С. 37–44.
51. Дацків Р. М. Вплив глобалізації на зовнішньоекономічну безпеку України / Р. М. Дацьків // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 12. – С. 129–138.
52. Дем'янченко А. Анализ внешнеэкономической деятельности Украины в 1998 – 2003 годах: от спада к экономическому росту / А. Дем'янченко // Економіст. – 2004. – № 9. – С. 42–45.
53. Задоя А. Формування системи нових ринкових відносин / А. Задоя // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 44–50.

54. Кваснюк Б. Структурна перебудова економіки та її ресурси / Б. Кваснюк // Економіка України. – 2003. – № 11. – С. 18–28.
55. Кизименко О. Ринок праці: складові успіху та конкурентноздатності / О. Кизименко // Людина і праця. – 2004. – № 3. – С. 14–15.
56. Колмаков И. В. Методы и модели прогнозирования показателей уровня бедности / И. В. Колмаков // Вопросы статистики. – 2005. – № 9. – С. 44–45.
57. Крючкова І. Структурні зрушення в зовнішній торгівлі України: тенденції та перспективи / І. Крючкова // Вісник НБУ. – 2004. – № 2. – С. 3–6.
58. Лазерник Л. Л. Зовнішньоторговельні чинники розвитку України / Л. Л. Лазерник // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 6. – С. 59–64.
59. Литвицький В. Подолання макроекономічної анемії в Україні / В. Литвицький // Банківська справа. – 2003. – № 2. – С. 3–13.
60. Мазурок П. Еволюція сучасних методологічних підходів дослідження ринку праці / П. Мазурок // Банківська справа. – 2003. – №3. – С. 43–59.
61. Макроекономічна політика : навч. посіб. / Й. Й. Малий, А. Г. Савченко, В. С. Волощенко ; за заг. ред. Й. Й. Малого. – Київ : КНЕУ, 2013. – 436 с.
62. Михайленко О. Методологічні аспекти структурування національної економіки і національного ринку / О. Михайленко // Економіка України. – 2003. – № 5. – С. 60 – 67.
63. Мікловда В. Макроекономічні тенденції стабілізації економіки України і перспективи економічного зростання / В. Мікловда // Регіональна економіка. – 2004. – № 1. – С. 7–15.
64. Мониц Д. Б. Детенизация экономического развития как составляющая стратегии обеспечения экономической безопасности / Д. Б. Мониц // Социальная экономика. – 2002. – № 4. – С. 169–174.
65. Одегов Ю. Внутренний рынок труда в системе социально-трудовых отношений / Ю. Одегов // Вопросы экономики. – 2004. – № 3. – С. 105–114.
66. Опалько В. В. Показники вимірювання бідності в постсоціалістичних країнах / В. В. Опалько // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 12. – С. 179–86.

67. Петрова І. Методологічні проблеми узгодження робочих місць і робочої сили / І. Петрова // Економіка України. – 2000. – № 7. – С. 40–47.

68. Приступко А. Законодавчо-правове регулювання фондового ринку України / А. Приступко // Право України. – 2004. – № 8. – С. 53–56.

69. Проценко І. Деякі питання забезпечення національної економічної безпеки України / І. Ппроценко //Українське право. – 2003. – № 1. – С. 213–217.

70. Родіонова І. Ф. Порівняльна результативність фінансової та грошової політик / І. Ф. Родіонова // Фінанси України. – 2004. – № 9. – С. 29–36.

71. Садова У. Факторний аналіз життя населення в регіоні з пониженою місткістю ринку праці / У. Садова // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 92–103.

72. Саміт Україна – ЕС: конструктивний діалог // Урядовий кур'єр. – 2004. –№ 127. – С. 1–2.

73. Столбовський А. О. Нові інформаційні технології та економічна безпека України / А. О. Столбовський // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 8. – С. 99–104.

74. Сухарев О. О выборе стратегии макроэкономической политики / О. О. Сухарев // Вопросы экономики. – 2004. – № 8. – С. 77–89.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Бріль Михайло Сергійович
Кліменко Олена Миколаївна
Мащенко Марина Анатоліївна та ін.

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Навчальний посібник

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *О. Є. Попов*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *Н. І. Ганцевич*

Коректор *Т. А. Маркова*

План 2017 р. Поз. № 1-ЕНП. Обсяг 275 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*